

1987. JAN. 20. KÖNYVTÁRSZÁM: 20

R-666

aetas/5

AETAS 5. 1987/1.

Szerkesztők	Greksza Attila főszerkesztő
	Bárdi Nándor
	Bellavics István
	Kosztai László
	Pikó András
	Pribelszki János

Tanárszerkesztő	Dr. Tóth Sándor
-----------------	-----------------

A szerkesztőség címe: JATE Bölcsészettudományi Kar
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.
Történettudományi Szakkönyvtár

Az AETAS-5. a JATE Marxista-Leninista Központi Tanszékcsoport Dokumentációs és Információs Bázisának anyagi támogatásával készült.

Tartalom

TANULMÁNYOK

- Gácsi Hedvig: A XVII. századi erdélyi főúri peregrinációs irodalom művészettörténeti vonatkozásairól 5
- Tóth Ágnes: Telepítések Csátalja, Gara és Vaskút községekben 1945-1949 között 31

FŐPRÁSKÖZLÉS

- A Magyarországra telepített bukovinai székelyek levele a miniszterelnökhöz /1946/
/ A dokumentumokat közli: Tóth Ágnes / 58

TÖRTÉNESZ PÁLYÁK

- Bemutatjuk Bogyay Tamás Münchenben élő magyar történészt - Bogyay Tamás munkáinak válogatott bibliográfiája /Készítette: Almási Tibor/ 68
- Bogyay Tamás: A szent korona mint a magyar történelem forrása és szereplője 80

KITEKINTÉS

- Jacques le Goff: Még mindig a politikatörténet a történelem gerince? / Fordította: Mestra Ágota és Pató Attila/ 102
- Greksza Attila: Beszélgetés a francia történetésképzésről 115
- Pribelszki János: Fehér feltek - eltűnőben 124
- Kosztai László: Egyháztörténeti felolvasóülés és kiállítás 127

ISMERTETÉSEK

- Sándor Klára: "Kutyafejű tatárok" vagy tengri küldöttei? 135

Pesti Sándor:	Havassy Péter: Heves megye középkori tisztségviselői	142
Szovák Kornél:	Az Admonti levelekről	145
Bárdi Nándor:	A példaadás tudatossága I.	149
HÍREK - RÖVIDEN		159
MUNKATÁRSAINK		165

A címlap Koszta Ildikó és Schultz Péter munkája.

A hátsó borítón Fábián Ernő tanulmányának részletei olvashatók.

Tanulmányok

GÁCSI HEDVIG:

A XVII. SZÁZADI ERDÉLYI FŐÚRI PEREGRINÁCIÓS IRODALOM MŰVÉSZETTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAIRÓL.

Hazai művelődéstörténetírásunk mindmáig adós a peregrinációs és általában a XVI-XVIII. századi utazási dokumentumok művészet-történeti vonatkozásainak, tanulságainak helyes és igényes értékelésével. Dolgozatunkban ebből a szempontból vizsgáltuk az egyetemjárások történetének egy fejezetét, a XVII. századi erdélyi főúri-nemesi peregrinációk anyagát, a képzőművészeti érzék alakulását figyelve. Forrásként fölhasználtuk mindazokat az instrukciókat, naplókat, omniáriumokat és levelezéseket, amelyek Nadányi János, Bethlen Péter, Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Bethlen Mihály és Teleki Pál utazása során keletkeztek. /1/

A dolgozat három részből áll: az első fejezetben a XVII. századi utazási emlékek elméleti megalapozottságáról van szó, a másodikban az említett dokumentumok műtárgyi vonatkozásai szerepelnek, végül a harmadik fejezetben úgy értékeltük ezeket az adatokat, hogy - a forrásanyagot a kortárs németalföldi festészethez kapcsolódó dokumentumokkal kiegészítve - , megpróbáltuk rekonstruálni a kor esztétikai értékrendjét, körvonalazni művészet és művész korabeli szerepét és megítélését, majd az eddigi szakirodalommal ellentétben ebbe a "rekonstruált" értékrendbe beleilleszteni a művészettörténeti vonatkozásokat.

I. Megfontolások a XVII. századi erdélyi utazási emlékek elméleti megalapozottságáról

A XVII. század elejére Európa utazási irodalmának - mind az egyes útleírásokat, mind az utazás elméletét tekintve - gazdag öröksége volt. A humanista olvasóközönség számára érdekes olvasmányt

nyújtó szövegek antológiákba rendezésétől kezdve, a kifejezetten a peregrináció, a világlátás célját elméletileg is megfogalmazó munkák-ig a "biblioteca peregrinantium" tekintélyes gyűjteménnyé nőtte ki magát. Azt mondhatjuk tehát, hogy az utazás művészetté és tudománnyá vált, saját irodalma született /a németek ezt "Apodemik"-nek ill. "Reisekunst"-nak nevezik/. /1/

Hazai szempontból ebből a gazdag utazáselméleti irodalomból az egyik legfontosabb munka Justus Lipsius "Epistola és peregrinatione italica"-ja, amely 1586-ban jelent meg először nyomtatásban. A művet magát is, hazai recepcióját Kovács Sándor Iván külön tanulmányban elemezte /2/, dolgozatunk elején azonban - későbbi gondolatmenetünk alátámasztására - , szükségesnek ítéltük e levél mondandójának tömör összefoglalását.

Lipsius szerint az utazás célja a gyönyörűség és a hasznosság. Az előbbi önmagáért beszél, de az utóbbiért fáradozni kell a bölcsesség, tudás és erkölcsösség hármas útján. A tudáshoz, a tudományokhoz is két módon lehet eljutni: - a könyvek és az emberek segítségével. Az emberek /a tudósok/ isten rendelése szerint a világban szét-szórva vannak, őket tehát fel kell keresni, fortéllyal, vagy erőszakkal be kell jutni hozzájuk a tudás megszerzéséért. Eddig az általános utazáselméleti szabályok, innen már az itáliai utazás rendjét tárgyalja, majd egy morális rész következik. /3/

Lipsius művét azért is fontos megemlítenünk, mert több magyarországi adaptációja született, az első már 1597-ben. Ez évben jelent meg ugyanis Forgách Mihály "Oratio de peregrinatione et eius laudi bus" c. munkája, amelyet a magyar főúr elő is adott a wittenbergi egyetemen. Megemlíthetjük még, hogy Frölich Dávid utazáselméleti munkáiban is kimutathatók Lipsius gondolatai /Medulla, Cynosura/.

Az utazáselmélettel foglalkozó szakirodalmat olvasva, az a benyomásunk támad, mintha ennek a későreneszánsz ha gyománynak, a "Reisekunst" megvalósításának a XVII. században egyoldalú folytatása lenne, hiszen a folytatást csupán az 1636-os Zrínyi peregrinációban illetve az ezt követő, szintén itáliai katolikus utazásokban /Batthyány Kristóf, Sennyei László/ véli megtalálni a szerző. /4/ A protestáns, főképp erdélyi akadémiai célú peregrinációt ilyen szempontból érdekeltenek és értékelhetetlennek tartja: nincs elméleti megalapozottsága, nem mutathatók ki utazáselméleti szakismeretek.

Az instrukciókat tanulmányozva azonban, amelyeket e kálvinista atyafiak "Epistolá"-jának /Lipsius/ vagy "Oratio"-jának /Forgách/ tekinthetünk, olyan párhuzamokat fedezhetünk fel az előbb említett lipsiusi gondolatmenettel, amelyek világossá teszik, hogy több szálal kapcsolódnak a későreneszánsz utazáselmélethez.

A legszembetűnőbb egyezés a tudós professzorok fölkeresésének szükségessége, amely a tudás elérésének egyik lehetősége. A Nadányi instrukcióban ez a következőképpen szerepel:

"AzVarosokon ne jarj magyar modra, kik az hol megszalnak azt kerdik először is hol az korsma: hanem ezekre vigyáz minden derek varosokon mentedben./.../ 4° az tudományokban vadnak e Celebris tudos emberek, kiczoda es menyin lehessenek azok. Nemelyeket közzülük meg is látogassatok, mert olyan nevezetes emberek nagy becsülettel szoktak venni az Peregrinusoknak latogatásokat. Ez vegre nem artana ha megh Becsben szereznetek albumot amit amot írának bele az tudos emberek." /5/

Pápai Páriz így utasítja Teleki Pált és Zalányit:

"7. A Literaria Respublica micsoda könyvekkel vagy Inventumokkal s jeles Emberekkel öregbedik arra vigyáznak. Vadnak ad proverandam Sapientiam institutae Societates Európában, melyek tagjai per omnia regna el osztottak et Provincias. Azokat ki tanulni a mennyire lehet, et Leges Societatis notare, jelesebb Embereket abban, vagy hirekben vagy személyekben meg ismerni, nagy ékessége a Peregrinalo Studesnek. Vadnac Actorum /!/ in Republica Literaria iroi mind Francz mind Német nyelven." /6/

Mind két instruáló meg is nevez olyan tudós embereket, akiket fölkereshet az utazódiák. Nadányi apja ugyanitt az utasításban:

"Londoniumban keresd meg Isacus Garedet. Az academiakotis megh jard Czoniumban Franciscus Barsdel a medicinae doctort az ki it Varadon is lakot keresd meg ..." /7/

Pápai egy későbbi levelében írja Telekinek:

"Ha Isten kegyelmeteket Helvetiába vezérli, őkegyelme által Genevában Tronchius theologiae professor uramat, Emmanuel Brandmyrellus juris professzort, Laussennében /ubi Academia/ Dr. D' Aples uramat, David Conte uramat, Berná-

ban Benoiot és Nicolai uramat, Scaphusiumban Dr. Herder és Peier urakat, Johannes Cunradus Peier, Tigurumban dr. Moralto, Hottinger, Heidegger urakat, Basileában dr. Vettenius, Bauhinus, Buxtorfius urakat etc." /8/

Az utasításokból nem marad el a gyönyörűség "megszerzésére" való felszólítás sem. Bethlen Gábor írja unokaöccse ephorusához, Korniss Mihályhoz:

"5. Hogy az peregrinatiokban városokba és mezőkben való járásokban, épületeknek és minden látásra méltó dolgoknak megtudakozásában, az mesterek hire nélkül és jelenlétek nélkül, az holott kíváncsiak, tudatlanul ne hordozza." /9/

Nadányi is erre inti fiát:

"... s egyéb valami singularis raritasok lesznek, azokatis meg tudgyatok, az mi observatoria valo az ilyen dolgokban azt feljegyezzetek." /10/

Pápai Páriz levelét is példaként hozhatjuk:

"Addig arról a földről el ne jöjjön, még Dresdát a sok raritásokért meg nem látja. Azokat pedig ugyan jól meg kell szemlélni, a katalógusát is, meghozza kegyelmed, mely in 4-to ki vagyon nyomtatva." /11/

Az elmondottak alapján nem nehéz megtalálni a rokonságot a lipsiusi elmélet és az instrukciók között. Ezért sem érthetünk egyet Kovács Sándor Iván véleményével, miszerint ezekben a dokumentumokban csupán a józan ész diktálta előírásokat, ésszerű tapasztalati tanácsokat, afféle nota beneket láthatunk. /12/ Kétségtelen, hogy az utazók patronusainak tollát az utasítások megírásakor elsősorban a célszerűség és a hasznosság vezérelte, de ez leginkább az egyetemjárás gyakorlati indíttatásából és természetéből következő jellegzetesség.

A két típus között tulajdonképpen az a különbség, hogy míg a klasszikus utazáselméletek azt mondják, hogy utazzál, lásd a világot, és közben tanulj is, addig az instrukciók szerzői azt tanácsolják, hogy menj el tanulni, és közben lásd a világot. Ebből is következik, hogy a művészet fölfedezése ezeknek az utazásoknak csak járulakos eleme lehetett.

Ugyanakkor a vizsgált szövegelemek /instrukciók, naplók stb./ adatai arról tanúskodnak, hogy a "Reisekunst"-nak "Kunst" oldalát is fontosnak tartották. Ez a kettősség megfigyelhető Bethlen Gábor politikai és művelődéspolitikai törekvéseiben is. A fejedelem határozott egyházpoli-

tikai, belpolitikai elképzelései nek megvalósításához jól képzett értelmiségre volt szüksége, éppen ezért az egyetemjárásnak új, pontosan meghatározott módját alakította ki /szervezett peregrináció/. /13/ Új igényeket támasztott az akadémitákkal szemben; több egyetem látogatására ösztönzött, több hasznos ismeret szerzése céljából stb. Ennek eredményeként a peregrinációk gyakran összekapcsolódtak diplomáciai megbízatásokkal, illetve ilyen célú látogatásokkal. /14/ Megváltozott az egyetemjárások iránya is /az egyetemek kiválasztásánál az ott folyó oktatás tartalma, színvonala, szelleme került előtérbe; főként németországi és németalföldi protestáns egyetemeket kerestek föl az utazók/, a "minél több hasznos ismeret szerzéséért" pedig teológiai, jogi és bölcsészeti kollégiumokat egyaránt hallgattak a peregrinusok.

A másik - bennünket érdeklő - tényező a képzőművészet iránti érdeklődés vagy igény megfogalmazása az instrukciókban - is összefüggésbe hozható a bethleni művelődéspolitikai újabb törekvésével, a XVI. század végi Báthori udvar kultúrájának fölélesztésével. Olyan udvart teremt, amely magába fogadja a korabeli kultúra minden irányát, sőt a hódító műveltséget és kultúráját is, ugyanakkor alapja sajátosan magyar, a Mátyás-kori hagyomány folytatása. /15/

Jelentős kisugárzása is volt ennek a kultúrának a főúri építkezésekben és udvartartásokon át /16/, a városi reneszánszon keresztül /17/, a falusi templomok "virágos reneszánszá"-ig /18/.

Mindezt fontosnak tartottuk elmondani a peregrinációs dokumentumok művészettörténeti adatainak ismertetése előtt, mert ez a magas színvonalú anyagi kultúra erősen motiválhatta utazóink képzőművészet iránti érdeklődését és érzékenységét.

II. Művészettörténeti vonatkozások az utazási dokumentumokban

Bethlen Péter peregrinációja /1625-1628/

A XVII. századi főúri egyetemjárások Thurzó Imrével és a Bethlen fiúkkal kezdődnek. Közülük csupán Bethlen Péter utazása jelent számunkra vizsgálódási lehetőséget, mivel Thurzó és ifjabb Bethlen István tanulmányútról nincsenek művészettörténeti adatokat is tartalmazó dokumentumaink /1/, ill. nincsenek földolgozva ezek a dokumentumok.

Bethlen Péter 1625 márciusában indult útnak és 1628 végén tért haza, odera-frankfurti és leydeni diákoskodása után. A három év alatt fogadták

Európa minden jelentős udvarában - Izabella Brüsszelben, I. Károly Londonban, Párizsban XIII. Lajos, Rómában VIII. Orbán pápa. Megjárták Padovát, Velencét, Zürichet és Hamburgot is. Kísérői, ephorussai Kornis Mihály és Tölcseki István, majd 1627 őszétől Cseffei László, Pálóczi Horváth János és Bornemisza Ferenc voltak /2/.

Az utazásról napló vagy album nem maradt fenn, Bethlen Péter kezétől sincs semmilyen dokumentum, forrásként ezért az instrukció mellett Kecskeméti K. Gergely Ulysses Pannonicus és Cseffei levelezése szolgált. Kecskeméti Gergely annak a diplomáciai küldöttségnek volt a tagja, amellyel Bethlen Péterék is útnak indultak. Céljuk az volt, hogy a fejedelem számára megkérjék Brandenburgi Katalin kezét. Az Ulysses Pannonicus arról tudósít, hogyan zajlott a "fenséges hercegek vándorlása, hogy lássanak és a szabad művészeteket tanulmányozzák." /3/ Utalást találunk arra, hogy útközben milyen nevezetességeket kerestek föl. Megemlíti a boroszlói katedrálist, ahol megszemléljük az oltárokat, a szentek ereklyéit, Krisztus anyjának köpenyét. Berlinben valószínűleg járhattak a Szentes János templomban, mert a mű részletesen ír az itt látható szobrokról. Nevezetességgént említi meg a várat és a Brandenburgi ház palotáját.

A templomlátogatások azért is érdekes adatok, mert a látottakból hamar kiderül, hogy katolikus templomban jártak utazóink. Azonban a későbbi peregrinációk is szolgálnak ilyen "meglepetéssel", így nem tekintjük igazán kivételesnek ezt az esetet. Frankfurttól az út további eseményeiről Cseffei László levelei számolnak be, amelyekben városleírásokat, ritkaságokat, sőt még rajzokat is találunk.

Hamburg leírásában építészeti érdeklődéséről ad számot:

"Ennek a várasnak házai téglából rakott mind, rigi szentegyház formákra, úgy hogy ritka hely az hol szekér járna az udvarra, mert itt afféle nem igen szükséges, mivelhogy csaknem minden utcára bejöhethetnek az nagy hajókkal is. /.../ Fellette szorgalmatos ipítésben vadnak, az város hü falain, ásásák fundamentumát, faragják az nagy gerendákat. /.../ A házaknak az utcára való oldala inkább mind ablak, hogy vég-háznak itilhetné majd inkább az kívül néző, mindazáltal szip házak vadnak." /4/

Illusztrációt is készített egy téglából készült, csúcsos házról a levél margójára.

Nemcsak ő maga rajzolt, hanem ahogy későbbi leveleiben is említi, szívesen megörökítette például a látott egzotikus állatokat. Így ír velencei leveleiben:

"... ket Kipet küldöttem az Indiai Madarnak az kipit, kamutti Uram meg kuldi igen czuda Nagj Madar, egik kipet Kgd kulgje Czanadi Pal Uramnak." /5/

"... Edj Czuda magj Madarnak az kipit le irattam kgnek küldöttem Asszonijon az Nagj könijben vagjon küldöttem falra valo aranijas bür karpittokat." /6/

Ezeket az állatokat egyébként Londonban látta, párizsi tartózkodásuk idején tudósít a szenzációról /7/, és Velencéből küldi el képüket könyvekkel és kárpitokkal együtt.

A Párizsból küldött, előbb említett levélnek van egy rendkívül fontos művészettörténeti vonatkozása is. Cseffei azt írja, hogy a levelet "... egy kolozsvári ifjú leginytól küldöttem, ki csak Párisban is két esztendeje hogy lakik, Brozer István, Szent János napjára talán haza megyen." Brozer István kolozsvári ötvös remekműve, egy érmes kehely, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. /8/ A kehelyt I. Rákóczi György rendelte tőle a Farkas utcai református templom számára. Különös jelentőségét az érme és lemezek díszítése adja, amely ikonográfiailag egyedülálló. A szenvedéstörténet epizódjai, illetve ószövetségi jelenetek szerepelnek a 18. képen. Brozerról tudjuk még, hogy később a fejedelmi család bizalmasa, tanácsadója lett. Ez a levél céhlegényként megtett "tanulmányútjáról" tudósít.

Cseffei párizsi és itáliai útjukról beszámol Monostorszegi Kun Istvának is, szintén egy Velencéből írott levelében. Párizsban ismét az épületek keltik föl a figyelmet, közben angliai élményeit is felidézi:

"Igen nagy váras az Páris, minden házak fekete lapos kövekkel hijazva, az templom ónnal mind hijazva Párisban. Angliában is mind ónnal, közönsiggel oly ige bő az ón Angliában." /9/

Az itáliai látnivalókról nem ír, csak az útvonalról tájékoztat.

Bethlen Miklós peregrinációja /1661-1664/

Bethlen egyetemjárásának történetéhez forrásként Önéletrajzírását használtam föl, mivel utazásáról vezetett naplója elveszett. Talán éppen azért, mert naplót írt, ebben a munkájában csak az útvonalat és az egyetemen tanult tárgyakat ismerteti, de ez a szűkszavú ismertetés is

értékes adatokkal szolgál vizsgálódásunkhoz.

Peregrinációjára 1661 májusában indult Besztercéről, ephorusa Csernátomi Pál volt. Pozsonyon, Bécsen keresztül mentek Frankfurtba, onnan Heidelbergbe, majd az itteni rövid tartózkodás után Németalföldre, ahol tanulmányait kezdte Bethlen. Az útról csak ennyit ír:

"Városokon imitt-amott mit láttam, nem írom, sok volna az..." /1/, terhesnek érzi a látottak felsorolását.

Először az utrechti egyetemre iratkozott be, ahol többek között erődtéstant vagy katonai építészetet is tanult egy Wasner nevű matematikustól.

"Ezen tudományon én igen kaptam" - írja - , "és azért Adam Freytag architecturáját németből deákra fordítottam volt, írásaim között van, ha el nem vészett." /2/

Az utrechti tanulmányutat folytatva tanult építészetet Leydenben is.

"Ismét egy Nicolaus Goldmannus nevű német öreg embernél, /de ez professzor nem volt/ tartottam collegiumot a civilis architectura és perspectivára." /polgári építészetre és távlattanra/ /3/

Leyden után fölkeresték a többi jelentős németalföldi várost, Hágát, Rotterdament stb., majd Franciországba mentek. Calais-ban hajóra szálltak, Angliában Londont, Cambridge-t, Oxfordot nézték meg. Csak az oxfordi látnivalókat említi meg:

"Ennek magának, kollégiumainak, bibliotékájának, tanulói számának, épületeinek etc. leírására könyv kellene." /4/

1664 márciusában visszatértek Franciországba, Párizsba:

"Akadémiát, bibliothekát, király házáat, nagy királyi istápolyokat és számtalan ritka dolgokat, parlamentet és egyéb igazgatásoknak rendit, pompáit csudával néztem, a városnak rettenetes nagy voltába csak belébámultam, de Párist esztendeig sem győzné az ember kitanulni, amint Londoniumot is, noha én Párist, nagyobb, szebb és mindenképpen elsőb városnak találtam." /5/

Innen Párizsból indultak haza, és 1664 júniusában érkeztek Gyulafehérvárra. Útközben megálltak Brüsszelben:

"Bruxellában is egy egész napot mulattam a király vára, és egyéb sok rész dolgokért." /6/

Pápai Páriz Ferenc peregrinációja /1672-1675/

Pápai 1672 márciusában kelt útra Enyedről, nemesi származása ellenére igen szűk pénztárcával. Először Németországba indult, rövid berlini tartózkodás után a lipcsei egyetemre iratkozott be, ahol orvosi tanulmányokat folytatott. Innen Marburgba ment, ahol szintén orvosi előadásokat hallgatott, majd hamarosan Bázélbe indult. Az itteni egyetemen avatták orvosdoktorrá. 1675 áprilisában, közel háromévi tanulás után indult haza, hosszabb schaffhauseni kitérővel, s Bajorországon, Ausztrián keresztül 1675. november 1-én érkezett Enyedre. /1/

Utazásáról naplót vezetett, mégpedig Szenci Molnár Albert diíriumát folytatta, amely 1671-ben került hozzá. Újraköttette, saját kezű címlappal látta el. Latin és magyar nyelven váltakozva írta bejegyzéseit, igen szűkszavúan. Ezek a látottak hatására néha élményszerűbbek, részletesebbek lesznek.

A műtárgyi vonatkozásokat a napló Nagy Géza-féle kiadásából vettem. /2/ Főként épületleírások és ritkasággyűjtemények szerepelnek a nevezetességek felsorolásában. Elsősorban a templomok, azok díszítése érdekli, de elnyeri tetszését egy-egy szép vár, vagy híd is. Utazásának legnagyobb élményeit, a drezdai fejedelmi kincstár bemutatását emeljük ki naplójából. A ritkaságok hét termét részletesen leírja, itt nyoma sincs a szűkszavúságnak:

"Július 27-én megtekintettük a fejedelem páratlan kincstárát, miután engedélyt kértünk az udvarmestertől. Egy dukátért kaptunk engedélyt a belépésre. /.../ A fejedelmi kincsestárban 7 terem a legnagyobb ritkaságokkal berendezve.

Az első teremben csodálatra méltó sokféle drága orvosi műszer.

A másodikban különféle csodálatos velencei üvegpoharak, hasonlóképpen ezüst- és aranyserlegek is. Vagyon egy csodálatos üveggálya. Egy gyöngyház asztal, Bacchus aranyból való gyöngyház hordón ül; egy szép pohár, ha kiisszák s fölfordítják sütőasszonyt praesentál, kinek az teknő tészta a fején; griffmadárköröm, mint egy nagy kürt, aranyba foglalva; egy halforma kis hüvely, mintha eleven volna, kések, villák benne, az kopoltyuján nyitják meg; mindenféle madarak természetes nagyságban gyöngyházból. Igen szép faserlegek, melyeket Au-

gustus, Saxonia fejedelme saját kezüleg esztergályozott. Had-tornyos elefántok ezüstből, aranyból, kikben vitézek s ágyuk és megszámlálhatatlan sok más egyéb. Hasonlóképpen különféle értékes kémiai eszközök.

A harmadikban különböző értékes ládák és képek. Gyöngyház ládák, kikben asztalhoz való szerszámok; patikaládák gyöngyházból; egy ládában az indiai feredőház repraesentaltatik, igen szép skulptura, szép nótákat verő órák. Egy láda, mely a dresdai fejedelmi udvart minden apró részletével, sőt összes kandallójával is ábrázolja.

Egy gyűrű, kiben az gyémántok egy bizonyos várat repraesentálnak egészen. Különféle elefántcsont és arany szerszámok. Egy nagy kerek asztal egy merő fából való, mellé fér 18 ember, másfél ezer tallér árunak mondá az teremőr. Egy kőszikla azt ábrázolja, mint teremnek az drágakövek sok is vagyon rajta, nagyok, mint egy dió, mogyoró, két kosár gyümölcs, igen sokféle gyümölcs benne oly mesterséggel, hogy semmi különbséget nem vehetni észre az természet szerint való. Egy himmel varrott láda, megeskünél rajta, hogy kívül rajta az virágokat képiró festette, tünnek semmi nyoma és számtalan más egyéb.

A negyedikben különböző matematikai eszközök, valamint a matematika céljaira készített különféle csodálatos dolgok. Csak ez a kamara megérdemelné, hogy messzi földről látni mennének. Fénytani és zeneszerszámok stb. Itt láttam szép velencei zöld kristályból való öreg orgonát, vertem is emlékezetre. Hasonló, elefántcsontból készült, igen értékes orgona. Minden csője amannak velencei üvegből, ennek elefántcsontból. Orgona tiszta ciprusfából stb.

Germánia térképe, melyet igen szépen és pontosan hat nap alatt saját kezüleg rajzolt Augustus, Saxonia választófejedelme. Egy tábla, melyet akármely tüzetesen nézsz is, semmit rajta nem látsz, hanem valami sötét foltot, szaggatva igen távol egymástul, azt is úgy, ha erősen nézed, látcső segítségével Jesus neve aranybetűkkel öregen olvastatik. Ugyan-így máson a mostani választófejedelem II. Johannes Georgius képe kitűnően látszik. Többféle egész földgömböt, kisebb,

nagyobb karpereceket, igen ritka és híres matematikai könyveket őriznek és számtalan más egyebet.

Az ötödik teremben tükrök számtalan fajtája. Itt láttam az egyszarvú valóságos /nem ásatag/ szarvát; színes tükröt - ha belenézzsz, elijed megadtul, annyiféle színűnek látszol. Ostáblák, melyeken kockák elefántcsontból drágakövekből vannak, stb. A ritkaságoknak pusztá sokféleségét nem tudtam észben tartani.

A hatodikban természettudományi dolgok, igen ritka kőületek, ritkán előforduló apró ércdarabok hatalmas nefritkő serlegeket láttam, és sok más egyebet.

A hetedikben szobrok, számtalan, felbecsülhetetlen értékű elefántfaragvány. Fapohárt sem láttam soha annyit együtt, mint itt elefántcsontból, minden hadi szerszámmal, fegyverekkel és harcosokkal. Ezeket ha megindítja az automatarius, magoktól minden tengeri csatát bemutatnak három hajó hárommal megütközik ugyan csattog, egymásra kilőnek, mindenikben két rend trombitás, egyfelől is hat; ha egyik rend elhallgat, mindjárt az másik 6 kezdi, és épp olyan hangot adnak ki a kürtök kicsinysége következtében. Mindenik táján rézdobos, igaz úgy veri, hogy messze hallik. Sok mesterséges órák, egy kakukkforma, mely az óraverést kakukkszóval viszi véghez; más pelikánforma, más inkább, publikán, ez mikor az órát veri, leányzóknak perdülnek ki hátulról, valameddig veri. Vagyon egy szép mesterséges óra, melyet szép kerengő harmincszor kerül meg kívül; fenn egy kis lyukon kiugrik egy drágakő golyóbis, megkerüli minden folyosót, ugyan pereg rajtok mind aláig, ott beperdül egy lyukon, s alig veszi ember eszébe, oly hirtelen egysingnyi magasságra az felső lyukon ismét kiugrik. Ujabban elkerül, így kerül el hatvanszor, úgy üt osztán az óra. Más egy szép óra ezt veré el mellette: Ó Jézus, Jézusom etc. Más óra éppen a Christus születését representálja, ha megindítják először is le szállnak az angyalok az égből az pásztorokhoz /ezek pedig mind külön-külön ki vagynak csinálva/, azután a juhászforma pásztorok hárman megindulnak, s mindjárt kezdi az óra ezt a nótát: Mennyből jövök most hozzátok etc. Azonban a pásztorok mindig ballagnak az istálló felé, s odaérvén, mind külön-külön meghajtják magukat. Az istállóban láttatnak az Christus egy teknőben, mellette Mária, Joseph rengeti, Maria dancol, s az ökrök

az jászolhoz kötve úgy látszanak enni és szedegetni a jászolból mesterséggel. Ez meglévén, megindul a csillag, utána török viseletben az ajándékvívő mágusnak nagy hódolattal átadják az ajándékot. Ez meglévén, úgy üt az óra. S aztán ujrakezdődik ugyanez a művelet. Láttam egy ládát, melyben az ember összes természeti, politikai, gazdasági, kézművesi tevékenysége, sőt az állatoké is, gépezettel van bemutatva, számtalan sok apró szobrocska benne, mihelyt megindítják, egyszesmind minden dolgához lát; ki bányát és, ki az sárt meri, ki szőlőt mivel, ki áprikál, ki feleségével játszik, az tyukok az ketrecből úgy szedegetnek kinn a váluból, ki házat seper etc., mindez bámulatos.

Csak az hét raritások palotáit hogy ember kiszámolná, kevés volna egy hónap." /3/

Ennek az élménynek továbbélését láthatjuk abban a levélben, amelyet Pápai tanítványához, a szintén peregrináló Teleki Pálhoz írt 1695 novemberében:

"Addig arról a földről el ne jöjjön, még Dresdát a sok raritásokért meg nem látja..." /4/

Bethlen Mihály peregrinációja /1691-1695/

Bethlen Miklós fia apja instrukciójával indult útnak 1691. június 26-án Nagyszebenből, ephorusa Borosnyai Nagy János kíséretében. Utazása Európának szinte minden országát érintette.

Egyetemi tanulmányait Frankfurtban kezdte 1691 őszén, ahol egy évig diákoskodott. Itt főként jogi tanfolyamokra iratkozott be. Peregrinációjának következő állomása a frankkeri egyetem. Teológiai, jogi, filozófiai kollégiumok szerepelnek tanrendjében.

Tanulmányai végeztével bejárta Németországot, Hollandiát, Svédországot, Dániát, Angliát, Belgiumot, Svájcot, Olaszországot, Ausztriát, Lengyelországot. Útjáról 1695 márciusában érkezett meg Kolozsvárra.

Főnmaradt diáriuma, amely erről a példa nélkül álló európai körútról tudósít. /1/ Vizsgálódásunk szempontjából fontos, hogy jónéhány művészettörténeti vonatkozást is tartalmaz. Ezek nagyobb része a látottak paszta fölsorolása, azonban gyakran minősítette is az épületek, szobrok formai megoldásait. Néha egy-egy épületelem díszítése ragadta meg a figyelmét. Svédországi és itáliai útján igen sok műgyűjteményt

fölkeresett, ezekről is beszámolt naplójában. És ami igazán értékes adat, több festőhöz /képíróhoz/ is ellátogatott.

Bethlen érdeklődésére, nyitottságára jellemző, hogy minden városban szisztematikusan kereste föl, járta végig a nevezetességeket - templom /zsidó, katolikus is/, palota, vár, fegyvertár, tőzsde, műgyűjtemény, kert, szökőkút, szobor stb. - akár egy későreneszánsz utazó.

Naplójának itáliai része tartalmazza a legtöbb művészettörténeti vonatkozást, ezért is választottuk ezt a részt a képzőművészet iránti érdeklődésének és érzékenységének illusztrálására.

Milánó

"Nézzük a mediolanumi cathedrale templomot, mely fejez márványkőből építettett, nagy és szép kőoszlopokon, és kevés oltárok vadnak benne, székek is; .../ Nézzük délután edgy kunstkammert, melyben is sok szép ritkaságok vadnak 4 vagy 5 kamarákban, kivált egy monstrum, kinek edgy az ábrázattya, de két dereka és minden taga kettő vagyon, az alatt egy doboló kutya..." /3/

"...nézzük meg az Ambrosiana Bibliotékát, kinek szép renddel való könyvei vadnak felesen, és sok szép státuái, mellyeket kiformáltak azoknak formájokra, amellyeknek Rómában tartanak, és szép képirások is valának benne, mellyek igen jelesek..." /4/

Piancenza

"... Alexandri et Rainutii Ducum Farnesiorum szép rézből öntött equestris státuáit nézzük, a herceg palotáit, udvarát és teátrumát augustiniunánusok klastromával..." /5/

Bologna

Nézzük a Caprara raritását is, kik mind képirásokból állanak és Tököly gazdagágiból, melyek Rákóczitól reászállottanak." /6/

Firenze

"...nézzük a hires kunstkammert, akinek is szép folyosóin körül szép kőstátuái a régi római imerátoroknak, a Caesare usque ad Puppienum et Gallienum; általellenben a feleségeké, és közből közben holmi férfi és asszony státuák, kik igen szépek mind.

Nézzük azután státuákon kívül a sok szép raritásokat, amellyek állanak kivált asztalokból és soriniumokból, mellyek drágakövek-

ből rakottak, és megbecsülhetetlenek. Képirásokból és penatesek sokan, osztán nagy földi globus és hipotesis Ptolemaicaból, szépek. Nézzük aztán edgy házat, mely tele a híres olaszországi képirókkal, és mást, mely pastelein ~~α~~nyekkel." /7/

"Nézzük /.../ a kardinál házait is és biblitekáját, mely is mind szép, mind megbecsülhetetlen a sok szép képirásokért és több drágakő kabinetekért..." /8/

Pádua

"... nézzük a Szent Antal templomát /.../ szép épület. Nézzük azután a Szent Justina templomát is, melyben 24 szép oltárok vadnak, mind márványkőből kimetszettek, nézzük a tanács házat is, más sok egyéb szép épületekkel." /9/

Velence

"...nézzük és szemléllyük a Szent Márk templomát, mely a herceg udvari temploma, igen szép épület, mind kívül s mind belől, kivált a pádimentoma, mind apró kockás márványkőből valók, rózsás és más kövekre madarak, virágok vadnak kifarragva. A képirások is igen régik és szép aranyosok, kívül pedig szép márványkő oszlopokból és státuákkal jeles." /10/

"A piac közepén vagyon edgy szép nagy torony és körös-körül igen szép nagy paloták, s a templom mellett a herceg palotája, mely a szépe az épületeknek, és ott vagyon a curia is." /11/

"Délután nézzük meg a Szent György szigetben való templomát, és ott levő benedictinusok gazdag, nagy uri épületű és bibliotékájú klastromát, mely legszebb Velencébe..." /12/

"...megyünk a Sancta Maria Salutis templomában, amellyet a város pestis megszűnéséért építtetett Mária tisztségére, ez is, mint más templomok, szép státuás márványkő oszlopokból, oltárokból nem szűkölködik." /13/

Róma leírásában az antikvitás iránt mutat élénk érdeklődést. Az antik emlékek felsorolása olyan részletes, hogy feltételezhetjük, felkeresésükkor ezek katalógusát kezében tartotta. Fölment a Capitolium és a Palatinus hegyére, megnézte a Colosseumot, a diadalíveket, templomokat, a Pantheont, a paloták romjait, a régi fürdők maradványait

és a korakeresztény katakombákat is. /14/

Ellátogattak a "jezsuiták Professa Domusába" is:

"... és ott alá s fel járunk, és benne nézzük az Ignatius Lojola házát, ahol itt lakott és meg is holt. Benne a jezsuita térdre esvén imádkozik, mi pedig kimegyünk." /15/

Teleki Pál peregrinációja /1695-1701/

Alig néhány hónappal Bethlen Mihály hazaérkezése után kelt útra Teleki Mihály erdélyi főkancellár fia, Pál. Az egymásutániség össze is kapcsolja a két egyetemjárást annyiban, hogy Telekit is a frankfurti és a franekeri egyetemre küldik tanulni, ill. hogy Bethlen balfogásán okulva Teleki igyekszik alkalmazkodni mindenkori környezetéhez. /1/

Ugyancsak összetartozó sok szempontból Pápai Páriz és Teleki egyetemjárása - enyedi tanára készíti el az instrukciót, a részletes tanulmányi és útitervet. Azokra a helyekre irányítja, ahol korábban ő is megfordult, ill. szorgalmazza, hogy Teleki bemutatkozó látogatást tegyen egykori professzorainál. /2/

Teleki európai körútja szerényebb ívű volt, kevesebb országba látogatott el. Kimaradt például Bethlen legnagyobb élménye, Itália.

Peregrinációjuk első állomására, Frankfurtba 1695 októberében érkeztek, ephorusával Zalányi Boldizsárral együtt. Innen 1696 júniusában rövid németországi tanulmányútra indultak, amelynek állomásai Berlin, Wittenberg, Drezda, Lipcse, Hamburg, Bréma volta. 1696 augusztusától a következő év májusáig tanultak a franekeri egyetemen. Tanulmányaik befejeztével nagyobb németalföldi utat tettek, majd Angliába hajóztak át. Londont, Oxfordot, Cambridge-t keresték föl. A peregrináció lezárása ismét egy hosszabb utazás - Franciaországon, Németalföldön, Németországon keresztül mentek Bécsbe, ahonnan 1701-ben érkeztek haza, Erdélybe. /3/

Az útról igen gazdag dokumentumanyag maradt fenn - ismerjük az instrukciót, teljes levelezését, album amicorumát, omniáriumát. Diáriuma viszont nincs meg, így az úton szerzett élményeinek, benyomásainak csak töredékét találjuk a többi forrásban.

Az első adat tulajdonképpen nem is műtárgyi vonatkozású, de nagyon figyelemre méltó. Teleki saját maga lefestéséről tudósítja anyját:

"Képem le irasa irant valo parancsolattyat, az mi illeti, kegyelmednek, aszt Bécsben is jóvallottak, de magam nem akar-

tam, annakidejében, ha Isten enged, magam akarok kegyelmednek udvarolni, néma módon pedig, hogj kepem udvarollyon kegyelmednek alkalmatlanul s minden hasznos szolgálatnak végben vitele nélkül, itt kölcségesnek, ott disztelennek tartom, ebben az városban az hol most lakom, nincsenekis arra való képirok, hogj kegyelmed parancsollya, Isten Belgiumban viven, ott le iratom s le küldöm kegyelmednek." /4/

Drezdában Pápai Páriz utasításához híven fölkereste a fejedelmi kincstárt, egyúttal az eddig látottakról is beszámol levelében:

"Itt is sok szép latasra valo materialk vagjonn, csak hogy az experientia itt igen sok kölcséggel jár. Az ki az elector raritassait akarja el jarni, annak az elector maga szabott arrot rendelt, különben senkinek megh nézni sem lehet. Mindazaltal csak eddigis anyi szepsegeket lattam, mellyek az szemet ugjan csallyak." /5/

Ugyancsak ellátogatott egy ritkasággyűjteménybe, Berlinben. A levél, amelyben erről tudósít, első német nyelvű próbálkozásai közé tartozik:

"Ich habe die Stadt Frankfurt verlassen, itz bin hier in

Berlin, wo viel admirabel rariteten geschehen /!/ habe..." /6/

Omniáriumában adatokat találtunk arról, hogy Németalföldön is járt műgyűjteményekben:

Rotterdami kiadásai közt:

"Királyok Statuai nezesekert

Stif. 6." /7/

Leydeni kiadásai közt:

"Anatomia haz Bottanicus kert, és egyeb nemely helyek megh nezeseeert adtam

E. Fl. 1 Stif. 10.

Catalogum Raritatis

megh vettem

Stif. 4." /8/

Csak sejthetjük, hogy Bázelen fölkereste Buxtorfius professzort, szintén Pápai Páriz utasítására, itt láthatta a "különleges ritkaságok nagy sokaságát." /9/

III. Művészeti érzék és esztétikai ízlés alakulása az utazási dokumentumokban

Áttekintésünk után kíséreljük meg a választ kiinduló kérdésünkre,

menyiben tükrözik az adatok mindazt, amit képzőművészetként érzékelhettek az utazók, illetve miként adtak erről számot.

Először figyelmeztetünk arra: téves az a kiindulópont, amely egy bizonyos kor művészetszemléletét és esztétikai, izlésbeli színvonalát egy későbbi kor alapján ítéli meg. Ugyanígy hiábavalóság olyan ismereteket számonkérni, amelyek nem elemei a kor műveltségének. Csakis ilyen értelmezésből született meg az alábbi, egyértelműen elítélhető vélemény a XVII. század művészet iránti érdeklődéséről: "...a műalkotás /.../ rendszerint a raritással, a kuriózzummal keveredik, s ritkán beszélhetünk az igazi műérték felismeréséről, még ritkább az izlésen alapuló különbségtétel. Raritás vagy műtárgy leírásában egyazon sztereotípiák keverednek, az értékmérő pedig a vulgárisan értett valóságghűség, illetve az anyagi érték: ez és ez azért szép, azért értékes, mert ennyit és ennyit ér pénzben kifejezve. /.../ A műtárgyleírásokból hiányzik az esztétikai érték és szerzőség tudata: az alkotót akkor sem nevezik meg, ha ismerik." /1/

Vizsgálódásunkban azonban abból kell kiindulnunk, hogy az utazási dokumentumokból a kor értékrendje rekonstruálható, így az adatok más megvilágításba kerülnek, másképpen értékelendők. Úgy kell értelmeznünk ezeket, mint a kor esztétikai értékeinek, izlésének közvetítőit számunkra.

A raritásgyűjteményeket illetően feltételezhetjük, hogy létrehozóik - fejedelmek és tudós professzorok - értékesnek és szépnek tartottak minden olyan tárgyat, amelyet kiállítottak egy-egy ilyen kunschkammerben vagy házi múzeumban. És ha az erdélyi utazók mindezt hálás közönségként megcsodálták, sőt ha ilyen példák ösztönző hatására saját ritkaság- vagy régiséggyűjteményük felállításába fogtak, ez nem műveltségüket jelenti. Egyszerűen lépést tartottak a kor divatjával, izlésével. A peregrinációk nyomán éppen a XVII. század végére tehető a "múzeumi gondolat születése" Erdélyben, európai mintára a főúri kastélyokban fokozatosan kialakultak a "ritkaságok házai", a professzori lakások dolgozószobáiba pedig a "múzeumok". /2/

Szemléletes példa a megindult "gyűjtőszenvédélyről" Hermányi Dienes József anekdotája Teleki Mihályról:

"Látván Vida, hogy Teleki "ritkaságok házát" készíti, s ahol valami régi ritkaságot, monetát vagy egyebet kap vala, erővel is kifacsarja vala, mert senki sem meri vala megvonni tőle, mint Olasz-

telken is Daniel Ferenc kedve ellen odaadó a viculust. Vida István is csináltata holmi mesteremberrel egy nagy durva pallost, és durván az Attila nevét ráütteté, a vízzel megöntözté, míg erősen megrozsdásodnék, s azután tisztítottá hamuval tul-tul, és a maga házába fogasra tette. Melyet s rajta az Attila nevet meglátván /mit Vida is így akar vala/ egy nemesember, hogy is magának gráciát vadászna, bэфuvá Telekinek. Parancsolá legottan Teleki Vidának, hogy küldené Gernyeszegre azt a régi pallos vasat." /3/

A másik pregnáns kérdésről, a szerzőség tudatáról, illetve művészet és művész korabeli szerepéről és megítéléséről, tanulságos néhány, a németalföldi festészethez kapcsolódó forrást tanulmányoznunk:

"De Gouffreuille párizsi kereskedő - Mathys Mussonhoz /képkereskedő/
Brüsszel, 1655. január 5.

Uram!

Köszönettel megkaptam levelét folyó 2-áról, melyben közli, hogy folytatja az általam megrendelt képek készíttetését. Még egyszer nagyon kérem, hogy mindent kövessen el, hogy csinálják őket. Kérem, csináltasson nekem 6 tucatot a II¹¹-es kicsikből, ti. jól elrendezve a Krisztus születése, Királyok imádása, Keresztlevétel, Mennybemenetel és egy csomó Mária kép a kis Jézussal, továbbá két tucatot a nagy tájképekről, 28¹¹ vel tucatját. Ezenkívül kérem, hogy csináltasson egy tucatot nagyobbbat, mint a 28¹¹-es tájképek, jól elkészítve és hat tájképet egyazon nagyságban. És hogy el ne felejtsem, csináltasson nekem egy Krisztus és egy Mária fejet egy jó mesterrel szépen kivitelezve.../4/

De Gouffreuille - Mathys Mussonnak

Brüsszel, 1656. augusztus 26.

Uram!

Mikor Antwerpenben voltam, elfelejtettem megkérni, hogy csináltasson nekem 4 tucat tájképet, mint amilyeneket legutóbb adott el 36 forintért tucatját. Mégpedig két tucatot csigákkal, rákokkal és két tucatot szentekkel, a csatolt ki feljegyzés szerint. Kérem Uram, legyen gondja rá, hogy jók legyenek.../5/

De la Cour francia kamarai titkár - Mussonhoz

Párizs, 1667. március 18.

Uram!

Értesítem, hogy megkaptam a négy képet, amit nekem küldött. Nagyon meg vagyok elégedve az ön Corneille-jével, de még jobban örültem volna, ha az id. Corneille, s nem pedig mint ahogy vélik a fiatalabb Corneille. /.../ Nem vagyok ennyire megelégedve a 3 Wouwemannal, amit küldött, mivel nem csataképek, mint ahogy gondoltam. Az, amit M. Lo Doux vásárolt nekem Antwerpenben múlt decemberben, százszor szebb, minthogy azon fegyveres lovagok harcolnak, s igen sok munka van rajta.../6/

Jan Lievens megegyezése Daniel du Bordieu-val

Leiden, 1671. szeptember

Jan Lievens úr, festőművész, aki jelenleg ebben a városban tartózkodik egyrészt és Mons. Daniel du Bordieu helybeli lakos kijelentik, hogy ... megállapodtak abban, miszerint Lievens úr vállalja nevezett Monsieur Bordieu és felesége arcképének megfestését a mai naptól számított egy hónapon belül, abban a méretben amelyben Sr. Heemskercket megfestette. Annak a 100 arany-nak a törlesztésére, amivel Lievens úr Mons. Bordieu-nak ellátás fejében tartozik... /7/

Az idézett dokumentumokból kitűnik, hogy a festészetnek funkcionális szerepe volt a korban. A festők nem a művészetért alkottak, munkáik bár mások környezetének szépítésére és gyönyörködtetésére születtek, ezt ugyanolyan szolgáltatásnak tekintették, mint bármelyik más céh termékeit, művész és közönség kapcsolata pusztán üzleti jellegű volt. A kép témáját, nagyságát a megrendelő ízlése diktálta, értékét pedig az határozta meg, hogy mennyi munka van benne, milyen a kivitele illetve, hogy mennyire hasonlít valóságos modelljéhez amit ábrázol. A "szerző" személye gyakran háttérben marad, a vásárlónak nem fontos ki készítette a képet, csupán számára elfogadható legyen. Éppen ezért feltételezhetjük, hogy utazóink is megcsodálták a ritkasággyűjtemények szép és "artificiosus" képeit, de a szerző nevét nem jegyezték föl; legtöbbször azok sem tudták ezt, akik a képeket kiállították saját múzeumukba.

Végezetül a peregrinációknak egy más szempontból fontos művészettörténeti vonatkozásáról szólnunk. Néhány, az erdélyi reneszánsz anyagi kultúrájával foglalkozó tanulmány megemlíti, hogy a kastélyokat, polgárházakat díszítő kárpitok, szőnyegek, ötvöstárgyak nagyrészt külföldről, Nyugat-Európából származtak, "szállítók" pedig sok esetben a peregrinusok voltak. Ennek azért is kell nagy jelentőséget tulajdonítanunk, mert néhány hazahozott könyv és ötvöstárgy díszítése megjelenik másutt is, bekerül a hagyományos motívumkincsbe.

Egészen korai példa még az a frizszerű díszítés, amely triglif és rozetta díszes metopé lemezek váltakozásából áll. Ennek "ősforrása" korabeli német nyomtatványokon lelhető föl. Ezt veszi át Heltai Gáspár, azután az ő nyomtatványáról terjed el mint díszítő elem. Ilyen található például a kolozsvári kőtárban, egy kandalló párkánytöredékén és a nagy-szebeni evangélikus templom kapuján. A másik ilyen jellemző díszítés az elliptikus motívumok, illetve az ezekbe írt sokszögek. Kolozsvárott a Farkas utcai templom szószéke és a gelencei református templom kazetás mennyezete példa erre. /9/

Célkitűzésünk a XVII. századi erdélyi főúri peregrinációs irodalom művészettörténeti vonatkozásainak, tanulságainak értékelése volt. Megpróbáltuk ezt úgy teljesíteni, hogy a művészet iránti érdeklődésnek minél több összetevőjét föltárjuk. Váztuk azt a szellemi-kultúrális környezetet, amely az első impulzusokat adhatta az utazóknak, illetve az a környezetet, ahol újabb művészeti hatások érték őket. Ezek szolgáltak háttérként ahhoz, hogy a peregrinációs dokumentumok művészettörténeti vonatkozásait megfelelően értékelhessük. Vizsgálódásunk során nem foglalkozhattunk minden kérdéssel részletesen /pl. a műgyűjtés európai és hazai történetével, a németalföldi festészet sajátos helyzetével stb./ sőt ki is maradtak bizonyos problémák /pl. a felekezeti elfogultságnak, mint a képzőművészet iránti érdeklődés egyik lehetséges tényezőjének vizsgálata/. /10/ Mindezen talán a dolgozat kibővített változatában helyet kaphatnak.

J e g y z e t e k

Bevezetés

1. A XVII. századi főúri-nemesi egyetemjárások sora Thurzó Imre és a Bethlen-fiúk utazásával kezdődik. Közülük csupán Bethlen Péter peregrinációja jelent számunkra vizsgálódási lehetőséget, mivel a Thurzó tanulmányút anyaga nincs feldolgozva, illetve Bethlen István sajnálatosan rövid és torzóban maradt utazásáról nincsenek művészeti-történeti adatokat is tartalmazó dokumentumok. Ezeket kénytelenek voltunk elhagyni. Ugyancsak nem tárgyaljuk külön a Nadányi peregrinációt, mert csupánt egyetlen egy dokumentuma maradt fenn az instrukció, ezt a vonatkozó fejezetben használtuk föl.

1. Megfontolások a XVII. századi erdélyi utazási emlékek elméleti megalapozottságáról

1. Az utazásművészetről igen jó összefoglalás Justin Stagl: Die Apodemik oder "Reisekunst" als Methodik der Sozialforschung vom Humanismus bis zur Aufklärung c. tanulmánya. In: Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit vornemlich im 16.-18. Jahrhundert. Bericht über eine interdi sziplináres Symposion in Wolfenbüttel, 25. - 27. September 1978. 131-203.
2. Kovács Sándor Iván : Pannoniából Európába. Bp. 1975. 72-80.
3. Lipsius művének ismertetéséhez Merényi Varga László fordítását használtam föl, amelyet Kulcsár Péter ellenőrzött.
4. Kovács Sándor Iván: A régi magyar utazási irodalom az európai utazáselméleti művek tükrében. Kéziratban.
5. Az instrukciót Géresi Kálmán adta ki a Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1878-as évfolyamában. 11-12. szám. 484-491.
6. Az instrukció a Teleki peregrináció többi dokumentumával együtt a szegedi egyetem régi magyar irodalom tanszékének Adattár sorozatában jelenik meg.
7. lsd. 5. számú jegyzet.

8. A levél megjelent Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak c. kötetében. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közlést teszi Nagy Géza. Bukarest, 1977. 465-466.
9. Az instrukciót Lukinich Imre adta ki. Századok 1911. 716-718.
10. lsd. 5. számú jegyzet.
11. A levél megjelent Pápai Páriz id. m. 417-419.
12. lsd. 4. számú jegyzet.
13. A szervezett peregrinációról lsd. Herepei Adattár I. 171-277. ill. Szabó Miklós: Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Kritérium, 1980.
14. Ennek számos dokumentumát találjuk minden peregrináció anyagában. Gondoljunk Bethlen Gábor kiterjedt levelezésére az európai udvarokkal, hogy unokaöccsét fogadják. Bethlen Miklós és fia Bethlen Mihály is megudvarolják a németországi választófejedelmeket, az angliai királyt. Telek is erre biztatja Pápai Páriz. /im. 429. o./
15. Bethlen Gábor udvarának fényéről lsd. Makkai László tanulmányát, In: Bethlen Gábor emlékezete. Bp., 1980. 237-383. /Pro Memoria sor./ ill. Baranyai Béláné: Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. augusztus 16-án. In: Művészettörténeti tanulmányok 1959-1960. 229-259.
16. A reneszánsz kastélyépítkezésekről és udvartartásokról lsd. Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance I. Kolozsvár, 1943., uő: A magyar renaissance építészet., ill. B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970. vonatkozó fejezetei, Herepi Adattár III. 13-32.
17. lásd. Jakó Zsigmond: Az otthon és művészete a XVI-XVII. századi Kolozsváron. In: Kelemen Lajos Emlékkönyv, Kolozsvár, 1957.
18. A rendkívül gazdag szakirodalomból csak néhányat kiemelve: lsd. Balogh Jolán 16. sz. jegyzetben közölt munkáit, ill. Kelemen Lajos: Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból. Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1944. 156-218., L. Sebestyén József: A gelencei mennyezet- és karzatfestmények, In: Kelemen Emlékkönyv, stb.

II. Művészettörténeti vonatkozások az utazási dokumentumokban

Bethlen Péter peregrinációja

1. lsd. a Bevezető 1. sz. jegyzetét
2. A peregrináció történetét összefoglalóan Lukinich Imre írta meg Az iktári Bethlen fiúk külföldi iskoláztatása c. tanulmányában. In: Nagyeneydi Album, Bp. 1926.
3. Kecskeméti K. Gergely művének ismertetéséhez Kulcsár Péter prózaafordítását használtam föl.
4. Cseffei anyjához, Tomori Annához írott levele. Hamburg, 1627., november 20. Közli: Beke Antal, Történelmi Tár 1881. 193. 94.
5. Cseffei levele anyjához. Velence, 1628. szeptember 25. Közli: Kovács Sándor Iván - Kulcsár Péter Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 1969. 91-103.
6. Cseffei anyjához, 1628. október 29. uott.

Bethlen Miklós peregrinációja

1. Önéletírásának 1955-ös kiadását használtam. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Az első adatot lsd. I. 180.o.
2. Im. 182-183. A katonai építészettel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a főúri könyvtárakba /Rákócziak, Zrínyiek/ az ilyen jellegű munkák találhatók inkább, és nem a polgári építészeti szakkönyvek.
3. Im. 187. Goldmann, Nicolaus /1623-1665/ korában jónevű építésmester, Leydenben polgári építészetet adott elő, s néhány építészeti szakmunkát is írt. A körben lévő arányokról címűt Bethlen is megemlíti. im. 77. A bethlenszentmiklósi kastélyról szóló tanulmányában B.Nagy Margit utal rá, hogy a kastély tervének kialakításának nagy szerep jutott Bethlen Miklós szaktudásának és külföldi élményeinek. In: Reneszánsz és barokk Erdélyben, Bukarest, 1970. 158.
4. Im. 193.
5. Im. 200.
6. Im. 201.

Pápai Páriz Ferenc peregrinációja

1. Az egyetemjárás történetét Nagy Géza írta meg. In: Pápai Páriz: im 21-51.
2. lsd. Pápai Páriz: im. 135-177.
3. Im. 146-149.
4. lsd. I. fejezet 11.sz. jegyzet

Bethlen Mihály peregrinációja

1. Az útról vezetett naplóját sajtó alá rendezte és az utószót írta Jankovics József. Bp. 1981. A peregrináció rövid történetét lsd. 146-147.
3. Im. 120.
4. Im. 121.
5. Im. 122.
6. Im. 122.
7. Im. 123.
8. Im. 124.
9. Im. 130.
10. Im. 130.
11. Im. 130.
12. Im. 131.
13. Im. 132.
14. Im. 125-127. ill. 128.
15. Im. 127.

Teleki Pál peregrinációja

1. Ezt írja anyjának Odera-Frankfurtból 1695. október 15-én:
"Bizony dologh inkább szerettem volna alacsonyabb embernél szállást tartani, de az Professorokkal lévén, mindenek Bethlen Mihály Uramat gyalagztak Ephorusaval edgyütt, hogy egy alacson serfözönél volt szálláson, aztaltis ott tartott, és az Professoroknak tarsasagatul egészen el vontak magokat, hol-ott itt minden Deák /:kivel Bethlen Mihály Uram ma is nevetve emlegettetik itt az Professoroktul:/, Professor Albinus Uram es egyebek teczesekbul ugy jöttem ide Stremesius Uramhoz."
A levél közlésére vonatkozóan lsd. az I. fejezet 6. jegyzetét.

2. lsd., I. fejezet 8.sz. jegyzet. Ilyen utasítást Enyeditől is kapott.
3. A peregrináció történetét Nagy Géza írta meg. In: Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése. Kolozsvár, 1933.
4. Teleki Pál Vér Judithhoz, Odera-Frankfurt, 1696. április 28.
5. Teleki Pál Vér Judithhoz, Drezda, 1696. július 13.
6. Teleki Pál Johannes Trompeternek, Berlin, 1696. június /január?/ 22.
7. Roiterdami tartózkodása 1697. augusztus 25. és 28. között.
8. Leydenben 1697. szeptember 28. és október 4. között volt.
9. Lsd. 3. sz. jegyzet

III. Művészeti érzék és esztétikai izlés alakulása az utazási dokumentumokban

1. Kovács Sándor Iván: A régi magyar utazási irodalom az európai utazáselméleti művek tükrében. Kéziratban.
2. Az erdélyi műgyűjtés történetéről lsd. Vita Zsigmond: Az első erdélyi házi múzeumok és a múzeumi gondolat kialakulása.
3. Az anekdotát Vita is közli említett tanulmányában. Kiadása: Hermányi Dienes József: Nagyenyesi Demokritus. Kiadja Klaniczay Tibor, Bp. 1960. 160.
4. Lsd. Kortársak a németalföldi festőművészetről. Válogatta az előszót és a jegyzeteket írta Garas Klára. Bp. 1967. 195.96.
5. Im. 146.
6. Im. 147.
7. Im. 157.
8. Lsd. Baranyiné és Jakó Zsigmond I. fejezetben idézett tanulmányait.
9. Az adatokra Kovács András kolozsvári művészettörténész hívta fel a figyelmet, segítségét ezúton is köszönöm.
10. A felekezeti elfogultság problémájával megfelelő felkészültség hiányában nem foglalkozhattunk. De vizsgálódásunk során világossá vált, hogy ez nem működött olyan automatizmusként, amely meggátolta volna az utazók "műélvezetét". Így tehát sokkal kisebb jelentőséget kell tulajdonítanunk ennek, mint az eddigi szakirodalom. Lsd. Király Erzsébet - Kovács Sándor Iván : "Adriai tengernek főnnforgó hajjai". Bp. 1983. 7., 13.;

Kovács Sándor Iván: A régi magyar utazási irodalom az európai utazáselméleti művek tükrében. Kéziratban. Kovács Sándor Iván: Magyarok Rómában. Janus Pannoniustól Zrínyi Miklósig, Vigilia 1982/3. 195.

TÓTH ÁGNES :

TELEPÍTÉSEK CSÁTALJA, GARA ÉS VASKÚT KÖZSÉGEKBEN
1945-1949 KÖZÖTT

Magyarország legújabbkori történelmének egyik legmegrázóbb, s talán máig legfájóbb időszakának azokat a telepítési akciókat tekintjük, amelyek a II. világháború befejezése előtt elkezdődtek, s egyes területeken 1949-ig elhúzódtak. Adósságaink ezen a területen is nagyok. A mielőbbi reális, ugyanakkor emberi vonatkozásaiban is árnyalt szembenézést éppen a lezajlott események mikéntje tenné szükségessé. A bukovinai székelyek hazatelepítése, a sváb lakosság egy részének kitelepítése, a szlovák - magyar lakosságcsere keretében lezajlott telepítések, valamint a belső települések - telepítések befejeződésével ugyanis nem szűntek meg a konfliktus-helyzetek.

Az imént említett események, elsősorban olyan nemzetiségek lakta területeken zajlottak - Dunántúl, Észak-Bácska -, ahol az együttélő nemzetiségek, népcsoportok viszonya sem volt surlódásmentes. A sok esetben jogi háttér nélkül végrehajtott telepítések, a kényszerszülte megoldások, a technikai készülétlenség, a helyi és egyéni akciók, hatalmaskodások, csak tovább mélyítették a már meglévő ellenségeskedéseket, téves beidegződéseket, előítéleteket. S olyan nagy arányú átrendeződésekhez vezettek, amelyek következtében a lakosság nemzetiségi megoszlása teljesen megváltozott, de megváltozott a lakosság társadalmi, foglalkozási, életkor szerinti összetétele is./1/

Véleményünk szerint az eseményeknek, a megtörténteknek csak a minél reálisabb, s a lehetőségek szerinti legteljesebb ismerete segíthet hozzá a beidegződések, előítéletek levetkőzéséhez.

Dolgozatunkban arra vállalkozunk, hogy három észak-bácskai község - Csátalja, Gara és Vaskút - esetében megvizsgáljuk a II. világháború után lezajlott telepítéseket s azok gazdasági, társadalmi, politikai hatását az adott területen.

Tehát elsősorban a helyi társadalom nézőpontjából kívánjuk vizsgálni a történeteket, s az országban lezajló folyamatokat, eseményeket csak vázlatosan, a kölcsönhatások szempontjából érintenénk. Továbbá szeretnénk föl hívni a figyelmet azokra az általánosnak mondható tendenciákra, amelyek a telepítések gyakorlati megvalósításánál, nemcsak e három községben figyelhetők meg, de a vármegye főispánjának, alispánjának és a járási főjegyzőségek meglévő iratanyagának ismeretében - a többi csonka Bács-Bodrog vármegyei községekben is, ahol ki- és betelepítésekre sor került.

A fent említett három község együvé kerülését továbbá nemcsak a földrajzi "összetartozás", az egy bokorban való elhelyezkedés indokolja, de még inkább az a tény, hogy a vármegye e három községében 1944 őszén - részben más lehetőségek híján - mintegy 1800-1900 bukovinai székely telepedett le, /2/ a Dél-Bácskából való menekülés után. E számos más vonatkozásban is magukon viselik ezek a községek azokat a sajátosságokat - pl. a Jugoszláviából menekültek és kiutasítottak hosszabb időre ezen a területen való meghúzódása; a dunántúli és Budapest környéki harcok elhúzódásával a megnövekvő orosz beszolgáltatási kötelezettségek terhe, a sebesültek ápolása stb. - , amelyek az egész csonka Bács-Bodrog vármegye helyzetét is jellemezték.

Részletesen nem kívánunk foglalkozni a kormány, s a pártok 1945 utáni állásfoglalásának alakulásával, változásával sem a nemzetiségi ügyeket, sem a ki- és betelepítéseket illetően.

Miután azonban azokra az anomáliákra minden egyes esetben rá kívánunk mutatni, melyek éppen az elvi állásfoglalások, a törvény adta lehetőségek és a gyakorlat között fennállottak; szükséges egy rövid, s jóllehet sok esetben sommásnak tűnő vázlatos áttekintést adnunk a pártok s a kormány állásfoglalásáról, változásairól.

Ezt megtennünk azért is nagyon fontos, mert az egyes községek előljáróságai a sváb lakossággal szemben, jogi fedezet nélkül alkalmazott, hátrányos megkülönböztetéseiket alispáni, főispáni, vagy belügyminiszteri utasításra hajtották végre.

Az esetek nagy részében tehát nem helyi túlkapásokról volt szó.

Előre kell bocsátanunk, hogy mindhárom községben igazán csak 1945 tavaszától tudjuk végigkísérni a történeteket, mert a korábbi időszakra - 1944 őszére és 1945 első hónapjaira - vonatkozó iratanyag nagyon hiányos. Különösen Vaskút község-iratanyagában vannak óriási hiátusok, egészen 1950-ig. Igen fontos lenne még dolgozatunkat az Áttelepítési Kormánybiztos-ság és a Népgondozó Hivatal anyagával is kiegészíteni, mert az lehetőséget adhatna az események árnyaltabb és teljesebb, s ezáltal valóságosabb megítélésére.

A háború befejezésekor az egyik legfontosabb feladat a nemzetiségi kérdés mielőbbi, megnyugtató rendezése volt. A pártok állásfoglalását, s annak változásait nincs módunk most végig követni, de annyi bizonyos, hogy a háború befejezésekor, nemzetiségi ügyekben meglehetősen készületlenek, tanácstalanok voltak, s későbbiekben pedig nagymértékben befolyásolta őket a belpolitikai erőviszonyok alakulása, valamint a szlovák-magyar lakosságcsere gyakorlati lebonyolításának elérhető közelségbe kerülő kényszere. /3/ A pártok végső állásfoglalásait a magyarországi német nemzetiséggel kapcsolatban talán legrövidebben, s legsommaszában Bibó István szavaival foglalkozhatnánk össze: "a pontos állásfoglalása a pártoknak /a kitelepítéssel kapcsolatban - szerz./ az volt, hogy a kommunista párt teljes súlyával fellepett emellett, azt támogatta a parasztpárt; a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt, különös tekintettel nagy számú sváb választóra, inkább fékezni igyekeztek."

A kormány állásfoglalásain, s a kiadott rendeleteken végigtekintve, megint csak azt hangsúlyozhatjuk, hogy nem volt egy kész nemzetiségi programjavaslata, hisz a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja egyáltalán nem szólt az ország nemzetiségi kérdéséről, az itt élő nemzetiségekről.

A magyarországi német nemzetiségű lakosságot tekintve: először az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti szerződés szól a háborús bűnösök, tehát a Volksbund vezetők megbüntetéséről, s ezt bővíti a Földreform törvény, amely kimondja:

"teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait." A Népgondozó Hivatal felállításával 1945 júliusában a sváb kérdés megoldottnak látszott. A kibocsátott 3820/1945.M.E.sz. törvény /6/ nagyon szigorúan szabályozta azt, ugyanakkor azonban megszüntette az internálásokat, tehát mindenképpen jogbiztosítékot jelentett, valamint számos enyhítést tartalmazott a családtagokra vonatkozóan.

A magyar kormány - mint ahogyan ez a törvény is bizonyítja - elzárkózott a kollektív felelősségre vonás elvének alkalmazásától, s ezt az állásfoglalását 1945 augusztusáig, a potsdami értekezletig többször is hangsúlyozta. 1945 augusztusában állt be érezhető változás a kormány magatartásában, amikor is nyilvánosságra került a nagyhatalmak potsdami értekezletének állásfoglalása: "A három kormány minden vonatkozásában megvizsgálva a kérdést elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak, vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozólag intézkedéseket kell foganatosítani." /7/ A nagyhatalmak nem mondták ugyan ki a kollektív bűnösség elvének alkalmazását, de ezzel a megfogalmazással lehetőséget adtak az egyes kormányoknak az ily módon való értelmezésére.

Ez után született meg az 1945. december 29-én kiadott 12.330/1945. M.E.sz. kormányrendelet, melynek értelmében "Németországba köteles áttelepülni az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak /SS/ tagja volt." /8/

A Kormány tehát feladta korábbi véleményét. Az Egyesült Államok kormánya a rendelet megjelenése után jegyzékben tiltakozott a rendelet bevezetőjének megfogalmazása ellen, mert abból az derül ki, hogy a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság akarata lett volna a kitelepítés. Vorosilov hason-

lóan nyilatkozott. Gyöngyösi János külügyminiszter jegyzékben igazolta vissza a fenti észrevételeket: "a Magyar Kormány tudomással birt az Amerikai Egyesült Államok kormányainak kollektív felelősségre vonást elítélő felfogásáról." /9/

A front elhaladtával csonka Bács-Bodrog vármegye területén a legfontosabb feladat a közigazgatás mielőbbi újjászervezése volt, hogy az élet újraindulásának feltételei biztosíttassanak. Az újjászerveződő közigazgatási apparátusnak azonban az első perctől kezdve olyan problémák megoldásával kellett szembenéznie, amelyre nem volt felkészülve, és amelynek megoldásához megfelelő eszközzel sem rendelkezett. Természetesen ez abból is adódott, hogy a közigazgatás a háború előtti minta szerint szerveződött újjá. Struktúrájában tehát egyáltalán nem, de tulajdonképpen személyi összetételekben sem volt új, így a gyökeresen megváltozott körülménynek nemigen tudott megfelelni.

A Malinovszkij marsall által vezetett II. Ukrán Front katonái nagyobb ellenállás nélkül foglalták el a Duna-Tisza közt. A szovjet csapatok előrenyomulása viszonylag akadálytalanul történt, s így 1944 októberében egész Észak-Bácska felszabadult. /10/ A szovjet csapatok bevonulása után átalánossá vált a svábok internálása, munkatáborokba hurcolása. S ez a tendencia 1945 január-februárjában csak felerősödött. /11/

A Magyarországon lakó német nemzetiség ilyen módon való megbüntetése a magyar közigazgatási szervektől - legalábbis a helyiektől - teljesen függetlenül zajlott. A községek jegyzőinek jelentése szerint Garáról 400 munkaképes férfit és nőt vittek el a Szovjetunióba, Vaskútról pedig 120 embert. /12/ Reile Géza Vaskút főjegyzője jelentésében még hozzáteszi: "...ezek közül 80 sohase volt tagja a bundnak." /13/

A községi előljáróságok 1945 nyarán kelt jelentéseikben némi rezignációval jegyzik meg, hogy nincs módjuk ezeknek az embereknek a fölvaltására, hazahozatalára. Sok esetben hollétükről sincs tudomásuk. /14/

Tudnunk kell azonban, hogy 1945 júliusáig - amikor is a 3820/1945. sz. M.E. törvény /15/ a Népgondozó Hivatal hatáskörébe utalja a sváb kérdés megoldását /mint ahogyan utaltunk

is rá/ - nem volt törvényes lehetőség arra, hogy a magyarországi német nemzetiséggel szemben diszkriminációs intézkedéseket jogánatosítsanak. S ez a rendelet sem tette lehetővé a kollektív felelősségre vonás elvének alkalmazását.

1944 őszétől, az eszmélő vármegye nagy gondja, a Bácskából menekülő székelyek - akik gyakorlatilag a fronttal egyidőben érkeztek - ellátása. Ez kezdetben közadományokból történt. A későbbiekben a letelepülők a betakarítási munkáknál segédkeztek, ezzel biztosítva megélhetésüket. A községek elöljáróságai pedig az elhagyott tanyákat, és lakóházakat bocsátották rendelkezésükre. /16/ A menekülő székelyek csak egy töredéke maradt a megyében, nagyobb részük Tolnában és Baranyában próbálta meg a letelepedést.

1945 januárjában belügyminiszteri utasítás rendelkezik arról, hogy a Topolya melletti internáló táborban összegyűjtött 1400 bukovinai székely család - mintegy 8000 főből álló csoport - elhelyezéséről Bács-Bodrog vármegye főispánja gondoskodjék. /17/ A belügyminiszteri rendelkezés értelmében ezen csoportból 500 főt Gara községbe, /18/ a többieket pedig Kisszállás községbe kell áttelepíteni. Ennek az utasításnak a végrehajtására azonban nem került sor.

Ugyanakkor, a belügyminiszteri utasítással csaknem egyidőben, a jugoszláv hatóságok - 1945 februárjában - , a Jugoszláviában maradt székely telepeseket egyszerűen kiutasították az országból. A menekülő székely telepések Bácsalmás, Bácsborsód és Katymár községekben húzták meg magukat. /19/ Az ő ellátásuk és elhelyezésük azonban már minden eddigieket felülmúló komoly gondokat okozott a megyének. /20/ Fokozta a közellátási gondokat az is, hogy ezzel egyidőben a jugoszláv hatóságok tömegével utasítják ki az ottani magyar őslakosságot is, akik nagy része szintén a "csonka Bácskában lévő hozzátartozóinál keres menedéket." /21/

A vármegye közellátási kormánybiztosa 1945 áprilisában a következőképpen rendelkezik: "A vármegye főispánja a minisztériumtól olyan utasítást kapott, hogy a vármegye területére áttett magyar menekülteket a csonka vármegye németek által lakott községeibe kell elhelyezni akként, hogy szükség ese-

tén a községbeli német lakosságot a menekültek elhelyezéséhez szükséges épületekről, lakóházakról más épületekbe, illetve lakóházakba kell elhelyezni. A menekültek elhelyezése céljára német lakosságtól használatra bútorok, ágyneműk is igénybevehetők a szükséges mértékben." /22/

Az iratanyag hiányossága miatt nem tudjuk a Nemzeti Bizottságok megalakulásának pontos dátumát. Tény azonban, hogy 1945 január-februárjában már aktívan részt vettek a községek igazgatásában, és a legkülönbözőbb kérdésekben nyilvánítottak véleményt - pl. az orosz beszolgáltatási kötelezettségek, a földek megművelése, vagy az újjá alakuló községi közigazgatás személyi feltételének kérdésében. /23/

Elmondható továbbá, hogy a Nemzeti Bizottságok véleményei, határozatai - legalábbis e három község esetében - általában árnyaltabb, a végletektől mentesebbek voltak, mint a többi népi szervé, így pl. a Termelési Bizottságoké, vagy a Földigénylő Bizottságoké. Erre azonban a dolgozat további részében - az események, s az egyes kérdésekben elfoglalt vélemények ismertetésekor - még ki fogunk térni.

Mindhárom helyen, az 1945 márciusában kiadott Földreformrendelet az igazi nagy változások elindítója. A rendelet megjelenése után rövid időn belül, március végén és április legelején megalakultak a Földigénylő Bizottságok. /24/ Csátalja községben a FIB elnöke előbb Magdoli Gergely, majd Tusa Ambros lett, mindketten székely telepések. Munkájukra a későbbiekben sok panasz, bejelentés érkezett a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz, de leváltásukra nem került sor.

Az egyes köségekből, a Földreformmal kapcsolatos munkák első mérlegét 1945 júniusában, főispáni kérésre készítették el az előljáróságok. E szerint a községekben jelentősen megcsappant a tavalyi vetésterületek nagysága. Csátalján a legnagyobb mértékű a visszaesés, mert itt a tavalyinak csak 25%-a a bevetett terület nagysága, míg a másik két helyen 70-75 %. /25/ Csátalján a terület ilyen nagyarányú csökkenéséhez az is hozzájárulhatott, hogy itt kezdettől fogva éles ellentét volt a község lakosai és a székely telepések között.

"A székelyeket a község látta el ingyen élelemmel, míg most a volksbundisták tartják el őket... A község előljáró-

sága panaszkodik a székelyekre, nem hajlandók dolgozni, úgy-hogy állandóan éleződik a helyzet a székelyek és a helybeli svábok között. Vitéz Somoskői József volt telepfelügyelő lenne a községi vezetőség nézete szerint alkalmas, aki az el-lentéteket a székelyek munkába állításával kiküszöölheti. Őt azonban a székelyek nem szívelik." /26/ A félreértések elke-rülése végett itt szeretnénk leszögezni: tisztában vagyunk azzal, hogy itt - s a Dunántúlon is - letelepedni kívánó székely népcsoport igen nehéz, s kiszolgáltatott helyzetben volt. Emberileg kívánatos, állampolgárként pedig minimális biztosíték lett volna számukra, ha annyi hányódás után mi-előbb anyagi és létbiztonságot kaptak volna. Nem az ő hibá-juk volt, hogy nem így történt s az sem, hogy egy másik, ki-sebbségben lévő népcsoport rovására érvényesíthették csak ké-réseiket, létezésükhöz szükséges igényeiket.

Az elkövetett személyes hibák, visszaélések felett azon-ban - már csak tény mivoltuk miatt sem - , éppen az ő érde-kükben nem hunyhatunk szemet. Csátalján sok mód nyílt a kivételezésre, a részrehajlásra a földosztásnál, a kiűrtett sváb házak juttatásánál azáltal, hogy a FIB elnöke székely te-lepes volt. A visszaélések a kitelepítések tényleges megkezdő-désekor tovább szaporodtak.

A főispán, Bács-Bodrog vármegye mezőgazdasági helyzeté-ről, 1945. június 1-én kelt jelentésében a következő adatokat találhatjuk /27/

	CSÁTALJA	GARA	VASKÚT
Földigénylők száma	187	416	278
Elkobzott és kiosz-tott területek nagy-sága	1758 kat.h.	3500 kat.h.	3700 kat.h.

Garán és Vaskúton elsősorban a bunyevácokat elégítették ki, majd a székelyeket /Gara: 190 székely, Vaskút: 139 szé-kely/, míg Csátalján - a jelentés szerint - , az összes föld-igénylő székely telepes volt. A juttatási átlag 8 hold.

A földosztás azonban korántsem tekinthető befejezettnek. Az ország sváb lakta területén ez a kitelepítések lezárásáig is elhúzódott, hiszen az új tulajdonosok birtokba iktatása az esetek túlnyomó többségében csak a kitelepítés után történe-

tett meg. Addig azonban - az egyes telepese csoportok mozgásával, költözködésével párhuzamosan - napirenden voltak a visszavonások, újabb juttatások.

Annak a megállapításnak az érzékeltetése és bizonyítása, hogy az egyes községekben milyen óriási volt a fluktuáció, úgy a legmegragadhatóbb, ha az 1941-es lakossági és nemzeti-ségi adatokat /28/ összehasonlítjuk a későbbiekkel. Véleményünk szerint ezt még akkor is érdemes megtenni, ha a rendelkezésünkre álló adatok sok esetben hiányosak vagy ellentmondásosak.

Az 1945 júniusában íródott alispáni kimutatás adatai - amelyek összegyűjtését Bóné Gyula menekültügyi miniszteri biztos utasítására végeztetett el az alispán - meglehetősen átmeneti, folyamatosan változó állapotokat tükröznek./29/ A rendelkezésünkre álló adatok összevetése azonban, bármennyire is csak nagyjában és egészében használhatóak, semmiképp nem nevezhetők haszontalannak. Egyrészt mert a végbement folyamatok mégis csak valamilyen mértékben érzékelhetők általuk, másrészt mert az adatok ellentmondásossága, az adatszolgáltatás egyéb területein is tapasztalható ingadozásokra, az egy-séges szempontok hiányára mutatnak rá.

	CSÁTALJA		GARA		VASKÚT	
	1941	1945	1941	1945	1941	1945
A község lakossainak száma	2758	2759	4473	5184	4705	4707
magyar	312	nincs adat	716	662	638	nincs adat
német	2415	1747	2709	2561	3846	4195
szlovák	2	nincs adat	-	-	1	nincs adat
horvát	28	nincs adat	1047	1161	218	nincs adat
egyéb	1	nincs adat	-	864 jugoszláviai magyar	2	nincs adat

Az alispáni jelentés beszámol arról is, hogy Csátalja és Gara községekben már nem tudnak elhelyezni több telepes családot, s nincs kiosztható földterület sem. Vaskúton össze-telepítéssel 98 család lenne elhelyezhető, de már itt is kiosztottak minden rendelkezésre álló földet. A tényeket, s a község előljáróságának azon kérését, hogy addig, amíg a sváb lakosság kitelepítése nem történik meg, ne telepítsenek újabb családokat a községbe, a telepítő szervek aligha vették figyelembe, mert még 1945-ben a következő telepítések történtek.

Csátaljára betelepítették 1945 május-júniusában 80 délvidéki és 76 gyomai családot. /31/

Garára 1945 júliusában 105 gyomai család érkezik, akiknek ellátására csak a németek összetelepítésével kerülhetett sor. /32/ A német lakosság kitelepítésének megkezdődése azonban jó ideig még váratott magára, így a júliusban 3 havi élelemmel a Népgondozó Hivatal által kitelepített svábok, még 1946 júliusában is a községben vannak. /33/

Vaskút községre vonatkozóan nincsenek pontos adataink, a tendenciát azonban - meggyőződésünk szerint - , jól érzékelteti a főjegyző által 1946. május 1-én írt jelentés. "Vaskút község lakossága 1945. év január hó 1-től a mai napig több mint kettőezer lélekszámmal szaporodott. Ezen szaporodás a telepítési akciónak tudható be. Községem lakosságának 40 %-a volksbundnak tagja volt, kik ingatlan vagyont a telepeseknek juttattuk. ...Legnagyobb problémáink akkor merültek föl, amikor az új telepesek megérkeztek, de a volksbundistákat a községből nem távolították el, minek következtében állandó surlódások vannak a telepesek és a bundisták között és csak nagy nehézségek árán sikerül a rendet fenntartani. A lakosság hangulata, kivéve a késő ősszel, illetve a télen érkezett telepeseket, kielégítő. ...Az előljáróság pillanatnyi nagy problémája, hogy a telepesek egymás közti ellentétét elsímítsa. Községemben hét helyről, különböző vidékekről úgymint Délvidék, székelyek, csángók, Mezőtúr, Sarkád, Baja, Bármonostorról jöttek telepesek. Különböző vidékek, különböző szokások ellentéteket szültek, úgy hogy sok

esetben egymással a csoportok torzszalkodnak. Tisztelettel kérem méltóztassék odahatni, hogy amennyiben a svábság kitelepítése megkezdődik, hogy azok helyébe egyhelyről, egyfajta népet telepítsenek. ...A jóvátételi szállítás óriási teherként nehezedik a községemen. Nem veszik kellőképpen figyelembe, hogy ma már nem a régi gazdag sváb lakosságú Vaskút, hanem lakosságának 40 %-a telepes, 20 %-a szegény bunyevác illetve magyar." /34/

A fönti adatok bármennyire is nem bírnak teljességgel, a tendenciákat jól tükrözik. Ezekben a községekben - de a legtöbb észak-bácskai községben is - rövid idő alatt jelentős változások zajlottak le a lakosság létszáma, s társadalmi összetétele tekintetében, még a sváb lakosság kitelepítése előtt.

Ezeknek a községeknek még módjuk sem volt a háború utáni ocsúdásra, amikor a spontán telepítésekkel érkezők - a székelyek, s a délvidéki menekültek ellátása és elhelyezése már nagy teherként jelentett számukra. A Népgondozó Hivatal pedig azáltal, hogy figyelmen kívül hagyta e terület teherbírását, anyagi lehetőségeit, szinte megoldatlan helyzet elé állította a községek közigazgatását. Hiszen anyagi és technikai eszközök híján kellett a legszükségesebb gyakorlati feladatainak is eleget tenni. Arra azonban végképp nem volt módjuk, lehetőségük, idejük, hogy a különböző területekről érkező, különböző kultúrával rendelkező telepeseket összefogják, segítsék beilleszkedésüket. A telepések részéről pedig általában hiányzik az az akarás, cselekvőkészség, ami lehetővé tette volna mielőbbi beilleszkedésüket, s akiket sok esetben csak a remélt anyagi javak csábítottak el régi lakhelyükről. Követeléseikből, a községi előljárósággal szemben támasztott igényeikből az is kiderült, hogy mennyire eltérő tájékoztatást kaptak feladatukról, itteni életük lehetőségeiről.

A szervezetlenség, átgondolatlanság, kapkodás, mindenki-ből elégedetlenséget, elkeseredést váltott ki.

A sváb lakosság kitelepítésének gyakorlati előkészítése mindhárom községben 1946 nyarán kezdődött el. Már a tavasz és a nyár folyamán megfigyelhető a különböző népi szervek aktivizálódása, ami sok esetben nincs összhangban, és helyi presztizs-okok is közrejátszanak bizonyos kérdések megítélésében.

Ismételten Csátalján figyelhető meg komolyabb ellentét a Nemzeti Bizottság és a Földigénylő Bizottság között, ami elsősorban abból ered, hogy a székely népcsoport, a lehetőségekre való tekintet nélkül mindenképpen érvényesíteni akarta érdekeit, elsősorban a Földigénylő Bizottságon keresztül.

Máté Antal községi esküdt, székely telepes, összehívta a község telepeseit /székelyeket, délvidékieket és gyomaiakat/, s a németeket igazoló ún. járási hármas bizottság munkája ellen hangolta őket, mondván: "nem csinálnak bundistákat, hanem védik azokat." /35/

"A hármas bizottság megállapította, hogy tárgyilagos és igazságos a bizottság és a véleményező tagok működése, mégis a kedélyek lecsillapítására másik két tagot küldött be, akik egy napi tárgyalás eredményeként sem csináltak bundistákat, hanem szintén tárgyilagos határozatot hoztak." /36/ Tulajdonképpen ennek az ügynek a folytatása a Nemzeti Bizottság ama kérése, amelyet 1946. május 5-én kelt átiratában hoz a Földigénylő Bizottság tudomására. E szerint: A Nemzeti Bizottság ellenőrző tisztet kíván teljesíteni a 3820/1945. M.E.sz. rendelet /37/ alapján az igazoló bizottság által volksbundista tagnak, vagy vezetőnek nyilvánított egyének ingóságainak leltározásánál, hogy a zár alá vett vagyontárgyak, a rendelet előírása szerint kerüljenek leltárba. A Nemzeti Bizottság mindezzel azt akarja elkerülni, hogy a későbbiekben a Földigénylő Bizottság szabálytalanságai miatt, a községi elöljáróságot, vagy a Nemzeti Bizottságot felelősségra vonhassák. /38/

A Földigénylő Bizottság 1946. május 10-én tartott ülésén természetesen visszautasította a Nemzeti Bizottság kérését, s kifejezésre juttatta, hogy csak abban az esetben hajlandó a Nemzeti Bizottsággal való együttműködésre, ha a Megyei Földbirtokrendező Tanács és a Népgondozó Hivatal egyetértően ilyen rendeletet ad ki. /39/

Csátalján a két népi bizottság között fennálló ellentét mögött az is meghúzódik, hogy a Nemzeti Bizottság tagjai főként őslakosok voltak, míg a Földigénylő Bizottságban elsősorban az ideérkező telepések kerültek be. A Nemzeti Bizottság állásfoglalásaiban, a helyi lakosok érdekképviselőként túl érzékelhető az is, hogy számoltak az adott viszonyokkal, lehetőségekkel, s döntéseik következményeivel.

Ezzel, s nyilván a több száz éves együttélés tapasztalataival magyarázható, hogy a német nemzetiségű lakossággal szemben is sokkal óvatosabban, körültekintőbben kívántak eljárni. Míg a Földigénylő Bizottság keménységét, követelőzését az is motiválta, hogy a nincstelen telepéseknek csak és kizárólag a sváb lakosság rovására volt lehetőségük házhoz, földhöz jutni.

A leltározáskor, illetve a vagyontárgyak kiadásakor merültek fel ellentétek a községi előljáróság és a Földigénylő Bizottság között Garán is. Zakar Ferenc főjegyző 1946 júliusában azon településre kötelezett svábok érdekében emelt szót, akiket még 1945 júliusában tettek ki három havi élelemmel a házaikból, s most a kitelepítés alkalmával a községi előljáróságok zaklatták a holmik kiadása végett, amit akkor a Földigénylő Bizottság leltározott.

A főjegyző a 70.010/1946. BM.sz. rendelet III/14 §-ra hivatkozott /40/ - miszerint az áttelepülésre kötelezettek 100 kg podgyászt vihettek magukkal -, továbbá a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenységét említette meg, amikor is a német lakosság Németországba történő áttelepítésével a vonatkozó nemzetközi egyezmények betartását ellenőrzi: kérte a Földigénylő Bizottságot a vagyontárgyak kiadására. /41/

Ezeknek az eseteknek a számbavétele azért is fontos, mert a helyi visznyokon túl arról is képet alkothatnak, hogy az egyes népi bizottságok tevékenysége - az egységes jogi szabályozottság ellenére - , mennyire eltérő az egyes területeken még 1946 nyarán is, s fényt vet arra is, hogy pl. a Nemzeti Bizottságok milyen mértékben maradtak meg a közvetlen demokráciát gyakorló, ellenőrző funkciót is betöltő népi szervezeteknek.

A német nemzetiségű lakosok igazolására hivatott azon járási bizottság, amelyhez a fenti községek is tartoztak, 1945. október 1-én kezdte meg működését Vaskúton, majd Garán folytatta munkáját. /42/ Csátalján csak 1946 májusában kezdte meg tevékenységét, s hamarosan, május 18-án a Kitelepítési Oszlopnak a megyébe történt megérkezésével a bizottság megszüntette működését. /43/

Itt ki kell térnünk röviden az Áttelepítési Kormánybizottság működésére, szervezeti felépítésére, hatáskörének változására. Hangsúlyozni szeretnénk azonban ismereteink hiányosságát. A rendelkezéseinkre álló források, iratok, feladatok alapján csak a következőket állapíthatjuk meg.

A különböző telepítések lebonyolítása 1945 közepétől a következő év derekáig a Népgondozó Hivatal hatáskörébe tartozott. /44/ A Minisztertanács 1946. július 10-i határozata alapján kezdte meg működését az Áttelepítési Kormánybiztos. Feladata a küszöbön álló magyar-csehszlovák lakosságcsere végrehajtásának előkészítése, majd pedig lebonyolítása volt.

A német nemzetiség kitelepítését a belügyminiszter közvetlen alárendeltjeként a Kitelepítési vagy Áttelepítési Oszlopok végezték.

A szóhasználat az iratokban különböző. Bács-Bodrog vármegyében, Baja székhellyel működött Kitelepítési Oszlop. A tényleges kitelepítési munkálatokat a mozgó csoportok végezték pl. Vagyonösszeíró, Mentésítő, Vagonírozó stb.

Az 1947. március 27-i Minisztertanács úgy határozott, hogy a csehszlovákiai magyarok letelepítését a svábok összetelepítése útján kell megoldani. Ennek következtében a csehszlovák-magyar lakosságcsere és a svábok kitelepítésének gyakorlati lebonyolítása is összefonódott. Szükségessé vált egy egységes szerv létrehozása, melyet Jócsik Lajos Áttelepítési Kormánybiztos szervezett meg. A sváb kitelepítő csoportok szervezeti felépítése tulajdonképpen továbbra se változott, mert az eddigiek szerinti mozgó csoportokként működtek.

Egy-egy csoport személyi szükségletét 10 főben határozták meg, s három újabb mozgó kirendeltséget szerveztek. /45/

A kitelepítési miniszteri biztosnak a megyébe érkezésével a kitelepítéssel kapcsolatos eddigi hírek realizálódni látszottak, s ennek hatására a földmunkálatok - úgy a földhözjuttatások, mint a földek megművelése - megtorpantak. A kitelepítéssel számoló németek a mezőgazdasági munkákat abba hagyták, a székely népcsoport körében pedig - Bónis vaskúti tanító elképzelése és szervezkedése nyomán - , újra elterjedt a Dunántúlra való áttelepedés, vagy a Bácskában létrehozandó székely tömb lehetőségének híre. /46/

Itt szeretném föl hívni a figyelmet arra a jelenségre is, ami tulajdonképpen a fölzsabadulás óta érezteti hatását ezen a területen, de ekkor - a sváb kitelepítések gyakorlati előkészítésekor és végrehajtáskor - újra fölerősödik, s törekvéseiben erőteljesebben a nemzetiségi színezet nyert teret.

"Mint már előbbi jelentésemben is kitértem, surlódások a pártok között csak a sváb lakta községekben van. A szlávság nagy része a kommunista párt tagja. Azonban tevékenységét ott nem annyira a kommunista eszmék kifejtésére, mint inkább nemzetiségi, mondhatni sovíniszta céljai elérésére fordítja. A legutóbbi délszláv összeírások során törvényhatóságom egész területén számuk pontosan 6478 fő. Ezek közül horvát 89, bunyevác 6046, szlovén 25, szerb 318 anyanyelvű és ezeknek is csak igen kis hányada vallotta magát nyíltan délszláv nemzetiségűnek, ugyanakkor pedig a községi elöljáróságokban és népi szervezetekben túlsúlyra törekszenek. Így Bácsalmás, Gara, Katy-már, Hercegszántó községekben fejtenek ki tevékenységet Jugoszláviához való csatolásuk érdekében..." - írta az alispán 1946. május 15-én kelt jelentésében. /47/

A Kitelepítési Oszlop egyes csoportjai munkájukat - a községi elöljáróságok munkájának igénybevételével - összehangoltan és rövid idő alatt végezték el. Megítélésünk szerint túlságosan is rövid idő alatt, hisz az egyes csoportok - Összefűző, Leltározó, Mentésítő, Vagonírozó, Nyomozó, Ingóösszeszedő - csak néhány napig - van ahol csk 2-3, de maximum 8-10 napig -, tartózkodtak az egyes községekben.

Így érdemi, körültekintő munkavégzésről sok esetben aligha lehetett szó, s így fordulhatott elő az is, hogy számtalan

esetben a mentesítési kérvényük elbírálását várók ingóságait a Leltározó és Vagonírozó csoport már összeszedte és elszállította, még a kérelem elbírálása előtt.

A három község közül a leghosszabb ideig - 6 hónapig - Gara községben húzódott el a kitelepítések előkészítése és végrehajtása. Ide 1946. június 17-én érkeztek a svábokat összeíró, s Mentesítő Bizottság emberei. /48/ A IV. sz. Áttelepítési Miniszteri Bizottság Nyomozó csoportja pedig 1946. június 18-án a községet a kitelepítés időtartamára lezárta, s szesztilalmat rendelt el. /49/ A dobolási könyv tanúsága szerint a mentesítő kérelmeket június 20-tól június 22-én reggel 10 óráig lehetett leadni. /50/ Tekintettel azonban arra, hogy a kitelepítés további munkálatai késtek, az aratás érdekében június 30-án a miniszteri biztos rendelkezésére a községből való kilépési zárlatot megszüntették. /51/ A község vezetőjegyzőjének jelentése arról számol be, hogy 1946. augusztus 15-re fejeződtek be a kitelepítéssel kapcsolatos munkálatok, s a kitelepítendőket utasították, hogy október 31-én reggel 7 órára bevagonírozáshoz készen álljanak. /51/ 1946. október 29-én este 7 órakor azonban, a miniszteri kormánybiztos utasítására, a kitelepítést - rövid időre - leállították. Indoklás: az ausztriai szénhiány miatt a szerelvények nem indulhatnak el. A községben azonban közhírré tették, hogy a kitelepülők bármely pillanatban álljanak készen az azonnali indulásra. /53/ A kitelepítésre végül is 1946. november 8-án, valamint november 22-én került sor. A két csoporttal összesen 990 személy lett Németországba áttelepítve, ezek közül 491 férfi és 499 nő. A második csoportot igás fogatokkal Csátaljára szállították, s vagonírozásuk ott történt meg. /54/

Az utólagos orvosi vizsgálatok alapján, december 9-én még 3 férfi és 4 nő lett a vaskúti transzporttal áttelepítve, továbbá visszamaradt még 150 család, akik ideiglenesen mentesítve lettek: az oroszországi deportáltak és családtagjaik, akiket a tervek szerint a visszaérkezésük után telepítenek ki. /55/

A kitelepítéssel kapcsolatos munkálatok alighogy elkezdődtek, amikor 1946. júliusában újabb 73 családot telepítettek a községbe, Karcag, Rakamaz és Szatmár megye községeiből. /56/

Ezek a nincstelen, lerongyolódott családok tehát akkor érkeztek, amikor még közel 4 hónapig itt élnek azok a svábok is, akiknek házáat nekik ígérték. 1946-ban az aratás korán befejeződött, így az aratási munkálatokban sem vettek részt. "Nevezetteknek a sok ígéretből nem jutott semmi. Így most a legnagyobb nyomorban vannak. Ha a község ki is adná az élelmiszerjegyeket, nincs pénzük a lisztet kiváltani. Eddig a földalapról lettek kielégítve, de a vetőmag szükséglet, az eddigi készleteket teljesen kimerítette. Jelenleg munkakínálat nincs. Hozzávetőlegesen 100 család van munka és kereset nélkül," - írja Sugár Károly jegyző helyzetjelentésében.

Vaskút községben is 1946 júniusában kezdődött el a német lakosság kitelepítésének előkészítése. Bár erre vonatkozóan pontos adataink nincsenek, valószínűsíthető, hogy Garáról közvetlenül ide érkeztek az Áttelepítési Miniszteri Biztos egyes csoportjai.

Reile Géza jegyző 1946. július 14-én kelt helyzetjelentése szerint: "A kitelepítés alá esők névjegyzékének kifüggesztése és ezzel kapcsolatosan a mentesítési kérelmek benyújtása megtörtént. A lakosság nyugodtan várja a bizottság döntését. ...A kitelepítés alá kerülő németek gabonáit a Földigénylő Bizottság felügyelete mellett hordták össze s ugyancsak a Földigénylő Bizottság tárolja ezen gabonákat is"/57/

1946 nyarán Vaskúton is megfigyelhető a Nemzeti Bizottság aktivitásának fokozódása, hiszen június-július folyamán több listát, kimutatást is készítenek a magyar hű németekről, a mentesítésre javasoltakról, vagy éppen a kitelepítendőkről./58/

Ez a fokozódó aktivitás, ugyanakkor pedig a Mentесítő Bizottság a Nemzeti Bizottság javaslatainak figyelmen kívül hagyása, semmibevétele vezetett el addig, hogy 1946. november 2-án a két bizottság megpróbáljon kölcsönös engedmények árán egyezsége jutni a mentesítéseket illetően. A közös tárgyaláson a Mentесítő Bizottság ígéretet tett a Nemzeti Bizottság javaslatainak figyelembe vételére, ugyanakkor figyelmeztette arra, hogy az eddigieknél szigorúbban járjon el.

Az erőviszonyokat azonban jól tükrözi a Mentesítő Bizottság vezetőjének figyelmeztetése, amelyet a jegyzőkönyv a következőképpen rögzít: "Figyelmezteti a Nemzeti Bizottság tagjait, hogy az egymásközti összhang és egyetértés legyen meg, mert ha munkájuk ellen panasz lenne a Mentesítő Bizottságnak, vagy tudomására jutna, hogy nincs meg az összhang, úgy módjában áll a Belügyminisztériumon keresztül a Nemzeti Bizottságot kicserélni." /59/

Bács-Bodrog vármegye s a község iratanyagának hiányossága miatt, továbbá az Áttelepítési Kormánybizottság anyagának ismerete nélkül, nem tudjuk egészen pontosan rekonstruálni a kitelepítések időpontját s az áttelepítésre kötelezetek pontos számát Vaskúton sem.

A rendelkezésünkre álló iratanyagból a következők igazolhatók: 1946 november folyamán Vaskút községből körülbelül 500 német került áttelepítésre. S a további német kitelepítéseket december 10-e körül tervezték. /60/

A községi előljáróság és a Földigénylő Bizottság a leltárba vett ingóságokat 1947 januárjáig átadta az igénylőknek, akiket a telepítő bizottság az egyes házak átvételére, illetve betelepítésére kijelölt. A Földigénylő Bizottság átvette továbbá az áttelepítésre került németek állatállományát, és ideiglenesen kiadta gondozásra a telepeseeknek. /61/

Az iratanyag hiányossága miatt, sajnos az 1947-ben történt kitelepítésekre vonatkozóan szinten egyáltalán nem állnak rendelkezésünkre adatok. Így igazán sem alátámasztani, sem cáfolni nem tudjuk Paul Flachnak Vaskútról szóló könyvében a kitelepítésekre vonatkozó adatait. /62/

A fentebb elmondottakon kívül, a Megyei Földbirtokrendező Tanács 1948. augusztus 10-én kelt kimutatása szerint, Vaskút községből 1947. augusztus 23-án is történt kitelepítés, s így a községből eddig 2210 személy települt át.

Az áttelepülés alól 191 személy magát önkényesen kivonta. /63/ Ugyanakkor a Földbirtokrendező Tanács 1948 februárjában kelt határozatai szerint, 141 főnek igatlanaiból, jelentős mértékben visszajuttatást eszközölt. /64/ A visszahagyások mértékénél a juttatásoknál követett eljárást alkalmazták.

Technikailag, talán Csátalján zajlott a legösszenangol-

tabban a kitelepítés. Az Áttelepítési Kormánybiztosság Összeíró és Mentesor Bizottságának a községben végzett munkájáról csak annyit tudunk, hogy 1946. október 31-ig a névjegyzékek kifüggesztése és a mentesítések elbírálása megtörtént. A kitelepítés gyakorlati lebonyolításában résztvevő többi csoport október 29-től november végéig tartózkodott a községben. /65/ A kitelepítésre 1946. november 27-én került sor, melynek során 1260 családot telepítettek ki a községből. /66/ A kitelepítő szervek a kitelepítések névjegyzékét itt sem - mint ahogyan a többi községekben sem, ahonnan kitelepítések történtek, az érvényben lévő rendelkezések ellenére - nem adták át a község elöljáróságának. /67/

A kitelepítéssel 480 ház ült meg a községben, de már a sváb kitelepítés előtt itt volt 340 család. /68/

Továbbra is sok panasz merült fel a Földigénylő Bizottság munkája ellen, mert a házakba való helyezések és a földhözjuttatások során kivételeztek a székelyekkel. Ők kapták a legjobb házakat és földeket. /69/ A Földigénylő Bizottság pedig továbbra is mereven elzárkózott a községi elöljárósággal vagy a Nemzeti Bizottsággal való együttműködéstől.

1947 tavaszán további megpróbáltatásokat jelentett a Hajósról és Császártöltésről Csátaljára összeköltöztetett 194 sváb elhelyezése és számukra munkalehetőség biztosítása. /70/ Hasonló gondokkal küzdött Gara is, ahová Hartáról költöztettek át svábokat. /71/ Elszállításukról, további sorukról nincs adatunk.

A telepítések, földosztások, vagyonjuttatások 1947 március végére Csátalja községben tulajdonképpen befejeződtek. /72/ A kitelepítés után felszabadult földterület azonban nem került kiosztásra teljes egészében. Tartalékolnak a Csehszlovákiából áttelepítésre kerülő magyarok számára is, akik 1947. szeptember 6. és 15-e között érkeztek meg Csátaljára. Létszámuk: 70 fő. Elhelyezésükről, beilleszkedésükről azonban az iratokat hiába faggatjuk.

+ + +

Dolgozatunkban, anélkül, hogy a közvetlen párhuzamokra utaltunk volna, mégiscsak azokra a kölcsönhatásokra - változásokra és kényszerekre - szerettük volna föl hívni a figyelmet, ami a fölszabadulást követően, az ország egy sok tekintetben sajátos és specifikus jegyekkel rendelkező területén, a makro- és mikrostruktúra között végbement.

Tény, hogy az ország, a felszabadulás után szinte teljesen készületlenül állt a nemzetiségi ügyek megoldását illetően is.

Tény az is, hogy a kormány, és a pártok állásfoglalása, elsősorban a külpolitikai erőviszonyok alakulásának függvényében több esetben is változott.

Nem állítjuk, hogy a helyi társadalmakban ezek a változások - amelyek elsősorban törvények, s rendeletek révén váltak kitapinthatóvá - szinte azonnal nem éreztették hatásukat. De meggyőződésünk, hogy a lezajlott események mikéntjét, a helyi adottságok, a lehetőségek és kényszerek is nagymértékben befolyásolták, s valamiféle kettős kiszolgáltatottságot, tehetetlenséget figyelhetünk meg.

Az egész helyzet azt sugalta - most az más kérdés, hogy a propaganda, s a későbbiek során a törvények is lehetőséget adnak e tendencia erősítésére -, csak a német nemzetiségű lakosság minél nagyobb számú kitelepítésével érhető el, hogy legyen elég föld, ház stb.

Miközben a helyi társadalom egy része tehát mindenképpen saját érdekei érvényesítésére törekedett ugyanazon társadalom más tagjainak rovására - cselekedeteihez pedig a saját kényszeréből kreált ideológiát -, végtére is egy másfajta összefüggésben hasonló módon kiszolgáltatott volt.

A megalakuló népi szervek - Nemzeti Bizottságok, Termelő Bizottságok, Földigénylő Bizottságok - szerepe, elsősorban a tevékenységüket határozottan szabályozó, majd túlszabályozó, jogkörüket pedig csorbító rendelkezések megjelenése után egyre csökken. Nem azt állítjuk, hogy ezek a szervezetek a kizárólagos lehetőségét jelentették volna a társadalmi ellenőrzésnek, de mindenképpen kiegészítették, segítették volna azt.

1946-47 nyarán, az egyes közigazgatási szervek szinte teljes egészében kiszolgáltatottjaivá váltak ezeknek a mozgó kitelepítési oszlopoknak, s még arra sem volt módjuk, hogy az elkövetett törvénysértésekért jogorvoslást kapjanak. Arra pedig már esélyük sem maradt, hogy a helyi adottságok és sajátosságok figyelembe vételének szükségességéről meggyőzőzék a kitelepítő szerveket.

J E G Y Z E T E K

1. Sajnos az erre vonatkozó megyei adataink hiányosak, s nem rendelkezünk összefoglaló adatokkal sem. Ahhoz, hogy megközelítően pontos képet alkothassunk a terület nemzetiségi megoszlásának változásáról, szükséges lenne az 1941-es és az 1949-50-es népszámlálás paramétereinek összehasonlítása. Erre azonban nincs módunk, mert a háború után közzétett népszámlálási adatok közül még az 1960-as népszámlálás is, a megyére vonatkozóan csak a népesség anyanyelvi és nyelvismereti adatait közli.

Külön nehézséget jelent ebben az esetben a megye határának megváltoztatása is, mert így a különböző időpontokban történt adatszolgáltatás nem azonos területre vonatkozik. A lakosság nemzetiségi és foglalkozási összetételének megváltozására tett megállapításunkat inkább az egyes falvaknak a felsőbb hatóságokhoz tett jelentéseivel, s a vármegye alispánjának adataival tudnánk bizonyítani.

Kimutatás Bács-Bodrog vm. lakosairól, nemzetiség szerint:

ÉV	ÖSSZESEN	MAGYAR	NÉMET	BUNYEVÁC	ZSIDÓ	EGYÉB
1939	109.468	72.832	28.080	8.132	108	316
1945	99.327	77.818	12.710	7.606	170	1.023

Kimutatás Bács-Bodrog vm. lakosairól, foglalkozási ágak megoszlása szerint:

ÉV	Összesen	Őstermelő	Ipar, Kereskedelem	Közzolgáltatás	Közlekedés	Nyugdíj	Nap-szám	Egyéb
1939	109.468	86635	14129	2803	1425	1939	2100	440
1940	99.327	78696	12902	1609	1321	1827	1987	985

Az adatokat Barcsay Iván alispán 1946. január 21-én küldte a főispánnak. Bács-Bodrog vármegye alispánja 702/1946. Bács-Kiskun megyei Levéltár /a továbbiakban: BKmL/.

2. Az alispán 1945. február 22-én kelt jelentése szerint: Vaskúton 300 fő; Garán 800 fő; Csátalján 700 fő bukovinai székely telepedett le. A letelepedés előkészítésével és megszervezésével Tótki Károly telepfelügyelőt bízta meg az alispán. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főispán 188/1945.
3. Kővágó László: A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés Bp.1985. Tilkovszky Loránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919-1945. Bp.1986.
4. Bibó István: Válogatott tanulmányok 1971-1979. III. köt. 349. old. Bp. 1986.
5. 600/1945. M.E.sz. rendelet Magyar Közlöny, 1945. 10.sz.
6. Magyar Közlöny, 1945. 65. sz.
7. Nemzetközi szerződések 1918-1945. Szerk. Halmosy Dénes 662. old. Bp. 1983.
8. Magyar Közlöny, 1945. 211. sz.
9. Balogh Sándor : A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947. Bp. 1982. 96-98. old.
10. Kőhegyi M. - Tóth Á.: Adatok a csávoalyi németek kitelepítésének történetéhez 11-12. /Kézirat/
11. Paul Flach: Waschkut München 1983. 296.
12. Az adatok eltérőek. Az iratanyag a 120 embert említi. BKmL. Bács-Bodrog vm. Főisp. 351/1945. Paul Flach adatközlői ugyanakkor 143 főt említene. Paul Flach, 1983. 269.
A Garáról elvitt férfiak és nők közül, a vezetőjegyző 1947. augusztus 15-én íródott jelentés szerint, még akkor is mintegy 280 fő van hadifogságban, illetve munkatáborokban. BKmL. Gara község közigazgatási iratai 2156/1947.
13. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 351/1945.
14. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 351/1945.
15. Magyar Közlöny, 1945. 65. szám.
16. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 188/1945.
17. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 89/1945.
18. Ezt a nagyarányú telepítést az tette lehetővé, de legalábbis hozzájárulhatott, amire már a dolgozatban utaltunk, ne-

vezetesen, hogy Garáról 400 embert vittek el 1944 őszén s 1945 elején. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 351/1945.

19. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 188/1945.
20. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 188/1945.
21. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 188/1945.
22. BKmL. Csátalja község közig. iratai 177/1945.
23. BKmL. Csátalja község közig. iratai 167/1945.
24. BKmL. Csátalja a Földigénylő Bizottság megalakulásáról nincs pontos adatunk; 1945 április elején azonban már működik. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 351/1945.
Garán 1945. április 1-én alakult meg a FIB, elnöke Szegvár Gergely lett. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Bajai járás főjegyzője 190/1945.
Vaskúton már 1945. március 24-én megalakult a FII. Ekkor 18 tagja volt. Április 24-én azonban újjáalakult 24 taggal. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Bajai járás főjegyzője 190/1945.
25. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 351/1945.
26. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 351/1945.
27. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Főisp. 351/1945.
28. Az 1941. évi népszámlálás, Budapest 1976. 2. Demográfiai adatok községek szerint 184-186.
29. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 1094/1945.
30. Ezek az adatok jelentősen eltérnek az 1945. március 6-án keletkezett adatoktól, miszerint a község összlakossága 3779; ebből magyar: 1017; bunyevác: 1320; német: 1442; S jelenleg a községben él 654 székely is. BKmL. Csátalja község közig. iratai 155/1945.
Az 1945 júniusi adatszolgáltatás azért is ellentmondásos, mert a megadott nemzetiségi megoszlás adatai nem egyeznek meg az összlakosság számával.
31. E községek esetében, a gyónai családok az első magyarországi telepese csoport, mely a Tiszántúlt a föld hiány miatt odahagyva itt próbál letelepedni. Pontos adataink nincsenek a belső településeket illetően, de mindenképpen számottevő az arányuk a háború utáni népmozgásokban. A telepítésükkel kapcsolatos teendőket a Népgondozó Hiva-

tal intézte, letelepülésre, munkábaállításukra telepfelügyelőt nevezett ki. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 436/1945.

32. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
33. BKmL. Gara község közigazgatási iratai 748/1946.
34. BKmL. Vaskút község közigazgatási iratai 1186/1946.
A községben tartózkodó menekültekről 1946. június 17-én is készült kimutatás. Az összeírás 370 személyt vesz föl, feltüntetve a születési helyet, születési évet, s hogy az illető személyt honnan és mikor utasították ki. BKmL. Vaskút község közigazgatási iratai 1703/1946.
35. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
36. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
37. Magyar Közlöny 1945. 65. szám.
38. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 583/1946.
39. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 583/1946.
40. A 12.330/1945. M.E.sz. rendelet végrehajtási utasítása Magyar Közlöny 1946. 12. sz.
41. BKmL. Gara község közigazgatási iratai 748/1946.
42. BKmL. Gara község közigazgatási iratai. Dobolási könyv 313/1945.
43. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 40/1947.
44. Magyar Közlöny, 1945. 26. sz.
45. Új Magyar Központi Levéltár. Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 474/1947. elnöki iratok
46. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
47. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
48. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
49. BKmL. Gara község iratai. Dobolási könyv 206/1946.
50. BKmL. Gara község iratai. Dobolási könyv 207/1946.
51. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
52. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
53. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
54. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
55. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
Az iratanyag hiányossága miatt nem tudjuk bizonyosan igazolni, hogy 1947 augusztusában Gara községben újabb kitelepítésekre sor került-e. Csak annyi bizonyos, hogy újbó-

11. Összeírásukra a Németh József vezette kitelepítési bizottság által sor került, s a mentesítési kérelmek elbírálása is megtörtént. BKmL. Gara község közigazgatási iratai 2156/1947. BKmL. Gara község közigazgatási iratai 1004/1948.
56. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
57. BKmL. Vaskút község közigazgatási iratai 1186/1946.
58. Az 1946. június 19-i ülésjegyzőkönyv szerint a Nemzeti Bizottság 107 személyt javasol mindenképp kitelepítésre. BKmL. Vaskút község iratai. Nemzeti Bizottság 137/1946. Az 1946. július 22-23-án tartott ülésen a magyar-
hí németek számát 140 főben állapítja meg a bizottság, s plusz még 84 személy mentesítését javasolja. BKmL. Vaskút község iratai. Nemzeti Bizottság 135/1946.
59. BKmL. Vaskút község iratai. Nemzeti Bizottság 168/1946.
60. Ez azonban csak valószínűsíthető a rendelkezésünkre álló iratanyagból, de nem igazolható. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
61. BKmL. Bács-Bodrog vármegye Alisp. 40/1947.
62. Paul Flach, adatközlője Franz Marxer alapján három alkalommal végrehajtott kitelepítésről beszél, amely során összesen 2385 személyt telepítettek ki Vaskútról.
1. 1946. november 27-/28/, Schweinfurt és Obenburg körzetébe
 2. 1947. augusztus 19. Pirne és Auerbach körzetébe
 3. 1947. augusztus 22. Auerbach körzetébe
- Paul Flach, 1983. 316.
63. BKmL. Vaskút község közigazgatási iratai 1867/1948.
64. BKmL. Vaskút község közigazgatási iratai 942/1948.
65. Leltározó csoport. 1946. október 29 - nov. 19.
Leltár ellenőrző csoport 1946. nov. 1-nov. 18.
Vagonírozó Csoport. 1946. nov. 12. - nov. 23.
Ingóösszességű csoport. 1946. nov. 12. - nov. 23.
Bűnügyi Nyomozó csoport. 1946. nov. 18. - nov. 29.
BKmL. Csátalja község közig. iratai 1243/1946.
66. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 1807/1946.
67. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 1807/1946.

68. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 1807/1946.
69. A községből történt kitelepítés folytán a földreform céljára felszabadult további földterületek:
- 497 kat.h. szántó
 - 16 kat.h. rét
 - 5,5 kat.h. legelő
 - 5,5 kat.h. szőlő
 - 2,3 hat.h. erdő
- 1947 márciusáig összesen 437 földigénylőt elégeztettek ki, a következő megoszlásban: 186 székei; 75 gyomai; 36 nagybaracska; 24 dávodi; 76 délvidéki; 40 helybéli család kapott földet. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 538/1947.
70. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 957/1947.
71. BKmL. Gara község iratai. Dobolási könyv, 192/1947.
72. BKmL. Csátalja község közigazgatási iratai 724/1947.

Forrásközlés

A MAGYARORSZÁGRA TELEPÍTETT BUKOVINAI SZÉKELYEK
LEVELE A MINISZTERELNÖKHÖZ /1946/

"Hol tehetek panaszt
Istenem nem tudom"

/Székely népdal/

Bevezetés

A címben idézett népdal sorai természetesen általánosabb érvényűek, mintsem adott eseményre vonatkozthatók lennének, de annyi bizonyos: a bukovinai székely népcsoport hányódásai igencsak jól érzékeltethetők vele. Mint azokkal a visszaemlékezésekkel, tanúságtételekkel is, amelyek a személyes sors példáján keresztül mutatnak rá általános érvényű igazságokra. /1/

A bukovinai székelyek 1941-es telepítéséről korrekt és részletes áttekintést nyerhetünk A. Sajti Enikő dolgozatából. /2/

A székelyeknek a visszatérő Bácskában való végleges megtelepedésük azonban csak illúziónak bizonyult, s a háborús események miatt 1944 őszén s 1945 elején újabb "honfoglalásra" kényszerültek. Dunántúli és észak-bácskai otthonkeresésük, s hányódásaik története azonban szinte teljesen feldolgozatlan. /3/ A bukovinai székelyek többsége 1944 októberében, a Bácskából való elindulás után, a Dunántúlon próbált végső s állandó lakhelyet keresni magának. Ery részük azonban, mintegy 500 család, három észak-bácskai faluban: Csátalján, Garán és Vaskúton telepedett le. /4/

Az csak egy alapos, s részletes tanulmánynak lehetne célja, hogy az Észak-Bácskában, 1944-45-ben megtelepült bukovinai székelyek történetét feldolgozza. Jelen esetben, mi csak - megítélésünk szerint érdekes és tanulságos - dokumentum közzétételével, s annak kapcsán egy rövid és vázlatos átte-

kintéssel; a telepítések néhány általános jellemzőjére szeretnénk föl hívni a figyelmet.

+ + +

A bukovinai székelyek tulajdonképpen a fronttal együtt érkeztek Bács-Bodrog vármegye területére, s a Dunán Baját és Dunaföldvárt érintve igyekeztek átkelni. Elégé kaotikus állapotokat találtak azok a családok, elsősorban a háborús események miatt, akik Észak-Bácskában próbáltak letelepedni. A vármegye gondjait tovább súlyosbította az is, hogy igen sok a menekült - akik valamilyen oknál fogva Jugoszláviába visszatérni nem tudnak -, s akiknek élelemmel való ellátása sok gondot okozott a vármegye közigazgatási vezetőinek. /5/

Meghatározó tény az is, hogy nemzetiségek - svábok, magyarok, bunyevácok - lakta községekről van szó. S maga az, hogy az első perctől kezdve a székely népcsoport letelepítésének biztosítékát egy másik szintén kisebbségben lévő nemzetiség, a magyarországi németek kitelepítésében látták, sok nehézség, s emberi szenvedés okozója lett. Nemcsak a községi vagy vármegyei vezetők sajátja volt a tanácstalanság, a kapkodás. 1944-45-ben a magyar kormánynak sem energiája, sem átfogó elképzelése, sem apparátusa nem volt arra, hogy a bukovinai székelyek Bácskából való telepítését szervesen oldja meg. A későbbiekben elkezdődő, számarányában nagyobb telepítési akciók - a német nemzetiség kitelepítése, szlovák-magyar lakosságcsere, belső telepítések - pedig ismét illúzióvá tették az egy tömbben való letelepítésüket.

+ + +

Észak-Bácskában a bukovinai székelyek letelepedésének előkészítésével és megszervezésével Tótik Károly településfelügyelőt bízta meg az alispán. /6/

A telepítetteket a községek legtöbbszében - elsősorban a svábok által elhagyott lakásokban - helyezték el. Ellátásukról kezdetben önkéntes adományokból és közsegély útján gondoskodtak, majd pedig a határban vállalt betakarítási munkájuk fejében jutottak megélhetéshez. Végül elhelyezkedésükre 1946 novembere után kerülhetett sor, amikor már mindhárom községből

megtörtént a német nemzetiségű lakosság egy részének ki-telepítése. Ez azonban csak technikai értelemben volt lehetőség a végső elhelyezkedésre, a "birtokba helyezésre". Az igazi beilleszkedéshez, a számukra új gazdálkodási módszerek megtanulásához, egy egészen másfajta kultúra tudomásul vételéhez, s az önmagukra találáshoz itt, még hosszú évek küzdelmeire volt szükség.

+ + +.

Az alább közölt telepítési kérvény azért érdekes - véleményünk szerint -, mert a bukovinai székely népcsoport saját akciója volt az egy tömbben való letelepedésre s a felsorolt kérdésekből, javaslatokból pontosan kiderül, hogy mi az, amire megítélésük szerint szükségük lett volna, és soruk rendezését milyen feltételek mellett látták megoldhatónak.

Mindenképpen érdemes és tanulságos ezt a dokumentumot s az 1940 őszén, Telekihez elküldött beadványukat összehasonlítani: az egyes kérdések változása, illetve azonossága helyzetükről, életük alakulásáról, az eltelt időben leszűkült lehetőségeikről is számot ad. /7/ S mindezt akkor, amikor már a székely kérdést, legalábbis ebből a szempontból, a legfelsőbb vezetés is elintézettnek, megoldottnak tartotta.

Egyszerűsége, naivitása, tévedései ellenére is fontosnak tartjuk ezt a dokumentumot, mert éppen arra mutat rá, hogy a Magyarországon 1945 után végbement telepítések, miután azokat sok esetben átgondolatlanul, s technikai fölkészültség nélkül hajtották végre, a mindennapi élet lehetőségét kérdőjelezték meg - nemcsak a bukovinai székelyek számára.

A dokumentum - melynek eredetije a Bács-Kiskun megyei Levéltárban van - géppel íródott, folyamatos, a "Miniszterelnök Úr!" megszólítások csupán tagolják a szöveget. A beadványt a javasolt intézkedések végrehajtására létrehozandó bizottság tagjai tintával, olvashatóan írták alá. A dokumentumot 1946. október 23-án, 494/1946. számmal iktatták az alispáni hivatalban. A Miniszterelnök válaszában nincs nyoma.

+ + +

Miniszterelnök Úr!

A bukovinai székelység felett 1941 májusában a döntés elhangzott: Hazatelepítik őket. A magyar és román kormány kétoldalú megegyezés alapján a Bukovinában maradt vagyont összeszámolta, azonban azt beláttuk, hogy intézkedés nem történhetett a vagyonértékek befizetésére és így Bácskában a székelység 4 évig szorgalmasan törlesztette a juttatott javak értékét. A háború következtében a székely telepések egyik része elmenekült, a másik részét táborokba hurcolták és minden nélkül átdozták a határon, míg a harmadik része még ma sem tért haza, ámbar lépéseket tettünk érdekükben.

Tisztességes, becsületes gazdaemberekből ma földönfutók lettek, rendezetlenül, ruha nélkül állnak a viharban. Mindenki támadja, mindenki rágalmazza, habár már a délbácskai településnél bebizonyították, hogy jó munkások és jó gazdák. Végre ennek az elcsigázott, elfáradt népnek, amelyik a mádfalvi veszedelemtől 200 évig bujdosott, vergődött idegen földön, hogy otthont találjon, 200 évig a magyar ember örök fajhűségével megtartotta a magyarsággal a testvéri közösséget, drága nyelvünket, népszokásainkat és népviseletünket hűségesen ápoltuk, nem hoztunk szégyent a magyar névre, tisztességben és becsületben éltünk idegen földön, 200 év után hazatérve meg kell hogy találja helyét abban az országban, amely országot szívében és lelkében elfelejthetetlenül hordozott.

Miniszterelnök Úr!

Az a kérésünk, hogy ügyünket vigye minisztertanács, vagy ha szükséges, nemzetgyűlés elé, hogy végre döntsenek sorsunk felett.

Kérjük és bátorkodunk felsorolni következő javaslatainkat, illetve megoldásokat.

1./ A Bukovinában maradt vagyon beszámítása az itteni juttatásokba. Ha Miniszterelnök Úr szükségesnek tartja, egy bizottságot alakítunk, mely tiszta képet ad, illetve feldolgozza a megkívánt anyagot. Az adatokat, és ha szükséges a román kataszteri kivonatokat az 5 község vezetőségéből álló

bizottság a Magyar kormány segítségével be fogja szerezni.

2./ A juttatások a Bukovinában maradt vagyon szerint eszközözlendők, vagyis az otthagytott érték legyen betudva a jelenlegi juttatásoknál. Azoknak a gazdáknak, akiknek Bukovinában több földjük volt, mint amennyit itt a juttatás során kaptak és nincs lehetőség arra, hogy ugyanannyiban részesüljenek, mint amennyi Bukovinában volt, az értékkülönbözetet az állam térítse meg. A magyar kormány lépjen érintkezésbe a román kormánnyal, hogy egy román-magyar vegyes bizottságot alakítsanak. Ebben a bizottságban résztvenne az 5 bukovinai magyar köztség vezetősége is és felértékelné az otthagytott vagyont, amit a román állam azonnal kifizetne. Itt megjegyezni kívánjuk, hogy az otthagytott közös legelők, erdőrészek, sőrészek értékéből egy közös alapot kívánunk létesíteni, amely a bukovinai székely ifjúság nevelését szolgálná.

Azon székelyek részére, akiknek ott nem volt vagyonuk, kérjük az alapjuttatást rendelettel felemelni a fiatal házasoknál 8 holdra és a gyermekes családoknál 7 holdra. Ezen felül minden gyermek után 2 hold földjuttatást kérünk. A fenti juttatásokat az 1946 IX.t.c. értelmében /8/ részletekben kifizetnénk. A fenti földjuttatás felemelése azért szükséges, mert a székelység igen szapora és egy pár év múlva megint nincstelenné válik a föld további felaprózódása folytán.

3./ Tekintettel arra, hogy gazdaságilag a székelység teljesen leégett, kérjük a Miniszterelnök Urat, hogy szíveskedjék záradéku bevenni az intézkedésébe a 15 évi adókedvezményt, amit az 1892. évi telepesek is élveztek. A fenti adókedvezmény 3 évig teljes adómentességet biztosít, további 3 évig 50 %-os és minden 3 évben 10 %-kal emelkedik.

4./Kérjük a tömörítést. A bukovinai székelység 200 évig egy tömbben élt és példátlanul ellenállt minden idegen behatással szemben. Ezért akartak belőlünk hidat építeni 1941-ben csonka Magyarország és a Székelyföld között Erdélyben. Ezt azonban sem akkor nem találtuk megfelelőnek, sem ma. Mi bármilyen megoldást a legnagyobb örömmel és hálával fogadunk, de szeretnénk, ha a bukovinai 5 egység - ha távolabb is egymástól - megmaradhatna 5 egységben, hisz köztudomású, hogy a tradíció /hagyomány, lelkiület, nótakincs/ születéstől kezd-

ve összetartja és bárhova is elviszik egymástól, mindig visszavándorolnak a többséghez. Ezért van az, hogy a felsőbácskában maradt székelyek vándorolnak Tolnába és Baranyába és onnan vissza, s ugyanígy a Tolnában lévő székelyek átjárnak Bácskába, ameddig meg nem találják a kívánt tömörítést.

Jelenleg az 5 tömb így van szétszórva: Hadikfalva /lélekszáma 7500/ Tolna, Baranya és Bácska kb. 25 községében. Andrásfalva /lélekszáma 5500/ szétszórtan 15 községben. Istensegits /lélekszáma 5000/ a többség Csátaljára települt, ezen kívül még 9 községben vannak szétszórtan a Dunántúlon. Józseffalva /lélekszáma 1800/ Baranya és Tolnában 2 községben, Fogadjisten /lélekszáma 1000/ Bácskában és Baranyában 2 községben. Láthatjuk, milyen szétszórtan élünk s ezért kérjük Miniszterelnök Urat a sürgős összetelepítésre. A tömörítésre a következő javaslatot tesszük: Bácska: Hadikfalva részére Bácsalmás és Bácsbokod, Andrásfalva részére Gara, Katymár, Kunbaja, Istensegits és Fogadjisten részére Csátalja-Vaskút, Józseffalva részére Csávoly. A jelenleg Bácskában lévő telepeseket át lehetne vinni Dunántúlra. Megjegyezni kívánjuk, hogy a bácskai megoldást maga a bácskai szlávság és a helybeli magyarság is kívánja.

A második megoldás a kitelepítendő szlovákok helyére való letelepítésünk, amennyiben 5 ilyen nagy községet találnánk. Mind az első, mind a második megoldás csak akkor vehető figyelembe, ha a sváb, illetve a szlovák kitelepítés megörténik. Ha egyik megoldás sem volna megfelelő a kormányzat részére, úgy kérjük letelepítésünket valamelyik síkvidéki nagybirtokra úgy, hogy az ottani házértékek és a kormány segítségével fel lehessen építeni az 5 új falut. Így végre megoldódna a bukovinai székely kérdés és nem függenénk a kitelepítéstől sem.

Miniszterelnök Úr!

Feltárva a bukovinai székelység helyzetét megismételjük kérésünket és azonnali intézkedést kérünk, mert a fajtánk egészen elcsigázott már. Készülőben vannak visszavándorolni a hegyek közé, ámbar 1941-ben azt mondták, hogy többé vissza nem térnek. A magyarságukért tették meg a lépést hazatelepülésük érdekében. Ezek a szerencsétlen emberek nem tudják azt,

hogy ott már nem fogadhatják vissza őket, így vándorbotra jutnak, mint a sors üldözöttjei. Megértjük a Kormány mai nehéz helyzetét, de egy kormányintézkedéssel minden megoldódhatna. Végre a Magyar Kormány végetvetne egy megoldatlan kérdésnek és ezzel ellenségeinknek - akik azt kiabálták hazatelepítésünkör, hogy elpusztulunk, nem segít majd rajtunk senki és semmi - megmutatnák az ellenkezőjét.

Mi szeplőtelenül őriztük 5 havasi ciboriumban a Mádé-fálváról el nem pocsékolt vártanúvért és a székely pap savaival zárjuk memorandumunkat: "Kövessék a székelyek példáját és országunk első lesz a földgömbön."

A fenti intézkedésre, illetve a bizottság megalakítására ajánljuk a következő személyeket, akik az 5 bukovinai község szülöttei: Hadikfalva részéről Biró Albert, Márton Ferenc, Szebenyi József, értelmiségi Bónis Lajos és Illés Lajos. Andrásfalva részéről Mátyás Mátyás, László Márton, értelmiségi Ferencz Nándor és Puskás Ödön. Istensegítség részéről Gáspár Márton, Tusa Ambrus, értelmiségi László Antal és Szóts Gergely. Józseffalva részéről Székely Albert, értelmiségi Várda Aladár. Fogadjisten részéről Székely Vilmos, értelmiségi istensegítsi csoportból.

/ Az aláírók a dokumentum végén felsorolt személyek voltak./

Baja, 1946. október hó 15.

+ + +

J E G Y Z E T

1. Lőrincz Imre: A bukovinai Istensegítstől a völgyégi Mo-
josig Bp. 1986
Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, Istensegíts Bp.
1986
2. A. Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségi politi-
ka a Bácskában - 1941 Bp. 1984
3. Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I-II. rész
In.: Forrás, 1975. 3-4.sz.
Bodor György visszaemlékezése ugyan bepillantást enged a
Dunántúlon 1945. ápr. 25. - máj. 29. között kifejtett te-
lepítési tevékenységébe, melynek célja: a bukovinai szé-
kelyek egy tömbben való letelepítése, amelyet azonban az
ott élő sváb lakosság rovására próbált elérni.
Bodor György visszaemlékezése számunkra igen sok vonat-
kozásban hasznosítható, de működésének jogossága, s még
inkább tevékenységének módja, s az a szemlélet, amellyel
a lezajlott eseményeket láttatni engedi, ma már igen sok
ponton vita tárgyát képezi. Ezért is lenne szükséges ezek-
nek az eseményeknek egy történeti munkában való feldolgo-
zása.
Lásd még Ősy-Oberding József: A bukovinai székelyek le-
telepítése a Dunántúlon. In.: Agrártörténeti Szemle, 1967.
1-2. sz. ; Zern Antal: A székelyek letelepítése Csátaljá-
ra, Garára, Vaskútra. In.: Bács-Kiskun Megyei Honismereti
Közlemények V-VI. Kecskemét, 1986
4. Bács-Bodrog vármegye alispánjának, Barcsay Ivánnak 1945.
április 14-én kelt, a belügyminiszternek küldött jelenté-
se szerint:

	H O N N A N	C S A L Á D	L É T S Z Á M
V	Fogadjisten	73	325
A			
S			
K			
Ú			
T			

	Andrásfalva	28	118
G	Andrásnépe	31	106
A	Hadikszállás	31	112
R	Hadikliget	52	253
A	Hadiknépe	3	6
	Szórványosok	18	59
G	Istenes	85	390
S	Adjisten	45	228
A	Istenáldás	6	33
T	Istensegítség	5	19
A	Istenföldje	4	15
L	Hadikliget	1	5

BKML. Bács-Bodrog vármegye alispánja 188/1945

5. A menekültek számára vonatkozó adatok ingadoznak. Egy 1945. június 12-i főispáni jelentés szerint a hónap folyamán 15 000 embert dobtak át Jugoszláviából. Közülük 90 %-a sváb. BKML. Bács-Bodrog vármegye főispánja 360/1945; 1945. július 6-án 14 366 fő kiutasított van a megye területén. BKML. Bács-Bodrog vármegye főispánja 386/1945
6. A telepfelügyelőket felülről nevezték ki, s elsősorban gazdasági szakemberek voltak. Feladatuk az újonnanérkezett telepesek gazdasági, termelő tevékenységének megszervezése, irányítása. Különböző gazda tanfolyamokat szerveztek, ahol az alapvető s legmodernebb termelési módszerek továbbadása egyként cél volt. BKML. Bács-Bodrog vármegye alispánja 188/1945; Már a Bácskában is gazdasági felügyelők irányították termelő tevékenységeiket. A. Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika... 53. old. Bp. 1984
7. "Ebben községünk története és jelenlegi szorult gazdasági helyzetük rövid ismertetése után 16 pontban foglalták össze leendő telepítésükkel kapcsolatos kívánságaikat. Többek között a teljes magyar állampolgárságot, felekezeti iskolájuk meghagyását, hagyományos gazdálkodási

- szokásaik érdekében pedig város mellé, lehetőleg síkvidékre történő telepítésüket kérték. Külön hangsúlyozták, az egy tagban lévő községi legelők fontosságát, ..." így egy pásztort fogadhassunk, s a gyerekek, akik egyenként legeltették a család állatait, iskolába jár hassanak." Református vidékre mennének legszívesebben, írták, hogy "többé sem magyarságunkban se vallásukban háborgatva ne legyünk." "... A beadvány további pontjai elsősorban gazdasági jellegű kérdéseket tartalmaztak." A.Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika... 19-20 old. Bp. 1984.
8. Az 1946. IX. t.c. a telepítést és a földreform befejezésének előmozdítását szabályozta. A törvény 1946. május 13-án lépett életbe.

A dokumentumot közölte és a
bevezetőt írta:

TÓTH ÁGNES

Történéspályák

BEMUTATJUK BOGYAY TAMÁS MÜNCHENBEN ÉLŐ MAGYAR TÖRTÉNÉSZT

Bogyay Tamás neve jól ismert történész körökben. A külföldi történeti irodalmat rendszeresen figyelemmel kísérők publikációi sorával találkozhattak és találkozhatnak ma is különböző könyvkatalógusok és folyóiratok lapjain. Írásai fontos olvasmányok a középkort kutató történészek és művészettörténészek számára, ám hasznos lenne, ha életműve többek, elsősorban a fiatalabb nemzedék középkor iránt érdeklődő tagjai és a történelem szakos hallgatók előtt is ismertebbé válna. A külföldi magyar történeti kutatások megismerése szerencsésen gazdagíthatja látásmódunkat, jól illusztrálva a különböző problémák sokoldalú, olykor a szokásostól eltérő megközelítési lehetőségeit. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a külföldi szaktudomány előtt publikusabbak a nem hazai, magyar történelemmel foglalkozó kutatók művei, mint az itthoni történészeké; a magyar történelmet többnyire az ő munkáikból ismerik és ítélik meg. Ezért is szükség van nyitottságunkra a külföldön alkotó magyar tudósok munkássága iránt. A következőkben, folytatva az AETAS hagyományteremtő szándékkal indított sorozatát, Bogyay Tamást szeretnénk bemutatni. A vele készített rövid beszélgetés közzlése után vázlatos bibliográfiát adunk legfontosabb műveiből válogatva, végezetül az a tanulmánya következik, amelyet ő maga ajánlott a fiatal hazai történészek és a hallgatók figyelmébe.

AETAS /A/: Professzor Úr, mindenekelőtt szeretnénk egy rövid életrajzot kérni, valamit tanulmányairól, pályaválasztásának indíttatásáról hallani!

BOGYAY TAMÁS /B/: 1909-ben születtem Kőszegen. Nagykanizsán érettségiztem a piaristáknál. Mindjárt kezdetben nagyon furcsán alakult a pályám, s ez a jellegzetessége a későbbiekben is végigkísért. Olyan dolog ez, hogy más érdekli az embert, mint amit tanul, s megint mással kell foglalkoznia, mint amit tanult, vagy esetleg ami különösebben érdek-

li. Budapesten az Eötvös Kollégium tagjaként végeztem az egyetemet. Magyar-francia tanárszakos voltam, de gyermekkorom óta szívesen és jól rajzoltam, és érdekelt a történelem.

A történelmet azonban földrajzzal vagy latinnal kellett volna párosítanom. A földrajzhoz nem volt különösebb vonzalmam, a latintól pedig eléggé elriasztott a bátyám, aki klasszika-filológusként végzett ugyan-csak Budapesten. A magyar-francia mellé bármit választhattam harmadik szakként, így történelmi beütésem folytán a művészettörténetet vettem fel. Honnan ered a történelem iránti érdeklődésem? Hát ez elsősorban családi "terheltségemből" fakadt. Pauler Gyula volt a nagyapám, az ő könyvei között nőttem fel, s ez a környezet kezdettől fogva befolyásolta, vagy talán inkább meghatározta érdeklődésemet. Az egyetemen így két vágányon futottam. Csak részben, a művészettörténet révén foglalkoztam azzal, ami igazán érdekelt. Ez persze akkor az egész generációom problémája volt: másból kellett élnünk, más volt a kenyeret jelentő munka, mint ami érdekelt bennünket. Bele lehetett ebbe is szokni, és volt azért valami előnye is. Arra nevelt bennünket, hogy mindig készen álljunk a tanultak praktikus használatára.

A: Kiktől tanult a Professzor Úr, kinek volt a legmaradandóbb a hatása?

B: Két művészettörténész professzor között választhattam, Hekler Antal és Gerevich Tibor között. Heklert választottam. Ő ugyan rengeteget követelt, de nagykorúnak tekintette tanítványait. Lehetett vele vitatkozni. Nemcsak eltűrte ezt, de el is várta. Nagyon jól jellemzi őt minden tekintetben a disszertációm esete. A témához Horváth Jánostól kaptam az indíttatást. Ő vetette fel azt a kérdést, hogy milyen lehetett a középkorban költőnek lenni. Ebből kiindulva merült fel bennem a kérdés: Mit jelenthetett a középkorban művésznek lenni? Akkkoriban ez teljesen új és szokatlan gondolat volt. A német tudományosságban ugyan jelentkezett már a szociológiai szemléletmód, de inkább csak az irodalomtörténetben. Hekler nem volt elragadtatva, de elfogadta a témát. A dolgozatban azután név említése nélkül ellentmondtam egyik kedvelt tételének. Erre felszólított, hogy írjam ki a nevét, cáfoljam meg, mert a doktorátuson már nem mint tanár és tanítvány, hanem mint egyenrangú felek állunk egymással szemben. Ezért még ma is nagyon hálás vagyok neki. Sok baráthoz és egy nagyon fontos tanuláshoz jutottam így: azokkal lehet a legjobb viszonyt kialakítani, akiknek nem egyezik a véleményünk. Ezt nevezhetjük termékeny ellentmondásnak.

A: Mi történt az egyetem elvégzése után?

B: Ösztöndíjként Berlinben és Rómában töltöttem egy-egy szemesztert. Először az 1933-as nyári szemeszterben a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa voltam, majd az 1933/34-es téli szemeszterben a római Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasaként dolgoztam. Ezt követően Hekler mellett lettem egyetemi gyakornok. 1935-ben kaptam fizetési állást. Később 1940 és 45 között a Kultuszminisztérium tisztviselője voltam.

A: Mikor és milyen körülmények között került a Professzor Úr Nyugatra?

B: Még 45-ben a Kultuszminisztérium tisztviselőjeként kerültem ki a műkincstranszporttal Bajorországba. Ennek az egész ügynek nagyon érdekes a története. Szerencsére nyomtatásban is olvasható. Hahn Sándor volt a nyugatra vitt magyar javak visszaszerzésének kormánybiztosa. 1983-ban Amerikában jelent meg a könyve, "A Szent Korona útja és sorsa 1944-1978" címmel. Kár, hogy odahaza kevesen ismerik, mert sok megjelent hamis állítással szemben a könyv hitelesen számol be a műkincsek és visszaszerzésük történetéről. Külön fejezetet kapott benne a Szépművészeti Múzeum szállítmánya, amelyet én kísértem. Kicsit félrevezető a Szépművészeti Múzeum szállítmányaként beszélni róla, mert sok más dolog is volt benne, például a lefoglalt zsidó javakból is. Kétszer próbálkoztunk feleségemmel hazatérni. A Szépművészeti Múzeum első szállítmányát egy amerikai szerelvényhez csatolták, erre civil nem szállhatott fel. A másik alkalom illetve lehetőség a kórházvonal volt, de erről is lemaradtam. Ugyanis Hahn Sándor visszatartott azzal, hogy szüksége van valakire, aki ért a műtárgyakhoz. Így ekkor nem sikerült visszatérnünk, 1948 után pedig különösebben nem is igyekeztünk.

A: Hogyan sikerült Németországban gyökeret eresztetni?

B: Amikor 1948 után Magyarország szinte hermetikusan el volt zárva a Nyugattól, rájöttem, hogy itt is szükség van olyan emberekre, akik a magyar dolgokhoz értenek. Nem volt nehéz felújítani a régi kapcsolatokat és újakat szerezni. Sok szakterületen nem volt megfelelően képzett és jártas emberük. Hozzá tartozik ehhez, hogy itt a régiék mellett egy merőben új tudósnemzedék jelentkezett ekkor. Elfogulatlanabbak, nyiltabbak, nem olyan egyoldalúak és vaskalaposak voltak mint sokan az előző nemzedékből.

A: Professzor Úr, mekkora törést okozott tudományos pályáján, hogy kiszakadt a magyar tudományos életből és egy új közegbe kellett beilleszkednie?

B: Az 1945 előtt megjelent frásaim ugyan lényegileg mind művészettörténetiek, de ezt nem nagyon szabad szűken értelmezni, hiszen mindig is törekedtem egyfajta komplexitásra. Ez nem csak abban merült ki, hogy alapos történelmi háttér nélkül nem szabad művészettörténetet csinálni. A művészettörténettől, pontosabban az építészettörténettől hasonlóképpen elválaszthatatlan az építéstechnika ismerete is. Nagyon sokat tanultam e tekintetben még otthon a műegyetemistáktól. Nagyon jó barátom volt Csemegi József a Műegyetemről, aki később igen jó nevet szerzett. Elkértem a jegyzetét és nagyon sok hasznos dolgot tanultam meg belőlük.

A középkori műalkotásokat semmiképpen sem szabad önmagukban vizsgálni, úgy ahogy a moderneket. Mindig is az a feltevés vezetett, hogy a középkor nem ismerte a mai értelemben vett művészt, az egyéni alkotót. Minden műalkotás mögött valamilyen közösséget kell keresni. Ehhez azonban igen sokfelé kell kutatni. Jóval később tudtam meg, hogy a háború után Fülep Lajos a disszertációmát úgy szólván kötelező olvasmánnyá tette. Először a disszertációmban merült fel a hagyományostól eltérő komplexebb művészettörténeti kutatás szükségessége a középkori műalkotások esetében. Ebbe, mint mondtam, éppúgy beletartozott a történeti háttér, mint az építéstechnika. Ezek az ismeretek pedig konvertálhatók. Ezért nem is volt nehéz Németországban új munkaterületre, speciálisan a magyar történelemre is kiterjeszkednem. Mindig is vonzott ez a terület.

A: Milyenek voltak a kutatási feltételek, hogyan sikerült könyvekhez és forrásokhoz jutni?

B: 1952 óta élek Münchenben, ahol igazán kedvezőek a kutatási feltételek. 1962-ben létesült a Magyar Intézet, amelynek 1968-ig voltam a vezetője. A bajor állami könyvtár nagyon jó, magyar anyaghoz is hozzá lehet jutni. Művészeti és régészeti anyagot elég szépen gyűjtenek az egyetemen is. Joachim Wemer, aki pár éve emeritált, például hun és avar szakértő és sokszor megfordul Magyarországon. Jól ismeri a magyar anyagot is, intézetében a magyar régészeti anyag elég jól hozzáférhető. Persze kezdetben azért több nehézségem is volt, különösen a források terén. De ezen is lehetett segíteni. Szűkebb pátriám Zala. Mindig nagyon érdekelt Zalavár, s működött ben-

nem egy kis ellentmondási viszketőség is, mert nem tudtam mindent elfogadni, amit a háború utáni zalavári ásatásokról otthon leírtak. Éreztem, hogy a történelmi forrásmagyarázattal baj van. Mivel a legfontosabb forrást Szlovéniában publikálták, úgy segítettem magamon, hogy megtanultam szlovénul. Nem volt nehéz kapcsolatok találni az ottani tudományossághoz, hiszen közös hazája volt az a vidék is. Ahogy a szlovén műemléki hivatal vezetője megtanult magyarul, úgy tanultam meg én szlovénul. Mindez azért is jelentős számomra, mert ezzel nyíltak meg előttem a szláv nyelvek. Zalavár máig is kedves témám. Összességében azt kell mondanom, hogy alapvetően nem változott meg munkásságom, inkább csak kibővült a koraközépkorral. A megváltozott feltételek között kellett meglévő ismereteimet felhasználnom, illetve bővítenem. Például egyszer Szombathelyen a kőtárban rábukkantam egy bizánci jellegű márványlapra, amiről kiderült, hogy valószínűleg Zalavárról került oda. Már odahaza vonzott a bizantinológia és a bizánci-magyar kapcsolatok története, de nem mélyedtem akkor el benne. De Zalaváron előkerültek olyan kövek is, amelyek feltételezésem szerint IX. századi Karoling eredetűek. Amikor kikerültem Bajorországba, nekiláttam feldolgozni itt a rokon jellegű köveket. Egyre inkább elmélyedtem így a zalavári kövek kapcsán a IX. század tanulmányozásában. Egy otthonról hozott probléma tehát egészen messzehatóan befolyásolta kutatási pályámat. Nincs olyan magyar probléma, ami ne függene össze a Magyarországon kívüli dolgokkal. Ráadásul az is kiderült, hogy amikor Bajorországba kerültem, a IX. század területén szinte nem is volt szakember. Ezekre a kutatásokra pedig itt is szükség volt, így könnyebben tudtam kapcsolatokat kialakítani az itteni tudománnyal.

A: Milyenek a Professzor Úr kapcsolatai a magyar történeti kutatással?

B: Eleinte minden kapcsolat, még a személyesek is megszakadtak. Csak a politikai viszonyok normalizálódásával javultak meg ezek a kapcsolatok. Miután a postai viszonyok javultak, már rendszeresen kaphattam és küldhettem leveleket, könyveket. Ma már egészen mások a viszonyok. Nagyon jók a kapcsolataim a Lexikon des Mittelalters szerkesztőségével, könnyen tudok ajánlani nekik magyarokat egyes szócikkek megírásához. Igen későn, csak 1985-ben jutottam először haza akadémiai meghívásra. Igaz, már korábban, 1981-ben meghívtak a

Koronázási jelvények konferenciájára, de sajnos késve kaptam vizumot. Most már könnyen és hosszabb időre is haza tudtam menni. Tartottam már előadást is otthon, úgyhogy valóban nagyon sokat javultak a magyar tudományossággal való kapcsolataim.

A: Kérjük, mutassa be a Magyar Intézetet és az ott folyó munkát, milyen koncepció, hívta életre, melyek a közel 25 éves Intézet fő kutatási területei, milyenek a személyi feltételek, az utánpótlás és hol publikálják eredményeiket?

B: Nehéz ilyen összetett kérdésre röviden válaszolni. Kezdjük a koncepcióval. Azt hiszem, ez csak lassanként érlelődött meg. Tudtommal 1957-ben merült föl a Nyugat-Németországban élő magyar értelmiségiek körében egy Magyar Intézet létesítésének gondolata. 1960 novemberében jött el hozzám a kulturális közösségi élet egyik fáradhatatlan szervezője a kérdéssel, hogy vállalnám-e a szellemi vezetéskét. Az anyagiakra megvan a kilátás. Azzal, hogy hozzám fordultak, már eldöntötték, hogy nem politikai jellegű intézményt és munkát akarnak. Vállaltam, persze "tiszteletbeli" alapon, mert hát az Intézetnek ma sincs olyan embere, aki abból élne. Én elég jól ismertem a két világháború között Berlinben kitűnően működő Ungarisches Institut munkáját, eredményeit, szerintem ennek a helyét kellett betöltenünk. Főként azután, hogy a berlini Intézet egykori igazgatójának, Farkas Gyulának a halálával a nyugatnémet egyetemeken nem akadt képviselője a magyar tudománynak. Az anyagi fedezetet a bonni kormány menekültügyi minisztériumának /Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte/ szubvenciója jelentette. Én azonban meg voltam győződve - és ezt rögtön meg is mondtam - , hogy az intézménynek csak akkor lesz jövője, ha át tudjuk vinni német vonalra, azaz beintegráljuk a német tudományos élet szervezetébe. A jogilag 1962. december 12-én megalapított intézetet öt évig, 1968 március végéig vezettem. Önkéntes szakemberek segítségével amolyan tudományos információs központtá fejlesztettük, Folytattuk a nyugati magyar nyelvű sajtó /lapok, folyóiratok/ Pálunkás László firenzei professzor által megkezdett gyűjtését. Ez a munka ma is folyik és a Széchényi Könyvtár nem egy hiányát a töltünk kapott duplumokkal pótolta. Mivel helyünk elég bőven volt, kapott egy szobát nálunk a Bécsben székelő Magyar Egyházszociológiai Intézet müncheni fiókjá is, ennek vezetője, Morel Gyula, aki jelenleg az innsbrucki egyetem szociológia professzora, egy szociológiai

munkacsoportot is alakított, amely egész sor hektografált füzetet adott ki magyar társadalmi és demográfiai problémákról. 1964-ben indult meg a *Studia Hungarica* sorozat, amelyben eddig 33 kötet jelent meg, elsősorban történelmi tárgyúak, de képviselve van a néprajz és művészettörténet is. Akkori fiatal szerzőink közül nem egy ma már egyetemi katedrán van, mint pl. Balla Bálint, Brunner György, Gaál Károly.

A *Studia Hungarica*-ról még annyit, hogy számos disszertáció jelent meg a sorozatban nemcsak az NSZK-ból, hanem Svájc-ból is, sőt egy izraeli is van, valamennyi persze magyar illetve magyarországi vonatkozású.

A német tudományos integrálás irányába fontos lépés volt az, hogy 1968-ban Georg Stadtmüller, a müncheni egyetem kelet- és délkelet-európai történelmi tanszékének a vezetője vette át az igazgatást. Ő költöztette át az Intézetet jelenlegi helyére az egyetem közelébe és megindította az *Ungarn-Jahrbuch*-ot, az Intézet évkönyvét, amelyből a 14., 1986-os kötet most jelenik meg. Időközben megszűnt a bonni úgynevezett "Vertriebenenministerium" is és Prf. Stadtmüllernek sikerült a bajor kultuszminisztériumnál biztosítani az anyagi lét-alapot. 1979-ben átadta az igazgatóságot egyik tanítványának, Horst Glassl professzornak, így a Magyar Intézet most is mintegy perszónálunióban van az egyetemmel, anélkül, hogy beletartozna szervezetébe. Míg a vezetőség mintegy "tiszteltetbeli", az egyéb munkákat ösztöndíjasok végzik. Persze ez nem ideális állapot, de eddig még mindig sikerült átvergődni a nehézségeken.

Végül hadd említsem meg a tudományos konferenciákat, amelyeknek színtere a Siemens alapítvány nymphenburgi háza szokott lenni. Az előadásokat az *Ungarn-Jahrbuch* közli. Az évkönyvben különben, mint akárki láthatja, hazai magyar szerzők is szerepelnek, mint ahogy az Intézet kapcsolatban van több magyar akadémiai intézettel és egyetemi tanszékkel is. És természetesen, hogy szívesen segít mindenkinek, akár honnan is jön, aki a magyarság és Magyarország iránt érdeklődik.

A: Mivel foglalkozik az utóbbi időben, milyen témákban várhatók a közeljövőben publikációi?

B: Az utóbbi időben megint vissza kellett térnem a karoling korhoz.

Tavaly szeptemberben a Salzburgtban tartott Szent Metód szümpozion keretében referáltam a salzburgi misszióról Pannóniában a régészet és a névtudomány szempontjából. Ez a *Mitteilungen der Salzburger*

Landeskunde 1986-os 126-dik kötetében jelenik meg. Sajnos, kénytelen voltam perbe szállni az új Magyarország története I. kötetének idevágó részével. A müncheni bizánci művészettörténész, Claus Wessel 70. születésnapjára készülõ emlékkönyvnek leadtam egy cikket a Deesis problémáról, benne az esztergomi vármúzeum szép, de nagyon töredékes márvány berakásos timpanonja ikonográfiájáról. Épp most kell írásba foglalnom a vetített képes referátumot, amelyet áprilisban a regensburgi és passai egyetem által rendezett német-magyar történész találkozón tartottam. A program címe: "A bajor-magyar kapcsolatok ezer éve" volt, a nekem kiosztott téma: "Bajorország és Magyarország művészete a középkorban". A legnagyobb munka, ami most rám vár: tető alá hozni a gráci Styria kiadó "Unsere Geschichtsschreiber" című, az én szerkesztésében megjelenő sorozatának negyedik kötetét, Anonymus és Kézai német nyelvű kiadását. A szövegfordítások és nyelvészeti magyarázatok már régen készen állnak, most nekem kell megírni a bevezetéseket és a nem magyar közönségnek szóló magyarázatokat. Az anyag már össze van gyűjtve, de bizony kemény munka lesz.

A: Professzor Úr, köszönjük, hogy vállalkozott a beszélgetésre, nagyon jó egészséget és további alkotókedvet kívánunk.

A beszélgetést készítette

ALMÁSI TIBOR

BOGYAY TAMÁS MUNKÁINAK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

Magyar nyelven:

- A művész a korai középkorban Budapest 1932.
- A kapornaki egykori bencés apátság XII. századi bazilikája. Történetfrás II. 1938.
- A kallósi kerek templom. Dunántúli Szemle VII. 1940.
- Isten Báránya, Adatok az Árpád-kori templomkapuk ívmeződíszítéseinek ikonográfiájához. Regnum 1940-1941.
- Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez. Regnum 1942-1943. Szekfű Gyula Emlékkönyv.
- Tíz év középkori ásatásaink művészettörténeti eredményei. Századok 1944.
- A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely 1944.
- Szent István koporsója. Katolikus Szemle /Róma/ 1971.
- Újabb Szent István-kutatások. Katolikus Szemle /Róma/ 1971.
- Stephanus rex. Wien - München 1976.
- A magyarság mint "Nyugat védőbástyája". Egy eszme történeti folytonossága. Katolikus Szemle /Róma/ 1986./2.

Német nyelven:

- Normannische Invasion - Wiener Bauhütte - Ungarische Romantik. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie II. Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter, Baden-Baden 1953.
- Mosapure und Zalavár, Eine Auswertung der Archäologischen Funde und schriftlichen Quellen. Südost-Forschungen XIV, 1955.
- Lechfeld, Ende und Anfang. München 1955.
- Zum Problem der Flechtwerksteine. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie III. Karolingische und ottonische Kunst. Werden-Wesen-Wirkung, Wiesbaden 1957.
- Der Löwe mit der Kreuz. Das Tympanon von Domanjšovci /Domonkosfa/ und verwandte Denkmäler. Zbornik za umetnostno zgodovino V/VI, 1959. Stelè Emlékkönyv.

- Die Kirchenorte der *Conversio Bagoariorum et Carantonorum*, Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung. Südost-Forschungen XIX. 1960.
- Studien zu Jean-Antoine Houdons Werk in Deutschland. Zeitschrift für Kunstgeschichte 27. 1964.
- Grundzüge der Geschichte Ungarns. Darmstadt 1967. 3. jav. és bőv. kiadás 1977.
- Deesis und Eschatologie. Polichordia. Festschrift Franz Dölger II. Amsterdam 1967.
- Über den Stuhlweißenburger Sarkophag des hl. Stephan. Ungarn-Jahrbuch 4. 1972.
- Stephanus rex. Versuch einer Biographie. Wien 1975.
- Adalbert von Prag und die Ungarn - ein Problem der Quelleninterpretation. Ungarn-Jahrbuch 7. 1977.
- Ungarns heilige Krone. Ein kritischer Forschungsbericht. Ungarn-Jahrbuch 9. 1978.
- Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone. *Insignia Regni Hungariae*. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarns. Budapest 1983.

Francia nyelven:

- Nouveaux documents relatifs aux rapports de cour de Gotha avec les artistes français I-II. Bulletin de la Société de l'Art français 1933, 1935.
- Houdon à Weimar. Gazette des Beaux-Arts 1935.
- L'iconographie de la "Porta Speciosa" d'Esztergom et ses sources d'inspiration. Revue des Études Byzantines VIII. 1950.
- L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises. *Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady*. Modena 1966.

Szlóven nyelven:

- Donatorska slika iz 1383 v Turnišču II. Koga kažejo podobe donatorjev na turniški sliki? Zbornik za umetnostno zgodovino N.v. I. 1951.
- Izkopavanja v Zalaváru in njihova zgodovinska razlaga. Zbornik za umetnostno zgodovino N.v. II. 1952.

Bogyay Tamás tudományos munkásságának bibliográfiáját és az életrajzi adatokat 1979-ig közölte az

- Ungarn-Jahrbuch. Ungarisches Institut München 10. /1979/
6-10. old.

1970-1980 között megjelent dolgozatok bibliográfiája megtalálható:

- Südost-Forschungen Bd. XI. 1981. 288-289. old.

Kiegészítésül közöljük a Bogyay Tamás 1980 után megjelent cikkeinek és recenzióinak jegyzékét.

1980 után megjelent cikkek

7. tétel a marburgi Szent Erzsébet kiállítás katalógusában: Sankt Elisabeth - Fürstin - Dienerin - Heilige. Aufsätze, Dokumentation, Katalog. Hrsg. v.d. Philipp-Universität Marburg in Verbindung mit dem Hessischen Landesamt für geschichtliche Landeskunde. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen 1981. Nr.2. Die ungarischen Verfassungen der hl. Elisabeth. Nr.3. Die Krönung König Andreas' II. Nr.4. Siegel König Andreas' II. Nr.6. Burg und Burgkapelle von Esztergom. 7. Burg Sáropatak. Nr.14. Burg Pressburg. Nr.15. Urkunde König Bélas Nemzetterentő eszme - politikai propagandafegyver - történelem? /A dákoromán elméletéről/ Új Látóhatár XXXII. 1981. 159-175. /Először megjelent a Magyar Mérleg III. kötetében 1980-ban/ SMIKK Zürich/.

Néhány gondolat a középkor megértéséről. Szolgálat /Klagenfurt/ 51. szám, 1981 Kisboldogaszony. 32-36.

Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone Insignia regni Hungariae I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Budapest Magyar Nemzeti Múzeum 1983, 65-89.

A szentkorona mint a magyar történelem forrása és szereplője. Gesta Hungarorum I. SMIKK Zürich 1984. 88-104. Ugyanez megjelent kiegészítő utóirattal a "Nyugati magyar esszéírók antológiája" c. kötetben /Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1986. 35-54/.

A magyarság mint "Nyugat védőbástyája". Katolikus Szemle XXXVIII. 1986. 101-114.

Hosszabb recenziók:

Wagner, Ernst: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch von Siebenbürgen. Köln-Wien 1977. Ungarn-Jahrbuch 11, 1980-81, 201-203.

Birnbaum, Marianna D.: Janus Pannonius - Poet and Politician. Zagreb 1981. Südost-Forschungen 41, 1982. 411-413.

- Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog Wien 1982. Südost-Forschungen 42, 1983. 380-383.
- Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig. I-IV. Budapest 1980-1983. Südost-Forschungen 43, 1984. 395-398.
- Prokopp, Mária: Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe particularly Hungary. Budapest 1983. Südost-Forschungen 43. 430-432.
- Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Varantanorum*. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Katantarien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979. Südost-Forschungen 41, 1982. 365-368.
- Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Ausstellung auf der Schallaburg/NÖ. 1982. Kunstchronik 36, 1983. 98-101.
- Bartha Antal - Czeglédy Károly - Róna-Tas András: Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest 1977. - Fodor István: Altungarn, Bulgartürken und Ostslawen in Südrussland. Szeged 1977. Ungarn-Jahrbuch 12, 1982-1983. 256-260.
- Marosi, Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom und die Kunst des 12-13. Jahrhunderts. Budapest 1984. Kunstchronik 38, 1985. 28-35, 4 képpel. - Südost-Forschungen 44, 1985. 327-332.
- Society in Change. Studies in Honour of Béla Király. New York 1983. Új Látóhatár 36, 1985. 112-115.
- Horedt, Kurt: Moresti. Band 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bonn 1984. Südost-Forschungen 44, 1985. 396-398.

BOGYAY TAMÁS

A SZENT KORONA MINT A MAGYAR TÖRTÉNELEM FORRÁSA ÉS SZEREPLŐJE

A nemzetközi kutatásban is közismert tény, hogy a magyar királyok koronája különleges helyet foglal el az európai uralkodói jelvények között. Elsősorban közjogi jelentősége miatt. Az írott források a 12. század második fele óta tanúskodnak arról, hogy Magyarország uralkodóját csak egy bizonyos koronával lehetett érvényesen királlyá avatni, és a 13. század végétől nincs kétség, hogy ez a korona azonos volt a ma is meglévő szent koronával. Ilyen közjogi jelentősége Európában még csak a német-római birodalom császári koronájának volt. /1/

Nem kevésbé különleges szerepet kapott a szent korona, mint történelmi forrás is. Az uralkodói reprezentáció eszközeinek, pecsétnek, pénzeknek, címereknek, de elsősorban a koronázási jelvényeknek történelmi forrásként való felhasználása elég új dolog, voltaképp csak a két világháború között fejlődött külön tudományággá. A szent korona azonban, amelyről 1613-ban jelent meg az első könyv /2/, már 1739-ben mint történelmi érv szerepelt. Az iglói születésű Schwarz Gottfried, aki 1735-től Németországban élt, és odakint luteránus szuperintendens és professzor lett, ekkor jelentette meg Halle-ban értekezését /3/, amelyben azt bizonyította, hogy a magyarok a kereszténységet nem Rómától, hanem, a 10. században, Bizontól kapták. Bizonyítékul felhozta - a görög források mellett - a szent koronát, amelyet - szerinte - a feliratok tanúsága szerint, Bíborban született Konstantin császár ajándékozott Gézának, Szent István apjának. Schwarz Gottfried tudta, hogy állításával darázs-fészekbe nyúl, és ezért művének Magyarországra küldött példányaira álnevet nyomtatott: Gabriel de juxta Hornad. Valóban ezzel indult el a szent korona eredetéről a nagy vita, amelyben a protestánsok Róma-ellenessége a felvilágosodás szellemével párosulva támadta a korona szentistváni hagyományát.

A vita részleteit ismertetni nincs időnk. Elég annyi, hogy első csúcspontját az 1790-es években érte el, miután II. József a bécsi kincstárba vitetett szent koronát, közvetlen halála előtt visszaküldte Budára. Az 1790-ben, majd 1792-ben is közszemlére kitett koronát a magyar tudósok alaposabban szemügyre vehették. 1790 óta beszélhetünk tudományos

szentkorona-kutatásról. A görög feliratokat Weszprémi István, debreceni orvos /4/ és Horányi Elek pesti piarista tanár /5/ olvasta el és tette először közzé. Weszprémi ismerte föl a hátsó oldalon Dukasz Mihály bizánci császárt és I. Géza királyt.

I. Ferenc koronázása után, 1792 júniusában, egy négytagú vegyesbizottság vizsgálta meg a koronát. Két katolikus, egy evangélikus és egy református tagja volt, de a görög feliratokhoz bevontak két görögkeleti főpapot is. Így sikerült a szent koronát kiemelni a felekezeti ellentétek áldatlan légköréből.

A vizsgálat eredményeit a bizottság vezetője, Koller József pécsi kanonok foglalta össze 1800-ban megjelent könyvében /6/, amely közel másfél évszázadra alapja lett a szentkorona-kutatásnak. Azóta fogalom a "corona graeca", a görög korona, és a "corona latina", a latin korona. Az első mint Dukasz Mihály ajándéka I. Gézának, a második mint II. Szilveszter pápa adománya Szent Istvánnak. Schwarz Gottfried tétele, a szent korona, mint a magyar kereszténység keleti eredetének bizonyítéka, többé szóba sem jöhetett. 1937-ig, Bárányné Oberschall Magda felleptéig, senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni, hogy a görög korona I. Géza Bizáncból kapott felségjelvénye volt.

A felső rész képeiből és latin felirataiból azonban semmit sem lehetett kiolvasni a készítés helyére és idejére nézve. Csak a művészettörténeti és tipológiai vizsgálatoktól lehetett pozitív eredményt várni. Hosszú lenne felsorolni a sokszor egymásnak élesen ellentmondó feltevéseket és kombinációkat. Jellemző azonban, hogy épp a művészettörténeti stíluskritika és a tipológia segítségével próbálták meg a latin koronát is történeti forrásnak és bizonyítéknak használni az 1930-as és 40-es években a magyar királyság megalakulásáról folytatott nemzetközi vitában. Ennek utóhangja volt az egyébként kitűnő osztrák történésznő, Mathilde Uhlirz, 1951-ben megjelent könyve /7/, amelyben megpróbálta bebizonyítani, hogy a latin korona III. Ottó birodalma területén, udvari műhelyekben készült, tehát bizonyíték arra, hogy a magyar királyság a császárság gyámsága alatt és birodalma keretében jött létre.

Uhlirz nézeteit a szakkritika egyhangúan elvetette. Vele egyidőben, ugyancsak 1951-ben jelentette meg az amerikai Patrick J. Kelleher doktori disszertációját /8/, amely annál nagyobb port vert fel. Kelleher, alapos tárgyvizsgálat alapján, arra az eredményre jutott, hogy a felső rész pántjai eredetileg laposak voltak, utólag hajlították és cson-

kíttották meg őket. A "corona latina" tehát eredetileg nem is lehetett korona. Ezzel Szent István koronájának a kérdését kikapcsolta a szentkorona-kutatásból. Kelleher különben nem tudott magyarul, a magyar szakirodalmat csak másodkézből és alkalmi segítséggel használhatta. Nem tudta tehát, hogy megállapítása nem újság. Amit ő észlelt, meglátta már 1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia részéről kiküldött bizottság is, csak a bizottság vezetője, Ipolyi Arnold püspök az eredményeket összefoglaló, 1886-ban kiadott művében /9/ nem merte levonni a látottakból a konzekvenciákat. Ezt megtette helyette a régész Hampel József és azután a történész Pauler Gyula. /10/ Mondhatnánk "destruktív", hagyományromboló véleményük azonban többé-kevésbé feledésbe merült. Annál is inkább, mert 1916-ban, az utolsó királykoronázás előtt, Varjú Elemér, aki Gerevich Tiborral és Fejérfutak Lászlóval egy félóra hosszat vizsgálhatta a koronát hélés nélkül, úgy látta, hogy "a pántokba foglalt zománcképek gyengén hajlítva követik a pántok idomait". Márpedig - Varjú szerint - zománctot utólag hajlítani nem lehet. A "corona latina" mint "a nemzet palladiuma" tehát hiteltelen, eredileg is zárt sisakkorona volt. /11/ Azóta kiderült, hogy Varjú technikai érve nem áll meg, mert a rekesz-zománccal bizonyos mértékig hajlítható. /12/

Kelleher könyve technikai megfigyelésével és fényképdokumentáció-jával jelentett új szakaszt a kutatásban. Azóta újabb elméletek egész sora született. /13/ 1981 szeptemberében, Budapesten, háromnapos nemzetközi konferenciát tartottak a koronázási jelvényekről. Ez nem hozott semmiféle szenzációs új eredményt, ugyan referátumai még nem jelentek meg nyomtatásban. Azóta a Fizikai Szemle 1981 decemberi számában egy szerzői kollektíva részletesen kifejtette új elméletét /14/, amelyről az Új Tükör című folyóirat 1980-as évfolyamában már több cikk jelent meg. A szerzők azt bizonygatják, hogy a szent koronának éppúgy kozmológiai értelme van, vagyis a készítés kora csillagászati világképét ábrázolja, mint a dél-angliai Stonehenge prehisztórikus kultushelyének kövei. Mértani arányai is arra mutatnak, hogy az egész egységes terv szerint készült. Díszítése, éppúgy, mint a koronázási palásté, Szent János Jelenések könyve szimbolikáján alapul. A lényeg tehát az, hogy a szent korona, amelynek alsó részét Dukasz Mihály és társaságára, meg I. Géza király képei elég pontosan datálják, egységes alkotás, és összetartozik a Szent István meg Gizella királyné megbízásából, vagy négy évtizeddel előbb, 1031-ben készült koronázási palásttal. Nyilvánvaló, hogy itt valami baj van a kronológiával,

de a szerzők meg sem próbálták megmagyarázni vagy áthidalni az ellentétet.

Ennek az új elméletnek Magyarországon, úgy látszik, széleskörű visszhangja van, részletes kritikája azonban nem tartozik témánkhoz. Mindenesetre, szemügyre kell vennünk magát a tárgyat, mit árul el önmagáról. E közben lesz alkalom pár megjegyzésre az új elmülethez is.

A szent korona, úgy ahogy ma előttünk áll, az abroncsra szerelt pántokkal, ún. Zárt korona. Decsy Sámuel már 1790-ben összevetette a Komnenosz Elek császár által, a 12. század elején bevezetett, új-fajta bizánci császári koronatípussal, idézte erről a császár leánya, Anna Komnene leírását, és a következőket fűzte hozzá: "A z itten lefestett uralkodó Görög Tsászárok' koronájával tsak nem egészen meg egyez szent koronánk, és tsak annyiban különbözik attól, hogy amannak egész fedele vólt, ennek pedig a' fedel helyett, két egymásba botsátatott, fél hóld forma arany abrontsai vagynak, mellynek össze kaptolt tetejére egy arany keresztetske vagyon helyheztetve. Ezeken az abrontsokon nyoltz apostoloknak képe vagyon fel metszelve, még pedig, nem görög, mint a' karikán, hanem diák bétükkel. Melly különbségből azt lehet ki húzni, hogy szent koronánk, mint a Görög Tsászároké, elejinten fedetlen vólt, és a későbbi századokban vonattattak annak tetejére a' két arany abrontsok." /15/ A kálvinista Decsy Sámuel, találó összevetésével, a Szent István-hagyományt akarta cáfolni. Hogy lényegileg helyes nyomon járt, azt közel másfél évszázaddal később igazolta a modern kutatás. Moravcsik Gyula, 1938-ban, a Szent István Emlékkönyvben, Decsyre való hivatkozás nélkül, ugyancsak a Komnenosz Elek bevezette új császár-koronatípust, az ún. kamelaukiont tartotta a szent korona mintájának. /16/ Ma már általánosan elfogadják, hogy a Komnenosz-dinasztia kamelaukionja vólt a mintaképe mind a Hohenstaufok császári koronáinak, mind a magyar királyi koronának. Deér József ugyan feltette, hogy a bizánci minta közvetve, a német-rómain át hatott a magyarra. /17/ A csúcskereszt valóban erre mutatna, ha biztos lenne, hogy nem utólag tették a szent koronára. Mai formában ugyanis nem lehet középkori. Már csak azért sem, mert csavarral van odaerősítve, és csavarokat az Árpád-kori ötvösök még nem használtak. Franz Bock, aki 1857-ben vizsgálta a koronát, kijelentette, hogy a kereszt nem lehet középkori. /18/ Ferdesége sem szándékos, a csavar ferdült el, erős nyomás vagy ütés következtében. Így tárgytalan minden csillagászati kombináció, amit a ferdülés szögéhez fűztek. Volt-e ennek a keresztnek elődje, nem tudjuk.

Kovács Éva /19/ feltételezi, hogy a koronát előzőleg egy szentkereszt-ereklyét tartalmazó kereszt ékesítette, és a pántokat épp ennek a kedvéért szerelhették rá az abroncsra. De mikor történhetett ez? Eleve valószínűtlen, hogy a Pantokrátort, a Világ Ura Krisztus-képét csak azért tették volna oda, hogy azonnal átfúrják az ereklyetartó tartását. /20/ A kereszt nélküli korona pedig feltétlenül jóval közelebb áll Bizáncához, mint a nyugati császárkoronákhoz.

A Fizikai Szemle cikkírói szép rajzokkal szemléltetik, hogy a mai zárt korona arányai az arany metszés szabályát követik. Ez a pántokat felszerelő ötvös arányérzékét dicséri, de egyáltalában nem bizonyítja a görög és latin korona egykorúságát és egységes tervezését. Lássuk csak, hogyan erősíthették rá a pántokat az abroncsra.

A kiterítve keresztalakú felső részen a pántokat gondosan szerelték a középső Pantokrátor-lemezhez, tekintettel voltak a filigrán-, drágakő- meg gyöngydíszítésre is. A mai törések és a belső oldalon látható csapolások nyilván későbbiek, az utólagos hajlítás következményei.

A szerelést, úgy látszik, a legfontosabb helyen, a homlokoldalon kezdték. A görög korona Pantokrátora alatt jól meg tudták találni a csap-
segeknek való helyet. Azután a fej jobb oldalán erősítették oda a másik keresztzár végét. A nehézségek akkor merültek fel, amikor a meghajlított és egyik végükön már rögzített pántok másik végét kellett hátul, a tarkó fölötti részen, és a bal oldalon hozzákapcsolni az abroncsához. Itt találhatóak az állítólag felesleges lyukak. A peremük mutatja, hogy kívülről furták őket. Próbálkoztak itt is, ott is, de alul, a pántokon, úgy látszik nem felel meg a hely, talán a kemény zománc került alája. Mindenesetre elsietett, eléggé kontár munka lehetett az összeszerelés. A kozmológiai magyarázat szerzői a programba beleszámították a Dukasz Mihály feje melletti lyukakat. /21/ Nem tudtak mit kezdeni azonban a görög korona bal oldalán levőkkel. Mindez egyáltalán nem növeli a bizalmat az egyébként éles elméjű kombinációik iránt.

Nézzük meg ezek után a görög koronát. Sokan azt állították és állítják ma is, eredetileg úgy nézett ki, mint Géza király fejéke. /22/ Csak elől meg hátul volt egy-egy félköríves rátét a Pantokrátor és Dukasz Mihály képével. Az áttetsző vagy ablakzománcos oromdíszek későbbi hozzátoldások lennének. Erre semmiféle technikai bizonyíték nincs. Ellentétben a pántok durva szerelésével a görög korona egésze rendkívül gondos

és finom munka. Elég felhívni a figyelmet az aranygyöngysorra, amelyen minden szem sajátos módon hasítva van. Ez végig fut a koronán nemcsak alul és felül, hanem a valódi gyöngysorok mentén és a képek körül is. Bizonyára igaza van tehát Kovács Évának, hogy a görög korona egységes eredeti bizánci munka, a 11. századból. /23/

Ila pedig egységes munka, akkor csak női korona lehetett. Erre két bizonyíték van. Egyik az oromdíszek. Számtalan kép tanúsága szerint, épp ezek különböztették meg, már évszázadok óta, a női koronákat a férfiakétól. A másik bizonyíték Géza király képe. A késő római és bizánci felfogás szerint a kép valamiképp helyettesítette az ábrázoltat. A keleti egyházban is sokkal komolyabban vették a képet, mint a nyugaton. A platonista filozófia szellemében a földi képben is ott volt valami az időtlen eszméből, az örök lényegből, persze a valóság alsóbb fokán. Épp mert olyan komolyan vették a képet, azért törhetett ki keleten a képrombolási harc. Isten, a szentek vagy uralkodók képe sosem volt pusztadísz. Az uralkodó képe az uralkodói jogok jelenlétét, érvényét is jelentette. Ezért vannak példák arra, hogy a császárné a császár képét viselte ruhadíszként, de egyetlen példát sem ismerünk arra, hogy a császár a saját vagy a császárné képét hordta volna. Bárányné Oberschall Magda már 1937-ben arra az eredményre jutott, hogy a görög koronát I. Gézának az előkelő Synadenos családból való görög felesége, Nikephoros Botaneiates, a későbbi császár unokahúga számára készíthették. /24/ A korona képdíszítése pontos kifejezése a Rómától örökölt bizánci császáreszmének, az égi és földi hierarchia ábrázolásával. Az égi hierarchiában ábrázolt szentek a császár hadi szerencséjének és egészségének az őrei. /25/ A földi hierarchia Dukasz Mihályból, társceszárából és Géza királyból áll.

Legújabb, az osztrák Raimund Kerbl disszertációja /26/ és - ezt kiegészítve, meg helyenként korrigálva - , Vajay Szabolcs /27/ alaposan tisztázták Géza második, bizánci házasságának időpontját és politikai hátterét. Szerintük a koronán ábrázolt, KON-rövidítéssel jelzett és bíborban születettnek nevezett fiatal társcesászár nem Dukasz Mihály 1074-ben született Konstantinos nevű fia - mint eddig hitték - , hanem Konstantios nevű öccse. Kerbl, történeti érvekkel, 1064-1067 közé tette Géza házasságát Synadenével. Vajay pedig arra mutatott rá, hogy Dukasz VII. Mihálynak csak 1067. június 21. és december 31. között volt egyedül Konstantios öccse a társceszárára, kiskorúságuk miatt anyjuk, Eudokia régensége alatt. Ezzel adva van a görög korona készítésének ideje is. A képekről le-

olvasható az is, hogy Géza, aki ekkor még csak herceg volt, már igényt tartott a koronás királlyal, Salamonnal szemben a trónra, és Bizánc ezt az igényét elismerte és támogatta. A bizánci császári hatalom azonban akkoriban nagyon gyenge volt, a támogatás tehát csak ilyen képpropagandában merült ki a trónkövetelő görög menyasszonynak ajándékozott koronán. Géza maga a zománcképen ún. stemmatogyriont visel, amiből Vajay arra következtetett, hogy a bizánci udvari hierarchiában a magyarok jövőbeli királyának a "sebastos" rangot adták. Synadene koronáján természetesen nem voltak még láncocskák. Ezek Bizáncban csak császári rangú személyeknek jártak. A láncocskák csak akkor kerülhettek a koronára, amikor a keleti császári kamelaukion mintájára, a pántokat rászerezésével zárttá alakították át. Hogy ez mikor történt, azt a tárgy nem árulja el. Az biztos, hogy a pántok későbbiek, mint a görög korona, és az is, hogy Magyarországon készültek, mert a felső Pantokrátor ikonográfiailag másolata az alsó bizánci Pantokrátornak. A pántok egész más technikával és más stílusban is készítették, egységes tervezés tehát teljesen valószínűtlen. Arra, hogy a szent korona mikor kapta mai alakját, feltevések egész sora van, amelyet Könyves Kálmántól Mátyás koráig, kerek négy évszázadon belül ingadoznak. /28/ Feltevések azonban nem tartoznak témánkhoz. Az biztos, hogy a "corona graeca" a 11. század 60-as és 70-es éveiben magyar-bizánci kapcsolatainak nemcsak páratlan művészeti értékű dokumentuma, hanem az írásokat kiválóan kiegészítő forrása is.

x

Térjünk rá most a szent korona történelmi szerepére. Hartvik püspök a 12. század elején írta meg Szent István harmadik életrajzát, amelyben részletes, de anakronisztikus részletektől nem mentes beszámolót találunk arról, hogyan kapott István II. Szilveszter pápától koronát, áldást és apostoli keresztet. Hartvik egy szóval sem állítja, hogy a pápa adta a koronát az ő korában is megvolt, de az ellenkezője sem következik szövegéből. Neki nem a tárgy, hanem az egyházpolitikai cél volt a fontos. Deér József 1964-ben kimutatta, hogy a Hartvik-legendát voltaképp válasza II. Orbán pápa 1096. július 17-én Kálmán királyhoz intézett levelére. /29/ Az életrajznak igazolnia kellett a magyar királynak a gregoriánus reformoknak nem éppen megfelelő jogait és hatalmát

országa egyházi ügyeiben. Ezért nem biztos, hogy a koronaadományozás részben anakronisztikus történetének összeszerkesztésekor gondolt-e a püspökök egy konkrét, meglévő koronára.

A 12. század második felében Konstantinápolyban tudtak már egy magyar koronáról, amely az ország fölötti uralmat jelentette. Ankhiloszi Mihály, a későbbi pátriárka, egy Mánuel jelenlétében elmondott és a császárt dicsőítő beszédében, amelyet húszegynéhány éve fedeztek fel, ismerteti a valószínűleg 1165-ben kötött bizánci magyar béke feltételeit. /30/ Állításának hitelessége elég gyenge lábon áll, de reális alap nélkül nem mondhatta volna a következőket: "Sorolják be a fennhatóságod alá tartozók közé Magyarország koronaőrző templomát és a körülötte lévő fővárost, hogy a magyar uralkodók királyi koronája a te hatalmadban legyen." A főváros, "metropolisz", alatt nyilván Székesfehérvárt kell érteni, ahol a Boldogasszony templom prépostja és örkanonokja gondjaira voltak bízva a koronázási jelvények. Mindkettő fontos szerepet játszott a trónváltások idején. A királyok vigyáztak is arra, hogy csak hű emberük nyerje el a fehérvári prépostságot, ami gyakran együtt járt a kancellári tisztséggel. Jellemző eset, hogy amikor III. Béla halála után András herceg bátyjával, Imre királlyal szemben a trónra tört, Gotthárd fehérvári prépost, Imre feltétlen híve, 1198-ban megerősítette III. Ince pápával a préposti jogát, hogy az örkanonokságot az ő bizalmát élvező személlyel tölthesse be, mert "ennek gondjaira vannak bízva ennek az egyháznak a kegyzserei, kiváltságlevelei és a királyok koronája is...", nehogy valami kár érje az egyházat, vagy valami sérelmet szenvedjen "a haza becsülete, ami a koronából ered." /31/ Gotthárd halála után 1202-ben az a Péter lett a fehérvári prépost, aki 1204-ben a győri püspökséget kapta és 1205-ben, Imre halála után, segítette özvegyét, Konstanciát, hogy már apja életében megkoronázzott kisfiával, III. Lászlóval és a koronával együtt, András elől, Bécsbe meneküljön. A gyermek király otthintelen meghalt, és holttestével együtt a koronát is visszahozták Székesfehérvárra. /32/ Hogy mit jelentett ez a korona és mennyire vágyott rá András herceg, azt III. Ince pápa leveles könyvében rajzzal is illusztrálták. /33/ Mikor Imre halála után, öccse bejelentette a Szentszéknek, hogy mint a gyermek gondviselője átvette az ország kormányzását, a pápa beíratta a levelet a regisztrumába. Az írnok pedig odarajzolt a lap szélére egy koronát, alája írva "regnum Ungariae", melléje egy fiatalember fejét, aki sóvár szemmel tekint a koronára. A rajz ugyan senatikus, de a korona formája jellegzetes abroncs,

amelyet fent félkörös pánt zár le, és lent három láncocska lóg le róla. Fent azonban nem kereszt, hanem virágféle látható. Világosan felismerhető a típus, amelyet a 12. században a bizánci Komnenosz-dinasztia uralkodói és az őket utánozó Hohenstauf császárok is viseltek, és amelynek egyetlen, ma is meglévő képviselője épp a magyar szent korona.

1215-ben III. Ince, a kalocsai érsek kérésére, egyházi liturgikus olvasmányként engedélyezte a Hartvik püspök írta Szent István-legendát, kivéve az egész mű egyházpolitikai célját eláruló passzust, amely szerint a pápa Istvánra bízta volna az egyházaknak és népeiknek "mindkét törvény alapján", azaz egyházi és világi jogon való igazgatását. Ez a mondat hiányzik is több kéziratból. A fehérvári Boldogasszony templomban őrzött korona pápai és szentistváni eredete azonban ezzel mintegy hivatalos egyházi elismerést nyert. /34/

IV. Béla alatt, 1256-ban, bukkan föl először a királyi korona "szent" jelzője. /35/ De akkoriban terjed el a szó átvitt értelemben való használata is, akárcsak a Bibliában. A magyar királyi korona elnevezés is elválik a konkrét tárgytól, jelentheti már, a király személyétől függetlenül, a méltóságot és a hatalmat. Ezzel előkészíti az uralkodó személyétől független, ún. "transzperszonális" államfogalom kialakulását. /36/

A jogtörténeti kutatás már régen megállapította, hogy mindez nem magyar különlegesség. Ez a "koronaeszme" nagyjából egyidőben jelentkezik a 12. század végén Angliában, Franciaországban és Magyarországon. További fejlődését a társadalmi szerkezet átalakulása és a királyi hatalom korlátozása határozta meg. Magyar különlegesség azonban a szoros kapcsolat egy valóban meglévő tárggyal. Ez a kapcsolat, mondhatnánk úgy is: a szent korona megléte, azonban csak hátráltatta a magyar eszmefejlődést. A korona fogalma nálunk nem tudott olyan mértékben a király személyétől elvonatkoztatott jogi fogalommal válni, mint nyugaton vagy Csehországban. Épp ezért a szent korona történelmi szerepét vizsgálva, a koronaeszme alakulásának csak azok a mozzanatai fontosak és érdekesek, amelyek közvetlenül kapcsolatosak a tárgy használatával.

Aligha véletlen, hogy épp III. András okleveleiben tűnik fel először a "Szent István koronája" kifejezés. /37/ Az Árpád-ház utolsó férfisarjának törvényességét, azaz születési jogát a magyar trónra, a leányági trónkövetelők és az Anjouk trónigényét támogató pápa nem ismerték el. III. András ezért hangsúlyozta, hogy Szent István koronájával avatták

királlyá, és külön megjutalmazta Tivadar mester székesfehérvári prépostot, aki Kun László halála után megakadályozta, hogy ellenségei kezükbe kerítsék azt, és ezzel megakadályozzák az ő szabályszerű királylyá avatását. /38/

Az Árpád-ház férfiágának kihalta "az utolsó aranyágacska letörte" után ennek a szentistváninak tartott koronának a birtoka már elengedhetetlen föltétele volt a Magyarország fölötti uralomnak. Ezzel koronázták meg a cseh Vencelt, aki lemondva a trónról, a bajor Wittelsbach Ottónak adta át. Ez az ellenséges osztrák területen át álruhában, titkon jött Magyarországra, és a koronát, egy a nyeregkapára kötött borosedényben hozta magával. Az edény útközben egyszer el is veszett, de a forgalmas úton senki sem vette fel, és így újra megtalálták. A Képes Krónika írója a következőket fűzte elbeszéléséhez:

"Csodálatos eset, el nem hallgatandó csoda! Mit értsek ugyanis a korona elvesztésén, hacsak nem azt, hogy a herceg nem viselhette élete fogytáig a koronát, hanem elveszítette fejéről is a koronát, meg a becsületet is? Mit jelent, hogy senki sem találta meg, hanem csak azok, akik vitték? Csak azt, hogy Pannónia nem veszítheti el angyal adta koronáját." /39/

Ottó ezután úgy vigyázott a koronára, hogy magával vitte akkor is, amikor leánynevezőbe ment Apor László erdélyi vajdához. A vajda azonban börtönbe vetette őt, és elvette tőle az országot jelentő ékszert. Ottó király, kiszabadulva, nem is tarthatta magát, és hazament Bajorországba. Utána, végül is, az egész ország elismerte a pápától támogatott Anjou Károlyt. Előzőleg már kétszer megkoronázták, de csak póikoronákkal. Gentile bíboros, a pápa legátusa, most tilalom alá vetette a László vajda kezében lévő szent koronát, és új koronát szentelt. Arra hivatkozott, hogy Szent István koronáját is annak idején a pápa szentelte föl, és ez adta meg neki hatóerejét. 1309-ben az esztergomi érsek Fehérvárott ezzel az új koronával avatta királlyá Anjou Károlyt, aki azonban egy oklevélben maga állapította meg, hogy a magyarok ezt a koronázást sem ismerték el érvényesnek. Gentile bíboros végül is egyházi átokkal kényszerítette a vajdát a szent korona kiadására, amellyel Anjou Károlyt, 1310-ben immár negyedszer koronázták meg Magyarország királyává. /40/

Az erőskezü és jóformán abszolút hatalommal kormányzó Anjou-királyok levonták a tanulságot a zűrzavaros múltból. Jobbnak látták a koronázási ékszereket nem a székesfehérvári kanonokokra bízni, hanem saját várukban, Visegrádon őriztetni. /41/

Az államügyeket írásba foglaló kancellárok és általában a jogtudó értelmiség nyelvében ezalatt a korona átvitt és elvont értelme éppúgy tovább fejlődött, mint másutt Európában. Most már nemcsak a királyi méltóság jelképe, hanem mintegy a király személye fölé emelkedve, kezdte kifejezni azt a fogalmat is, amelyet a 18. század vége óta államnak nevezünk. Az 1381-es torinói béke értelmében Velencének évi adót kellett fizetnie a magyar királynak és "a királyságot képviselő koronának". /42/

A szónak ez a jelképes, az uralkodó személyétől és a tárgytól elvonatkoztatott értelme, Nagy Lajos halála után, a királyi hatalom szinte végzetes meggyengülésével, hirtelen nagyon is reális politikai szerepet kapott. 1401-ben az országnagyok fogságba vetették Zsigmond királyt, és az országtanács vette át a kormányzást, mint írták "a szent korona felhatalmazásából". A tanács külön pecsétet is vésetett "Magyarország szentkoronájának pecsétje" körirattal, Kanizsai János esztergomi érsek és kancellár pedig a "szent korona kancellárja"-nak nevezte magát. A pecséten azonban különösekeppen nem egy korona volt látható, hanem - voltaképp elég logikusan - az ország címere, a kettős kereszt. Zsigmond király félév múlva átvette a hatalmat, de a korona most már a király személyétől függetlenül, az államhatalom alanya és jelképe lett. Nemcsak a kancellárok írásaiban, hanem a tömegek szemében is. Ugyanis a nyilvános bírósági esküt, amelyet akárki nem egyszer hallhatott, minden rendű és rangú tamúnak "Istenben való hitére és a király meg az ő szent koronája" vagy "Magyarország szent koronája iránti hűségre" kellett letennie. 1439-ben már törvénybe került, hogy az ország nem a királyé, hanem a szent koronáé, lakói a szent korona alattvalói. A szent korona az államérdek alanya, neki tartozik hűséggel minden alattvaló akkor is, amikor nincs király. /43/

Csehországban ekkor már egyedül a rendek képviselték a koronát, még a Szent Vencel koronáját viselő királlyal szemben is. /44/ Magyarországon épp a szent korona állt ilyen fejlődés útjában. A tárgy misztikus varázsa és tekintélye erősebb volt, mint a jogászai okoskodások. Ez teszi érthetővé az Albert király váratlan halálát követő évtizedek nem egy fontos eseményét. /45/

Albert özvegyét, Erzsébetet, Zsigmond király és császár leányát, a királyi tanács többsége elismerte férje utódjának, vagyis nő létére magyar királynak, mint ahogy Nagy Lajos lányával, Máriával is tették. A Visegrádon levő koronázási ékszerek őriztetését azonban kivették

kezeiből. Erzsébet várandós volt, és születendő gyermekének akarta biztosítani a királyságot. Az országnagyok és a nemesség jórésze azonban - a török veszedelem miatt - nem egy csecsemőt, hanem felnőtt férfi akart a trónra. Erzsébet erre, 1440. február 20-ról 21-re virradó éjjel, komornájával, Kottanner Ilonával, ellopatta a koronát a visegrádi várból. Másnap megszületett fia, a későbbi V. László. Március 8-án a szabad választás jogát maguknak igénylő rendek megválasztották magyar királynak a lengyel Jagelló Ulászlót. A királyné erre május 15-én Székesfehérvárott, a szent koronával megkoronáztatta a nem egészen három hónapos csecsemőt. A főpapok, bárók és nemesek, akik - mint írták - "az egész Magyarország közösségét képviselték", július 17-én I. Ulászlót ugyancsak megkoronázták, de az igazi hiányában egy pótkoronával, amelyet Szent István fejereklyetartójáról vettek le. Ugyanakkor ünnepélyes okiratba foglalták, "hogy a királyok koronázása mindig az országlakók akarától függ és a korona hatékonysága és ereje az ő helyeslésükben gyökerezik". Ezen az alapon érvénytelennek nyilvánították a csecsemő megkoronázását és az igazi korona hatékonyságát arra az időre, amíg nem tudják visszaszerezni, átruházták a pótkoronára. Kimondták azt is, hogy ha a visszaszerzés nem sikerülne, az ereklyetartó koronája lépjen a szent korona helyébe.

Jellemző, hogy ez a tipikusan rendi szellemű határozat is csak írott malaszt maradt. A reális tárggyal szemben épp oly hatástalan volt, mint 1309-ben Gentile bíboros kánonjogi érvelése. 1444-ben I. Ulászló elesett Várnánál, de a pesti országgyűlés nem választott új királyt, hanem elismerte a négyéves gyermek V. Lászlót királynak, aki ugyan a koronával együtt III. Frigyes kezében volt. Ezért ideiglenesen hét főkapitány, majd 1446-tól Hunyadi János mint kormányzó intézte az ország sorsát. Amikor V. László 12 éves korában, 1452-ben elfoglalhatta a trónt, újabb koronázást már senki sem tartotta szükségesnek. III. Frigyes pedig visszatartotta a szent koronát, mert maga is szemet vetett Magyarországra. Hunyadi Mátyásnak, aki már semmiféle születési vagy rokonsági jogra nem hivatkozhatott, azonban feltétlenül szüksége volt a Szent István örökségét képviselő korona legitimáló erejére. Nem is próbálkozott pótkoronával, hanem öt évi harc és alkudozás után, 1463-ban, megadta a III. Frigyes követelte óriási árat: 80 ezer aranyat és a császár magyar trónöröklési jogának elismerését. A terhet azonban nem a király egyedül, hanem az egész ország vállalta, és amint az erdélyi szászok követei jelentették hazafelé: a császár a koronát "király urunknak és az országnak" adta vissza. Má-

tyás pedig az 1464-es országgyűlés 2. artikulusában vállalta, hogy "az ország közössége pénzén visszaváltott szent koronát" méltó helyen, alkalmas személyekkel fogja őriztetni, nehogy elidegenítsék az országtól.

Mátyás hirtelen halála után a főurak és a köznemesség vállalva, de egyúttal vetélkedve rombolták le életművét és juttatták tönk szélére a királyi hatalmat. De a szent koronára gondjuk volt. Egymást követték az őrzésére vonatkozó törvények. Az 1500. évi 23. artikulus azt írta elő, hogy a világi urak közül kell két koronaőrre választani. Ez a rendelkezés lényegében 1945-ig érvényben maradt.

A szent korona megléte és misztikus tekintélye a középkorvégi rendiségnek Magyarországon sajátos jelleget adott. Ennek leghívebb kifejezése Werbőczy István Hármaskönyve 1514-ből. Werbőczy, Magyarország szokásjogát összefoglaló művében az akkor átmenetileg felülkerekedett köznemesség politikai elképzeléseit is jogász formába öntötte. Thuróczy János Krónikájából vett, Kézai Simonra visszamenő történeti érvekkel bizonyította a nemesek teljes egyenlőségét, és azt, hogy a választott uralkodók hatalmukat, az ősidőktől kezdve, átruházás útján a "néptől", értsd "a nemesi közösségtől" kapták, és ennek, a hatalommal való visszaélés esetén, joga volt és van ellenállni. Szent István óta azonban nem a fejedelemre, hanem a szent koronára ruházzák át a birtokadományozás, vagyis nemesítés, a törvényhozás és az igazságszolgáltatás jogát, amit tehát csak a koronás király gyakorolhat. A szent koronában egyesül minden államhatalom, és a nemesek mint a szent korona "tagjai" részesei a főhatalomnak /46/.

Werbőczy nem dolgozott ki rendszeres államelméletet. Elsősorban gyakorlati célja volt: használható jogi kézikönyvet alkotni, és egyúttal rendjének, a köznemességnek, döntő részt biztosítani a közhatalomban. Ezt az utóbbi politikai célját nem érte el, de műve évszázadokra megszabta a magyar politikai és közjogi gondolkodás irányát. Még az 1867 utáni jogászprofesszorok, Hajnik Imre, Timon Ákos és társaik is reá hivatkozva alkották meg többféle változatban az ún. szentkorona-tant. Werbőczy, a főnemesség ellen küzdő köznemesi tömegek prókátora, erre még nem is gondolt.

A Hármaskönyv után hamarosan jött Mohács. A szent korona vándorútra indult, a koronaőri intézmény szinte feledésbe merült. A tárgy szerepe és fontossága a királyság számára azonban nem csökkent. Szapolyai Jánost éppúgy megkoronázták vele, mint egy évvel utóbb

Habsburg I. Ferdinándot. 1529-ben Szulejmán szultán is tartotta kezében, aki természetesen védencének, János királynak adta át. Ennek özvegye, Izabella, 1551-ben kénytelen volt visszaadni Ferdinándnak. Állítólag Izabella a kiszolgáltatás előtt levétette a koronáról a csúcskeresztet. I. Ferdinánd a szent koronát Pozsonyban, majd Bécsben tartotta, Rudolf császár és király pedig Prágába vitette.

Bocskay István szabadságharcában új erőre kapott a magyar rendiség is. Mátyás főherceg 1608-ban a magyar, osztrák meg morva rendek és hajdúk támogatásával kényszerítette lemondásra félőrrült bátyját. A pozsonyi országgyűlésnek, amely őt II. Mátyás néven királlyá választotta, egyik első dolga volt törvényt hozni a szent korona hazahozataláról. A pozsonyi királyi várban kellett őrizni, és a koronázás után megválasztották a két koronaőrt, a katolikus Pálffy Istvánt és a protestáns Révay Pétert, aki - mint láttuk - 1613-ban az első könyvet írta a szent koronáról.

A szent korona jelentette akkoriban a három részre szakított ország egységét, főként a királyi Magyarország és a török protektorátus alatt önálló fejedelemséggé vált Erdély összetartozását. Nemcsak a Habsburg királyok hivatkoztak erre, hanem a Bocskay-párti rendek is a szent koronában látták a királyi és a keleti Magyarország, Erdély egyesítőjét. Bethlen Gábor és II. Mátyás 1615-ös és 1617-es nagyszombati szerződésai is kimondták, hogy "Erdélyt és a neki alávetett részeket Magyarország koronája elválaszthatatlan tagjának tekintik és elismerik." /47/

A magyarok szemében a szent korona tehát most is több volt, mint közjogi fogalom. A fogalmat mintegy megtestesíttette a királyavatás legfőbb és nélkülözhetetlen eszköze, amelyet csak a hagyományos, a katolikus múltban kialakult módon lehetett alkalmazni. Ennek érdekes következménye volt a korona sorsa a harmincéves háború elején, amelyet Révay Péter koronaőr jegyzett fel. /48/ 1619 őszén Bethlen Gábor bevonult Pozsonyba, és a hozzá átállt nádor, Forgách Zsigmond átadta neki az ott őrzött koronázási jelvényeket is. Az 1620 elején Pozsonyban tartott országgyűlés felajánlotta Bethlennek a királyságot, de ő elutasította. Augusztus 25-én, a beszercebányai országgyűlésen azonban már elfogadta a választást, és felvette a "Magyarország választott királya" címet. Udvari papja, Alvinczi Péter unszolta, hogy koronáztassa meg magát. Ugyanis 1619-ben Bethlen szövetségesének, Pfalzi Frigyesnek,

a "téli király"-nak, Prágában tizenkét protestáns prédikátor tette fejére "Szent Vencel koronáját". Alvinczi javaslatára Bethlen Gábor azt felelte: "Te nem vagy az esztergomi érsek, akinek egyedül van joga magyar királyokat koronázni." Erre az udvari pap: "Kinevezel engem esztergomi érseknek és nincs már akadály." Bethlen Gábor így vetett véget a vitának: "Csak koronázott királynak van joga püspököket kinevezni, én pedig eddig még nem növeltem a koronás fők számát." 1622-ben a nikolsburgi béke értelmében vissza is adta a koronát, csak az fájt neki, hogy le kellett mondania a királyi címről.

Mindez azt bizonyítja, hogy a szent koronának és a vele elválaszthatatlan koronázási rítusnak nem kis része volt abban, hogy a magyar királyság intézménye a protestáns többségű országban is megmaradt katolikusnak. Ezt a protestánsok is elismerték, de 1622-ben, II. Ferdinánd trónraléptekor, törvényt hoztak, hogy mindig egy katolikus és egy protestáns koronaórt kell kinevezni. Ezek tisztsége már a 17. században közjogi méltósággá vált, és kivéve az abszolutizmus korát, az is maradt 1945-ig. /49/

A szent koronának mint tárgynak különleges jelentőséget adott a feszültség, amelyet a Habsburgok közel 400 éves uralma alatt a dinasztikus monarchia és a magyar államgondolat viszonyát jellemezte. Werbőczy István gondolatindítása ebben a légkörben teljesedett ki a tárgyban megtestesülő, átfogó eszmévé. Kölcsey Ferenc ezt így foglalta szavakba Szatmár megye közgyűlésén, 1832. március 1-én, amikor I. Ferenc király uralkodásának negyvenedik évfordulóját ünnepelték: "Őseink az ország egyetemes érdekeit s a jussokat, miket egyes polgár sem bírni, sem gyakorolni közsérelem nélkül nem képes, a koronában megtestesítették s e koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az alkotmányi közszabadság képviselője. Szent koronának nevezék e koronát, mert a legszentebbnek gondolatát kötétk hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült nép-erőnek, mely ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féktelensége és hatalomvágya ellen is bonthatatlan gátat emeljen." /50/

Tegyük hozzá, hogy Kölcsey "a szabad nemzet egy testé"-be, Werbőczyt megtagadva, már nemcsak a nemeseket, hanem az ország minden lakóját, az egész népet bele kívánta foglalni. Szavai mindenesetre híven kifejezik, hogy minő eszmét képviselt a magyar királyi korona a reformkori magyar politikai közvéleményben.

Huszonegy évvel később, 1853-ban, az Orsova melletti rejtkehelyről, egy király és alkotmány nélküli országba hozták vissza a koronázási jelvényeket. Ágyúdörgés, dísztűz, Pest és Buda összes harangjának zúgása mellett Albrecht főherceg-kormányzó, a hercegprímás és az arisztokrácia, fejedelmeknek kijáró tisztelettel fogadták őket. Vónaton az udvari szalonkocsi vitte Bécsbe, ahol Ferenc József megtekintette, majd visszaküldte őket Budára. Óvakodott tehát követni II. József példáját. A budai várban vizsgálta meg a szent koronát 1857-ben Franz Bock is, akinek szakvéleménye - első fogalmazásban elég óvatosan -, de igazolta a felső részre vonatkozólag a szentistváni hagyományt. Ferenc József császárnak ez jól jött, mert Szent István koronájának birtoklása bizonyos törvényes látszatot adhatott a fegyverrel leigázott ország fölötti uralmának.

Tíz évre rá Ferenc József valóban királya lett Magyarországnak. Ezután dolgozták ki a dualizmus kora közjogászai a szentkorona-tanát. Ebből hiányzott már Kölcseyék eszméjének érzelmi melegsége és mélysége. A több változatban megalkotott gondolatkonstrukciók Werbőczy anakronisztikus történet szemlélete nyomán az "ősi alkotmány" illúziójával tévútra vezették mind az alkotmány- és jogtörténeti kutatást, mind a magyar politikai közvéleményt. A történész-képzettségű Hechhart Ferenc érdeme, hogy szétfoszlatta az illúziókat. A reális koronának mindebben már nem volt szerepe.

A szent korona 1916. december 30-án, IV. Károly koronázásakor töltötte be utoljára a közjogi szerepet, amelyre ismeretlen készítői valamikor szánták. A király nélküli királyságnak annál nagyobb szüksége volt az elvont fogalmi konstrukcióra. A bíróságok, amelyek 1918-ig Őfelsége, azután a magyar állam nevében szolgáltattak igazságot, 1930-tól "a magyar Szent Korona nevében" hozták ítéleteiket. 1938-ban, 1939-ben és 1940-ben a visszacsatolt területek a törvény szavai szerint "a magyar Szent Korona testébe" tértek vissza. A német SS által uralomra juttatott Szálasi Ferenc azzal próbálta helyzetét törvényesíteni, hogy a koronaörök részéről a Várban elrejtett szent koronát 1944. november 4-én kiásta, és arra tette le esküjét. Nyilvánvaló törvényszegés volt, hogy a két koronaörök, Perényi Zsigmondot és Radvánszky Albertet megakadályozták abban, hogy a koronázási jelvények mellett maradjanak, és végszükség esetén az ország területén rejtseék el őket. Szálasi valamennyit külföldre vitette, ahol még egyszer meg-

próbálta politikailag felhasználni őket. Külügyminisztere jegyzéket intézett Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányához, amelyben arra hivatkozott, hogy a Szálasi vezette menekült kormány képviseli a szuverén magyar államot, mert az ő birtokában van Szent István koronája. /51/ Szomorú és groteszk záróakkordja a szent korona közjogi szerepének. De nem a történelminek. Mert a szent korona, a többi koronázási jelvény-nyel együtt, a Nemzeti Múzeum vitrinjében sem lett holt múzeumi tárgy. Némán is őrzi és ébreszti a történelmi nemzettudatot. Emlékeztető az öregeknek, ébresztő a fiataloknak.
/1982/

x

Az 1982. október 31-én Luganóban elhangzott előadás óta a szent koronáról a kisebb-nagyobb közlemények egész sora jelent meg. 1983-ban adták ki Budapesten, de csak németül és angolul, az 1981 szeptemberében a Nemzeti Múzeumban tartott nemzetközi konferenciára készült referátumokat "Insignia Regni Hungariae I." címen. Ebben található e sorok írójának részletes áttekintése a szentkorona-kutatás történetéről: "Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone" /65-89 l./. 1985 októberében neki is volt alkalma az összes koronázási jelvényeket közvetlen közelről nagyítóval is vizsgálni. A tapasztalatok alapján a luganói előadás szövegéből csak egyetlen mellékmondatot törölne: meggyőződhetett arról, hogy a régi ötvösök könnyedén átfúrták a kemény zománcot is. Egyáltalában nem győzték meg viszont egy aranyműves csoport vizsgálati és következtetései, amelyekről a legrészletesebb és gazdagon illusztrált beszámoló a Kecskeméti Nemzetközi Zománcművészeti Alkotótelep 1985. évi katalógusában jelent meg. Mindenesetre érdemes munkát végeztek a tárgy aprólékos felmérésével és számos technikai részlet megfigyelésével. A megfigyelések értelmezésénél és a további következtetésekben az aranyműves kollektíva azonban - mint be is vállalja - azt a feltevést veszi alapul, hogy a korona mai formájában egységes, egy időben, egy terv alapján létrejött műalkotás. Az ilyen kiindulás már eleve tudománytalan. Következménye az, hogy ahol több magyarázat lehetséges, csak azt veszik figyelembe, amelyik megfelel a kiindulási alapfeltevésnek. Ami ennek ellentmond, sokszor el-sikkad, meg sincs említve. Az aranyművesek tudják, hogy a stílustörténet-hez nem értenek, és ezért van Papp Gábor személyében művészettörténészek is. A kecskeméti katalógus művészettörténeti illusztrációanyagába becsúsztattak azonban olyan szarvashiba is, hogy arra kell gondolnunk, a mű-

vészettörténész szakértő aligha van otthon a középkori ötvösségben. Úgy fest, vak vezet világtalanokat vakvágányra. Feltűnő, hogy a dilettáns mérnökök és a mesterségük határait messze túllépő aranyművesek állítólagos eredményeit milyen készségesen terjesztik folyóiratok, napilapok, sőt televízió is. A Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti bizottsága 1984. november 30-án tárgyalta a koronázási jelvények kutatási helyzetét és a viták visszasságait. Ennek gazdag anyaga tudommal 1986 elejéig még nem láthatott napvilágot.
/1986/

Az itt közölt tanulmány eddig két magyar nyelvű emigráns kiadványban is megjelent. Lásd ezen számunk 78. lapján.

J E G Y Z E T E K

1. Biehn, Heinz: Die Kronen Europas und ihre Schicksale. Wiesbaden 1957. 25.
2. Révay Péter: De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, anno ultra DC clarrissime brevis Commentarius Petri de Rewa comitis comitatus de Turocz. Augusta Vindelicorum 1613.
3. Schwartz, Godofredus: Initia religionis chistianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Dissertatio historico-critica. Halae. Magdab. 1740.
4. Weszprémi István: Magyarországi öt különös Elmélkedések. Pozsony 1795.
5. Horányi, Alexius : De sacra Corona Hungariae ac de Regibus eadem redimitis Commentarius Pestini 1790.
6. Koller, Josephus: De sacra regni Hungariae corona Commentarius. Quinque-Ecclesiis 1800.
7. Uhrlirz, Mathilde: Die Krone des heiligen Stephan, des ersten Königs von Ungarn. Graz - Wien - Köln 1951.
8. Kelleher, Patrick J.: The Holy Crown of Hungary. Rome 1951.
9. Ipolyi Arnold: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886.
10. Nézeteik részletes ismeretetését I. Deér, Josef: Die Heilige Krone Ungarns Wien 1966. 18-19.
11. Varjú Elemér: A Szent Korona. Archeológiai Értesítő 39, 1920-1922. 56-70.
12. L. e sorok írójának Kelleher könyvéről írt bírálatait: A Szent Korona eredete - kérdések és válaszok. Új Magyar Út 3, 1952. 1. és 2. szám. Különnyomat 4. és Kunstchronik 5, 1952. 20.
13. L. ezek kritikai ismeretetését Bogyai, Thomas von: Ungarns Heilige Krone. Ein kritischer Forschungsbericht. Ungarn- hrbuch 9, 1978. 214-232.
14. Beöthy Mihály - Fehér András - Ferenczné Ákos Ilona - Ferencz Csaba: Egy régi kor kozmológiájának emléke: a magyar korona. Fizikai Szemle XXXI. 1981. 12. szám, 473-482.

15. Decsy Sámuel: A Magyar Szent Koronának és ahhoz tartozó tárgyaknak Históriaja. Bécsben 1792. 143-144.
16. Moravcsik Gyula: A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. Szent István Emlékkönyv III. Budapest 1938. 472.
17. Deér, Josef: Die Stephanskron. Atlantis 21. 1949. 118.
18. Bock, Franz: Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung. Dr. Alex v. Swenigorodskoi und das darüber veröffentlichte Prachwerk. Archäologisch-kunstgeschichtliche Studie. Aachen 1896. 257.
19. Kovács Éva- Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények, Budapest 1980. 81-82.
20. Vö. Pálincás László: Egy könyv a Szentkoronáról. Katolikus Szemle 14, 1962. 71.
21. I.m. /14. jegyzet/, 478.
22. Pl. Kelleher, i.m. /8.jegyzet/, 33. - Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest 1959. 40-42. - Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János és Székely György. Budapest 1974. 346, 360, 365.
23. I.m. /19. jegyzet/, 36, 43.
24. Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomarchos császár koronája. Budapest 1937 /Archeologia Hungarica XXII./, 37-38.
25. L. e sorok írójának Kelleher könyvéről írt bírálatát: Byzantinisch Zeitschrift 45, 1952. 421.
26. Kerbl, Raimund: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenköngreich. Wien 1979. /Dissertationen der Universität Wien 143/.
27. Vajay, Szabolcs de: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Bemerkungen zu Raimund Kerbls Wiener Dissertation. Ungarn-Jahrbuch 10. 1979. 15-28.
28. L. ezek ismertetését és kritikáját a 13. jegyzetben idézett cikkben.
29. Deér, Josef: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. Archivum Historiae Pontificiae 2, 1964, 152-168.
30. A beszédre először Peter Wirth hívta föl a figyelmet: Das bislang erste literarische Zeugnis für die Stephanskron aus der Zeit zwischen dem X. und XIII. Jahrhundert. Byzantinische Zeitschrift 53, 1960. 79-82.

A teljes szöveget, történelmi bevezetéssel és kommentárral, közzétette Robert Browning: *A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century*. *Balkan Studies /Thessaloniki/* vol.2, 1961. 173-214. Magyar szempontból alaposan kiértékelte, és a nem magyar felfedezők tévedéseit is helyesbítette Makk Ferenc: *Megjegyzések III. István történetéhez*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica* Tom. LXVI, 1979. 34-38.

31. A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Válogatta és szerkesztette Katona Tamás. Budapest 1979. 46-47.

32. Deér, i.m. /10. jegyzet/ 206-207.

33. Deér, i.m. 371. kép. A korona... /31. jegyzet/ 312, 54.kép.

34. Deér, i.m. /29. jegyzet/ 161.; /10.jegyzet/, 208.

35. Karpat, Jozef: *Corona regni Hungariae im Zeitalter der Arpaden*. Hellman Manfred /Hsg./ : *Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*. Darmstadt 1961. 298. - A korona... /31.jegyzet/, 48.

36. L. általában az alábbiakra is: Eckhart Ferenc: *A szentkoronaszme története*. Budapest 1941.

37. Deér, i.m. /10.jegyzet/, 209.

38. Az oklevél fordítását közli: A korona... /31.jegyzet/, 53-56.

39. Dercsényi Dezső - Csapodiné Gárdonyi Klára - Mezey László - Geréb László : *Képes Krónika II*. Budapest 1964. 171-172.

40. Deér, i.m. /10.jegyzet/, 219-223.

41. Uo. 228.

42. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest 1946. 115.

43. Uo. 115-116.

44. Eckhart, i.m. /36.jegyzet/, 149.

45. A továbbiakat részletesen leírják és elemzik Deér, i.m. /10. jegyzet/, 231-247. - Bertényi Iván: *A magyar korona története*. Budapest 1978. - Benda Kálmán - Fügedi Erik: *A magyar korona regénye*. Budapest 1979. Rövid összefoglalás e sorok írójától: *Az ország és koronája*. *Katolikus Szemle* 30, 1978. 1-13.

46. Eckhart, i.m. /42.jegyzet/, 119-120. /36.jegyzet/, 200-210.

47. Eckhart, i.m. /36.jegyzet/, 248.

48. Idézi Randvánszky, Anton: *Das Amt des Kronhüters in Staatsrecht und Geschichte Ungarns*. *Ungarn-Jahrbuch* 4, 1972. 31.

49. Rövid megszakítást jelentett még 1919. Az 1919. évi XXXI. néptörvényt, amely eltörölte, többek közt, a koronaőri tisztséget is, természetesen nem lehet a Tanácsköztársaság bukása után is hatályosnak tekinteni, mint Bertényi /i.m. 155/ teszi.

50. Idézi Nagy Miklós: A szent korona eszméje. Szent István Emlékkönyv II. Budapest 1938. 301-302.

51. Radvánszky, i.m. /48. jegyzet/, 43.

Kitekintés

JACQUES LE GOFF:

MÉG MINDIG A POLITIKATÖRTÉNET A TÖRTÉNELEM
GERINCE ?^x

Egy olyan történész számára, aki ahhoz az irányzathoz tartozik, amit - helyesen, vagy helytelenül - "Annales iskolának" neveznek, ez a cím önmagában idegen. Az Annales történésze azon az elven nőtt fel, hogy a politikatörténet elavult, idejét múlt tudomány. Ezt ismételte már Marc Bloch és Lucien Febvre, akik a modern történetírás nagy őseit is megidézték: Voltaire az "Essai sur les Moeurs et l'esprit des nations" című munkájában így ír: "Az elmúlt 14 évszázadban minden gall király, miniszter vagy hadvezér volt." Jules Michelet pedig ezt írta Charles Sainte-Beuve-nek 1857-ben: "Ha elbeszélésemben csak a politika történetét vettem volna figyelembe, tudomást sem véve a történelem más összetevőiről, /mint a vallás, jog, földrajz, irodalom, művészetek stb/ megközelítésem egészen más lett volna. Bármennyire különböznek is egymástól, egyiket sem mellőzhettem, mert mind egy egész szerves részét alkotják." Ugyanezt mondja Michelet "Franciaország története" /The History of France/ című művében: "Most ismét csak azt mondhatom, hogy magamra voltam utalva. Alig néhány olyan adat állt rendelkezésemre, ami nem a politikatörténetre, kormányzati határozatokra, vagy intézményekre vonatkozott. Senki sem vette figyelembe, hogy mi minden kíséri, magyarázza a politikatörténetet és részben alapját is képezi: társadalmi, gazdasági és ipari feltételek, az irodalom és a szellem fejlettsége."

Ugyanakkor azonban tudatosan vagy tudattalanul a legtöbb történész a marxizmus hatása alá került; vagy többé-kevésbé mereven

x A fordítás J. Le Goff : Is Politics Still the Backbone of History? /DAEDALUS 100. /1971/ 1-19.p.p./ c. tanulmánya alapján készült. A jegyzetapparátust terjedelmi okok miatt elhagytuk. /a szerk./

követve, vagy többé-kevésbé nyíltan elutasítva azt. De Marx műveinek felületes olvasása azt a benyomást keltheti, hogy a politikát ő a társadalom felépítményébe sorolta, és a politikatörténetet a termelési viszonyok történetének másodlagos jelenségeként értelmezte. Lássuk a jól ismert bekezdést a "Politikai gazdaságtan bírálata" előszavából: "A termelési viszonyok összessége határozza meg egy társadalom gazdasági berendezkedését, ami alapul szolgál a jogi és politikai felépítménynek, és amelynek bizonyos társadalmi tudatformák felelnek meg. Az anyagi élethez viszonyuló termelési mód pedig a társadalmi, politikai és szellemi életet határozza meg egy általános szinten." Anélkül, hogy szükségszerűen meglátnánk Marx elméleti és gyakorlati politikáról vallott nézeteiben az alapvető pesszimizmust, melyet néhány - rendszerint ellenséges - kommentátor tulajdonít neki, megállapíthatjuk, hogy az "állam elsorvadásához" hasonló koncepció nem valószínű, hogy növelné bárminek is a tekintélyét, ami kapcsolatban van a politikával és így a politikatörténettel is.

Ez egyoldalú nézetnek tűnhet, amely csak olyan történésznél található meg, akit félrevezettek a sajátos francia hagyományok és a marxizmus hatásának túlzott felnagyítása. De ez egyáltalán nem így van. A franciák között mindig is voltak olyanok, akik a politikatörténet szilárd támogatói közé tartoztak. Vagy például Johan Huizinga, aki nem volt se francia, se marxista, pályája folyamán eltávolodott a politikatörténettől. Ennek ő "A kultúrtörténet feladata" /The Task of Cultural History/ című művében csökkenő jelentőséget tulajdonít, elsősorban azért, mert könnyű és egyszerű. Minthogy azonban őt személyesen sem a gazdaság, sem a politikatörténet nem érdekelte, bár észrevette azok feltartóztathatatlan előretörését, figyelmét egy tudományos kultúrtörténet megteremtésére fordította.

Úgy tűnik a gazdaság, társadalom és kultúra teljesen kisajátította a történészek munkáját az utóbbi fél évszázadban. Sőt, a megsértett és megsebzett politikatörténet még ismeretelméletileg is bizonytalanságba került, mivel egyes szociológiai iskolák megpróbálták elmosni az elméleti és gyakorlati politikatudomány határvonalait. Hogy csak két vezéregyeniséget említsünk a mai francia szociológiából, Alain Touraine nemrégiben szót a politikai analízis "kétszeres gyengégeről", a társadalomtudományon belül, Edgar Morin pedig kimutatta a politikatudomány válságát, melyet a politikának a technika és a tudományok oldaláról történt erős befolyásnak tulajdonít. Vajon a politikatudomány atomizálódása nem fogja-e maga után vonni a politikatörténet

hasonló felbomlását, mely már amúgy is visszaszorult saját szűk keretei közé. Ahhoz, hogy megértsük a politikatörténet 20. században elszenvedett kudarcait, meg kell vizsgálnunk azokat a tényezőket, amelyek felfutását elősegítették.

Korábbi tekintélye kétségkívül összefüggésben van azokkal az uralkodó formákkal, melyek előbb az Acienne Regime, majd a francia forradalom nyomán kialakuló társadalmak jellemzői. A monarchikus állam, a fejedelem és kísérete felemelkedésével a politikai színpad homlokterébe udvari és kormányzati bábfigurák kerültek, ami mind a történéseket, mind a népet megtévesztette. Az arisztoteliánizmus fogalom- és eszmerendszere változatos formában a 13. század és Aquinói Szent Tamás után alkalmasnak látszott az új valóság bemutatására. De a politikatörténet és politikatudomány mégsem győzött rövid időn belül. A "signorie" jelenségének elterjedése idején gyorsan elfogadottá vált Itáliában, de Franciaországban, ahol csak az arisztoteliánus V. Károly tett egy lépést ebben az irányban, aki 1369 és 1374 között Nicole Oresme-vel lefordíttatta /latin szöveg alapján/ Arisztotelész Politikáját, Etikáját és egy közgazdasági tanulmányát. Itt csak a 17. században honosodott meg a "politika" főnév, ami viszont a 16. században elterjedt melléknév használatát erősítette meg. Magának a politika szónak valószínűleg kedvező hatást jelentett a polisszal összefüggő szavak elterjedtsége. Ezek az urbs-többől eredő szavakkal együtt "mint az urbaine /városi/, urbanité /városiasság/, urbanisme /várostervezés/", a civilizáció szókincsének egy széles jelentésterületét ölelik fel. Talán a "police" szón keresztül fejthetjük meg a politesse /udvariasság/ eredetét is, amely a 17. században jelenik meg. Ekkor alakult ki a "policé" /rendezett, civilizált/ szó is, de csak a 19. században. A le politique, la politique és les politiques /elméleti-, gyakorlati politika, politikusok/ területe a társadalmi elité, és ebből adódik a politikatörténet "nemesi" volta. Ez az arisztokrata stílus része volt. Ezért forradalmi Voltaire azon célja, hogy a "királyok és udvarok története helyett, a nép történetét" írja meg. Úgy tűnt, mintha a filozófiatörténet kiszorítaná a politikatörténetet. De valójában inkább kiegészített vele, amire példa Raynal abbé műve: Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes.

Bár az 1789-es forradalom a 19. századra a politikai hatalmat a polgárság kezébe juttatta, a politikatörténet előjogait nem szüntette

meg. A romantika is csupán megingatta tekintélyét, de megdönteni nem tudta. Csak Chateaubriand ismerte fel a történelem, politikatudomány és ideológia újszerűségének lényegét, de csak azért tette, hogy elutasítsa azt. Francois Guizot, sokkal inkább, mint Augustin Thierry továbbvezette a történelmet azon az úton, ami a civilizáció-történethez vezetett volna, de mivel mindketten a polgárság felemelkedésének bemutatásával foglalkoztak, ők is leragadtak a politikatörténetnél. A "győzedelmes középosztály" azonban nem csak átvette a politikatörténetet, annak minden dicsőségével együtt, hanem a történeti modellek példáival is "ami pedig monarchikus, illetve arisztokratikus" volt - épp annyi örömet talált, mint elődei: tipikus példája az időbeli kulturális lenyomulásnak, amely arra készteti a felmerkedő osztályt, hogy átvegye a hagyományosan kialakult értékeket. Michelet volt csak kivétel ez alól.

Ha magát Franciaországot nézzük, itt csak a 20. század elején kényszerült a politikatörténet visszavonulni, majd megadni magát annak az újszerű történetírásnak, amelyet a fellendülő társadalomtudományok - a földrajz, de elsősorban a közgazdaságtan és szociológia - támogattak. Vidal de la Blanche, Francois Simiaud és Emile Durkheim voltak az új tudomány megteremtői, akár tudatában voltak ennek, akár nem. Közvetlen őseiként Henri Berr-t a *Revue de synthèse historique* /1901/-al, és még határozottabban Marc Bloch-ot és Lucien Febvre-t az *Annales d'histoire économique et sociale* -al tarthatjuk számon.

Raymond Aron Thuküdidészről szóló esszéjében kimutatja, hogy milyen szorosan kötődik a politikatörténet az elbeszéléshez és az eseményhez. Az Annales iskola elutasította a politikatörténet, az elbeszélő történet és a krónika vagy epizódikus történet hagyományosan kialakult hármását. Számukra ez áltörténeti, értéktelen, felületes, amely nem a lényeggel, hanem annak árnyékával foglalkozik. Helyére egy átfogó gazdaság-, társadalom- és eszmetörténeten alapuló történettudomány kell, hogy lépjen. Az Annales iskola legjelentősebb alkotása Fernend Braudel *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* /1959/, ahol a politikatörténet a harmadik részben kap helyet, melyet korántsem lehet a könyv csúcspontjának nevezni, inkább csak a kimaradt részleteket, adalékokat fogja össze. A politikatörténet a történettudomány egykori vezérfonala függelékké zsugorodott.

De a politikatörténet éppen az öt háttérbe szorító tudományok módszereinek, szellemének és elméleti megközelítésének átvételével tudja fokozatosan visszaszerezni tekintélyét. Megkísérlem ezt az újkeletű visszatérést felvázolni a középkori történelem példáján. A szociológia és az antropológia első és legfontosabb hozzájárulása a politikatörténethez az volt, hogy a hatalmat és a hozzá kapcsolódó fogalmakat központi problémává és céllá tette. Raymond Aron megfigyelései szerint ezek a fogalmak és tények mindegyik társadalomra és civilizációra érvényesek: "A hatalom problémája állandó, akár birtok, akár gépekkel művelik a földet." Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a politikatörténész "hatalomelemzése", az "állam" és a "nemzet" fogalmainál is mélyebbre hatol, akár hagyományos, akár új típusú megközelítésről van szó. Érdeemes emlékeztetni arra, hogy a marxizmus-leninizmus, melyet régóta azzal vádolnak, hogy nem fordít kellő figyelmet a politikatörténetre és elméletre, csak az állam és a nemzet szintjéig jutott. Végül a hatalom szó mélységére és központiságára kell utalni, amely sokkal többet jelent, mint a politika felületesebb, felszínesebb képzetet keltő fogalma. A jelenségtörténet elvesztette vonzerejét, így a politikatörténet mélyebb, átfogóbb tudománnyá vált úgy, hogy a hatalom történetével kezdett foglalkozni. Ez a szóbeli rehabilitáció megfelel annak a szellemi fejlődésnek, melyet Marc Bloch is megérezett, mikor röviddel halála előtt ezt írta: "Sok tisztázni való van még a "political" szó fogalma körül. Miért kell, hogy ez a szó a "felületesebb" szinonimája legyen? A történettudománynak az az ága, amely a kormányzati formák fejlődésére és a kormányzottak történetére összpontosít, amit jogosan meg is tehet, nem köteles-e megérteni választott tárgyát annak belső okaiból, tényeiből?"

Mégis a politika mélységeinek kutatása kívülről indult, a hatalom jeleinek, szimbolumainak vizsgálatával, amivel P.E. Schramm foglalkozott. Egy sor tanulmányban, melyek csúcsát a Herrschaftszeichen und Staatssymbolik szintézis jelenti, felhívta a figyelmet arra, hogy a középkorban a hatalom birtokosainak jellegzetes tárgyai - korona, trón, országalma, jogar, main de justice stb. - nem vizsgálhatóak csupán önmagukban. Vissza kell helyezni őket azoknak a magatartásmódoknak és szertartásoknak a környezetébe, amelyeknek részét képezték és mindennek előtt annak a politikai szimbólumrendszernek a fényében kell őket látnunk, amelyekből jelentésük ered.

Ez a szimbólumvilág mélyen a vallásos jelrendszerben gyökerezik, amelyen keresztül a politika a vallás befolyása alá került. A jelek és jelvények közül egy különösen nagy ívű fejlődésen ment át, figyelembe véve mind a politikai-vallási jelrendszert, mind azokat az intézményeket, melyekben ez a rendszer történetileg elhelyezkedett. A középkor politikai élete egyrészt az antikvitás örökletes királyi címéhez, másrészt a monarchia némely máig is fennálló ereiklyéihez, így a koronához kötődik. A szimbólum jelentése részben magától a tárgytól a koronázási szertartáson keresztül a tényleges királyságig terjedt, részben pedig magát a királyság elvont fogalmát fejezte ki. A középkor végének politikai arculatáról készült tanulmányok gyűjteménye található a "Corona Regni: Studien über die Krone als Symbol des Staates in Spätem Mittelalter"-ban.

Nemrégiben idézte fel újra George Duby a korona többszörös jelentését annak a töviskoszorúnak kapcsán, melyet Szent Lajos helyezett el Párizsban, a Sainte Chapelle-ben. Ez az utalás azonban egy módszertani problémát vet fel. Vajon a "politikai" tárgyak segítségül hívása nem a tárgyalt kor jellegének köszönhető-e, valamint annak, hogy a koraközépkorból viszonylag kevés írott forrásunk van? És így nem inkább egy alkalomhoz rögtönzött módszerről van-e szó, mintsem egy valóban új és általánosan használt megközelítésmódról?

Különös módon úgy tűnik, hogy éppen azok a történészek fogadják el ezeket az ellenvetéseket és csökkentik módszerük jelentőségét, akik a legjobban érdekeltek a középkori politikai szimbólumrendszer ezen részleteiben. Ezért írja P.E. Schramm: "A hatalmi jelvény vizsgálatát ki kell egészíteni az általában vett hatalmi jelrendszer kutatásával." Ez azt jelenti, hogy a történelem kutatása, mely kezdetben krónikákon alapult, majd levelek, dokumentumok, tények vizsgálata révén vált pontosabbá, még egy hosszas rendszerezett fejlődésen kell, hogy átmenjen. Több tárgyi bizonyíték és tény áll ehhez rendelkezésre, mint ahogy azt korábban gondolták, és egy egységes kritikai módszer is elfogadottá vált. Így a már meglévő képet kiegészíthetjük, gazdagabbá tehetjük. Ami a jelvényt illeti, az többet mond az uralkodó igényeiről és céljairól, mint bármely más ismert tény. Ez különösen azokra a századokra érvényes, melyekből nagyon kevés írott emlék maradt fenn.

Hasonlóan ír Robert Folz is, aki úgy véli, hogy a dokumentumok különböző felhasználása révén más és más valóságot láthatunk meg: "kormányzati dokumentumok, figuratív ábrázolások, liturgikus szertartások, külső jegyek - mint az ünnepi öltözetek és jelképek - ki-egészítve kis számú írásos feljegyzéssel jelentik lényeges információforrásainkat a középkor első feléből, amikor a szimbólum, mint a politikai forma kifejezőeszköze magasan az elmélet fölött állt. Csak a 12. századtól, a jogtudomány, bíráskodás és bizonyítás újjáéledésével nő a dokumentumok száma."

De az új politikatörténetírásnak, mint a történettudomány többi ágának is meg kell szabadulnia attól az előítéllettől, hogy csak jobb híján, kényszerből forduljon az íratlan dokumentumokhoz. A történetírásnak minden forrást fel kell használnia aszerint, hogy mit tudnak nyújtani, és a vizsgált kor értékrendjének - nem pedig a történész előítéleteinek - megfelelően kell, hogy megállapítsa az egymáshoz való viszonyukat. Ez nem akadályozza meg a történešzt abban, hogy a múlt tényeit a tudomány mai szintjének megfelelően, annak minden eszközét felhasználva vizsgálja. Minden kornak megvan a maga politikai szertartásrendje, és ennek a jelentését a történész kell, hogy megfejtse, ami a politikatörténet egyik legfontosabb szempontja. A politikatörténet jelenlegi szimbólumokra és szertartásokra irányuló kutatása kiemelkedő eredményt mutatott fel a királyság újraértékelésében, a feudalizmus politikai rendszerén belül. Korábban általános vélemény volt, hogy a monarchikus állam, mint intézmény és a feudális rendszer egymásnak ellentmond, összeférhetetlen, a királyi hatalom pedig csak a középkor végén, az abszolutizmus útján nőtt meg. E felfogás szerint Nagy Károly azzal a politikájával, hogy szolgálatokért örökletes hűbérbirtokot adományozott, öntudatlanul is, olyan erőket hívott életre, amelyek királyi tekintélyt romboló hatását ő maga is megpróbálta meggátolni, és amelyek célja végső soron a királyi hatalom alávetése volt. Ezt pedig ő a királyi korona méltóságával megerősítve sérthetetlennek hitte. Ez a magyarázat, amely ma már mindkét állításában tarthatatlan, abból eredt, hogy a kutatók képtelenek voltak az állam üres presztízse mögött magát a hatalmat meglátni. De az új összefüggésben, az anakronisztikus állam-fogalmat mellőzve, a középkori és különösen a Karoling-kori királyi cím visszanyerte teljes jelentését, és úgy tűnik, hogy a hűbérkor királya nem a feudális rendszer ellenére, hanem azon belül eredeztette hatalmát.

Az összehasonlító történettudomány az antropológiától és a vallástörténettől átvett módszereivel adta a középkori királyi címnek ezt az új jelentését és alakította át a középkor politikatörténetét. Számos, ezzel a módszerrel készült tanulmány pecsételte meg a változást. Valóban, 1955-ben Rómában a XIII. Nemzetközi Vallástörténeti Kongresszuson nem sok szó esett Nyugat-Európa középkori történetéről, a központi téma az "Istenkirály és a királyság szakralitása" volt. Ez vonatkozik arra a kötetre is, amelyet nem sokkal ezután Raffaele Pettazzoni adott ki "A szakrális királyság" /*La regalita Sacra*/ címmel. Néhány évvel később az Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, melyet Teodor Meyer vezetett Constance-ban, *Vortrage und Forschungen* címmel egy könyvet a középkori királyságnak szentelt. Közben H. Kantorowicz munkássága párhuzamosan fejlődött Schramméval. Kantorowicz miután megrajzolta a középkor legnagyobb uralkodójának, II. Frigyesnek a portréját, a középkori uralkodók egyházi beiktatásának tanulmányozásához látott. Kutatásainak csúcsát a "Király két teste" /*The king's two bodies*/ c. mestermű jelentette, melyben a politikai teológia koncepcióját, amely egybként a középkori történelem megértésének kulcsa, visszahelyezte eredeti történeti környezetébe.

Ezek voltak a középkori történettudományban Sir James George Frazer úttörőmunkájának eredményei, aki kutatásaival más történészekhez is a középkori királyság mágikus eredetének vizsgálatára ösztönzött függetlenül attól, hogy azok tudatában voltak-e, vagy felkészültek-e a tény elfogadására. Minden esetre egy történész nem titkolta el adósságát, ha nem is értett mindig egyet Frazer-rel, és tanulmányaiban saját módszereit alkalmazta: Marc Bloch-ról van szó. Ő is az úttörők közé számít "Les roi thaumaturges" című művével, ami a maga területén még mindig előtérben áll. Bloch nem elégedett meg az angol vagy francia királyoknak tulajdonított erősödő hatalom megnyilvánulásainak, vagy ezek felemelkedésüktől bukásukig tartó történetének, illetve az ezek mögött rejlő elméletek leírásával. De megpróbálta feltárni a kollektív pszichikum megnyilvánulásainak mozgatórugóit, illetve a "népgyszerűséget" /11.könyv 1.fejezet/, illetve megkísérli megmagyarázni azt, hogy "mennyire hittek az emberek a királyi csodatételben" /420-430.o./. Röviden, vázol egy "politikai, szellemi magatartás" modellt, amit egyszerűen csak mint a szellemi magatartásmód és érzékenység általános

formáinak különleges eseteként érzékeltet" - egyedinek csak tárgya szerint. De ami a szellemi magatartás és a politika viszonyát illeti, még majdnem minden kérdés megoldásra vár. Mivel a közvélemény-kutatás módszere a modern politikai magatartás tanulmányozásánál nyújt segítséget, a középkori közvéleményt illetően csak elméleti megközelítés lehetséges.

Itt jegyezhetjük meg, hogy a politikatörténet és az azt befolyásoló tudományok újabb fejlődésük során gyakran egymást váltották - a másikat mintegy lépcsőfokként hasznosítva. Így, amint láttuk a középkori politikatörténet megváltozott, az antropológiától kölcsönvett módszerekkel gazdagodott: az archaikus és primitív királyságok tanulmányozása a középkori király fogalmát is új megvilágításba helyezte.

A középkori politikatörténet úgy tűnik elhagyta az epizódikus történetírás hullámzó felszínét, a proto- és paratörténeti társadalmak diakronikus rétegeinek kutatása kedvéért.

Közben, ellenhatásként, az antropológia megnyitotta kapuit a történeti felfogások előtt, és a tudósok, kutatók fokozatosan a politikai antropológia felé fordultak. Módszereivel felismerni vélte a "történelem nélküli" társadalmakban az egyenlőtlenség és konfliktus szerkezeit, és elméleti vázat alkotott azért, hogy politikatörténetet adjon az ilyen társadalmaknak. Ezzel világosan kifejezte azt, hogy a dinamikus társadalomtörténet nem összeegyeztethetetlen a társadalmak és civilizációk antropológiai szemléletével. A politikatörténet nem veszíti el dinamizmusát azzal, hogy az antropológia felé irányul - még az osztályharc képleteit is újra felfedeztetni, és nemcsak marxista módszerekkel. Sőt, a középkor szókinccse és szellemi magatartása részben politikai fogalmak felhasználását is lehetővé teszi a társadalom szerkezetének és viselkedésének meghatározásában. A társadalom felső rétege az írott szövegekben gyakran potentes, azaz "hatalommal bíró" néven fordul elő, általában a pauperes, vagyis "szegények" ellentétéként; néha a superiores illetve vele szemben az "inferiores" kifejezésekkel utalnak az ellentétre.

Ez alátámasztja a középkori történettudomány különböző területein végzett kutatásokat, amelyek az alapvető jelenségekben politikai dimenziót ismertek fel a hatalommal szembeni viszonyban. A legfeltűnőbb példa erre az az elmélet, mely szerint különböző időpontokban, de rendszerint i.sz. 1000 körül a seigneuries fonciéres /eredeti földbirtokosok/ a föld megadóztatásán illetve kizsákmányolásán alapuló hatal-

ma átadja helyét a vezetésti és szervezést irányítók hatalmának: ezeket seigneuries banales néven ismerjük, az ilyen típusú urak 'ban' neve alapján. Így az egész feudális rendszer végső soron politikai színvonalon jelenik meg. A feudalizmus ilyen típusú megközelítésének, amely nem zár ki egy végső termelési viszonyok fogalmain alapuló magyarázatot, meg van az az előnye is, hogy kihangsúlyozza a feudális szerkezet működésében - a legtágabb értelemben vett - politikai tényezők szerepét, vagy a történelem dinamizmusát biztosító politikai formákat.

A politika területe a kultúrtörténetben is megnyilvánul. A szellemi nevelés egyidejűleg hatalom és hatalmi eszköz is. A betűismerők és analfabéták közti határvonal, amely sokáig az egyházi és világi embereket választotta el, függetlenül az utóbbiak gazdasági erejétől, a különböző politikai formákban való részvétel hatalmi demarkációs vonalát is kijelölte. A 13. században például az egyetem diákjainak és tanáraiknak hatalomhoz való viszonya is egyre határozottabbá vált. Egyrészt az egyetem saját felső, sörthetetlen hatalmának kiépítésére törekedett, az egyház és a királyság intézménye között egyensúlyozva - a studium igényli saját kiváltságait a sacerdotium és a regnum mellett. Mindazok, akik a studium kiváltságában osztoznak, annak hatalmában is részesülnek. Ugyanakkor azonban az egyetemi tanulmányok és fokozatok eredménye - ha nem is célja - világi vagy egyházi méltóságok elérése, ami pedig lehetővé teszi a hatalom más formáiban való részvételt. Ha, a felmerülő nehézségek ellenére megrajzolnánk az egyetemek szellemi és politikai arculatát, lemérhetők lenne az egyetemek társadalmi berendezkedésre gyakorolt hatása; valószínűleg a 'hatalmi elitben' tapasztalhatnánk erejüket. Az is biztosnak látszik, hogy ha Dumézil indo-európai társadalmakra kidolgozott sémáját a középkor történetére alkalmazzuk, ez új értelmezést adna a kor politikatörténetének. Tudjuk, hogy az 'oratores, bellatores, laboratores' hármas szerkezete a 9. századtól jellemző és a 11. században merev formát öltött. A formák középkori újrafelbukkanásának módja és okai valamint morális, szellemi és politikai hatásuk új, pontos ismerete lehetővé tenné a középkori hatalom megjelenési formáinak és ezek struktúráinak, viszonyainak és működésének felvázolását. Nézetem szerint ez a váz a királyi hatalom ideológiai alapjának része volt, amelyben a funkcionális elem az összetartó és kiegyensúlyozó erő szerepét töltötte be.

A tágabb politikai analízis még a művészetek területén is sok segítséget nyújthat. A kérdés természetesen nemcsak a mecénások művészeti formára, tartalomra és annak fejlődésére gyakorolt hatására vonatkozik. Az elemzés fő tárgya az, hogy a műalkotás tervezett, "megrendelt" hatóereje hogyan kapcsolódik a hatalomhoz általában.

Úgy tűnik Ervin Panofsky tette meg az első lépést ebben az irányban, amikor a gótikus stílust, a 'rend' /és hierarchia/ több értelmű fogalmán keresztül a skolasztikus módszerrel kapcsolta össze, majd mindkettőt az Ile de France 1200-as éveinek Capet-uralom alatti társadalompolitikai helyzetéhez viszonyította.

Mindemellett Pierre Francastel: *Peinture et société: naissance et destruction d'un espace plastique, de la Renaissance au cubisme /1951/ Festsztet és társadalom/* című művében nemcsak azt fejt ki, hogy a politikusok - mint a Medicik Firenzében, vagy a velencei patriciusok - a "tér képszerű megjelenítésének hatalmát" megértették és alkalmazták a gyakorlatban, /így például Boticelli Vénusza világosan kifejtett politika/, hanem az új ábrázolásmódot is tárgyalja, melyet szellemi forradalomhoz, és az "adakozás társadalom és gazdaságpolitikájával" motivált mitikus gondolatához társít.

A vallástörténetből idézhetnénk az eretnekmozgalmak és a politikai erők mélyen húzódó kapcsolatait, egy olyan témát, melyben a kutatások napjainkban kezdődtek el. Hasonló módon, földrajzi, társadalmi és kulturális vonatkozásban nagyon sok újszerű tanulmányt emelhetnénk ki, melyek a középkori város és várostervezést magának a városi hatalom megjelenítő formájának és eszközének mutatják be. W. Braunfels írt egy ilyen jellegű, vitára sarkalló tanulmányt Toscana városairól.

Végül, egy több szinten működő, differenciáló politikatörténet megjelenését figyelhetjük meg, mely megfelel Fernand Braudel "idők története" koncepciójának, amely azonban további rendszerezésre szorul. Rövid távra adott a hagyományos történetírás: elbeszélő, eseményleíró jellegű, tele mozgással, de mélyebb megközelítésre alkalmatlan. Általában mennyiségi problémák érdeklik: a társadalomelemzésben van bevezető szerepe, adatokat gyűjt egy jövőbeli szellemi magatartástörténet kutatáshoz. Hosszabb távra a Francois Simiand által javasolt hosszúidejű mozgások modelljének megfelelő politikatörténeti fázisok, trendek, amelyekben, ahogy Braudel is remélte, kétségkívül a társadalomtörténet

fog dominálni politikatörténet társadalmi hangsúllyal. A két típusú történetírás között, akár a gazdaságtörténetben lenne egy közös terület, mely a világi politikai trendek és a rövidtávú mozgások és események kapcsolatával foglalkozna: a válságok története, melyben a struktúrák és dinamikájuk az események forradalmi változásaiban nyíltan mutatkoznak meg. És végül a politikatörténet, amely majdnem állandó lenne, ha nem kötődne, mint ahogy a politikai antropológián bemutatottuk, hogy kötődik, a szükségszerűen konfliktusos és épp ezért dinamikus társadalom struktúrájához - az igazán hosszú idejű struktúrák politikatörténete, magában foglalva, mind a geopolitika érvényes részét, mind pedig az antropológiai modelleken alapuló analízist. Ezeknek a szinteknek mindegyikén különleges figyelmet kell fordítani a politikatudományhoz tartozó különböző jelrendszereknek, mint a szókincs, szertartások, viselkedés, szellemi magatartás.

Bár beszélhetünk a politikatörténet bizonyos pillanatnyi válságáról, mint amelyről már a tanulmány elején is szóltam, de az is igaz, hogy a politikai szempontok és megközelítések fontossága a humán tudományok területén is nő. Nemcsak a politológia új tudománya járul hozzá fogalmiaval, szókinccsel és módszereivel, de a geopolitika, a politikai szociológia, bár kissé hitelét veszítve, és ahogy láttuk a politikai antropológia is, melyek alátámasztják a politikatörténetet.

Úgy jellemeztem ezt, mint egy új politikatörténetet, amely a régitől különbözik, és a struktúra, a társadalomkutatás, jelrendszer és a hatalom tanulmányozásával foglalkozik. Ez természetesen egy túl optimista kép. Már sokszor emlékeztettem rá, hogy bizonyos területeken sok még a megoldásra váró kérdés. De az igazság az, hogy az új politikatörténet, melyet megpróbáltam felvázolni, ma még inkább csak álom, mint valóság.

Ennél rosszabb, hogy az elavult politikatörténet még mindig akadályozza a fejlődést. Igaz, a politika eszköztára nem csak hasznos, de szükséges is. Számunkra is nélkülözhetetlenek a kronológiák és életrajzok. Hiszen a demokrácia fejlődése nem zárhatja ki a politikatörténetből a nagy egyéniségeket. És most, hála a politológiának és szociológiának jobban megértjük mit jelent egy esemény, és hogy mi határozza meg a nagy egyéniségek tetteit.

De még mindig fenn áll a veszélye annak, hogy a politikatörténet vulgáris formájában, ahogy számtalan népszerűsítő könyvben és maga-

zinban megjelenik ismét elárasztja az igazi történettudományt. Az a veszély is fennáll, hogy a gazdaság- és kultúrtörténészek megelégszenek a gazdaság és kultúra politikai történetének írásával, vagyis a gazdaság és kultúrpolitika történetével. Ennek oka ugyanaz, mint amire Lucien Febvre is utalt az áltörténelem ellen szólva, mint olyan történettudományról, "ami kevés követelményt állít fel. Nagyon keveset. Túl keveset." És az áltörténettudomány még mindig úgy tűnik, hogy beéri félmegoldásokkal. Miközben egyetért azzal, hogy fel kell emelkednie az események és nagy egyéniségek szintje fölé /ahonnan mindig vezet egy rejtett út a politikatörténethez/, az intézmények és környezetek szintjére, még mindig ragaszkodni fog, ha tud, a kormány vagy az állam idejétmúlt fogalmaihoz. Kevés sikerrel támadja a szigorú igazságszolgáltatási szabályokat: a jog, az emberiség reménye a történész rémálma. Néha szeret belekontárkodni az eszmék és a politikai gondolkodás történetébe, amelyek pedig gyakran felületesek. A legnagyobb jóindulattal is csak a történelem legtörékenyebb ágának lehet nevezni, amely még mindig a legkönnyebben engedhet a régi kísértésnek.

Égy olyan ténnyel szeretném befejezni, amelyet talán érdemes megismételni. A politikatörténet bármennyire is megújult vagy újjászületett a többi humán tudományok segítségével, mégsem törekedhet önállóságra. Egy tudományágat részekre bontani ma, a multidiszciplináris tudományok korában elfogadhatatlanabb, mint bármikor. Lucien Febvre az Annales d'Histoire Economique et Sociale társalapítójának megjegyzése helytállóbb, mint valaha: "Nincsenek olyan dolgok, mint gazdaság, gazdaságtörténet, vagy társadalomtörténet. Csak történelem van." De az is igaz, hogy a politika dimenziójának ugyanazt a helyet kell elfoglalnia, az új általános történettudományban, mint amelyet a társadalomban a hatalom révén foglal el, amely nem más mint a politika jelenlegi ismeretelméleti megtestesülése. Az anatómia korából az atom korába lépve a politikatörténet már nem a gerince, hanem magja a történettudománynak.

Fordította: MESTRA ÁGOTA és
PATÓ ATTILA

BESZÉLGETÉS A FRANCIA TÖRTÉNETSZKÉPZÉSÉRŐL

/ A beszélgetés 1987 márciusában készült dr. Csernus Sándor adjunktussal /JATE BTK/ aki öt évig magyar lektor volt Lyonban. /

- Milyen lényeges különbségek vannak intézményesen a francia és a magyar történelemszaktanásközvetítés között? Milyen a viszonya a középiskolai tanár és történelem tanár képzésnek?

- Általában a francia és a magyar oktatási rendszer között vannak jelentős különbségek, amelyek kihatnak a történelemszaktanásközvetítésre is. Így pl. a tanárképzés - hogy a feltett kérdésnél maradjunk - és az egyetemi képzés nem olyan formában kapcsolódik össze, mint nálunk. Az egyetemi képzés nem tanárképzés, azzal erre specializált intézmények foglalkoznak: alsóbb szinten az Akadémiák /ez az oktatás regionális szervezete, és nem a Tudományos Akadémia kihelyezett tagozata, tehát a szerepe inkább hasonlít a művelődési osztályokéhoz, mint a nálunk lévő Akadémiai Bizottságokéhoz/, a közép- és felsőfokú oktatás szakemberszükségletét az egyik leghíresebb francia oktatási intézmény, az Ecole Normale Supérieure elégíti ki. Ez egyike a "Grandes Ecoles"-nak, ami Franciaország "elitképző intézményeinek" közös neve. Ugyanakkor a megfelelő diplomák megszerzése után - az oktatásügy álláshelyeire /elsősorban a felsőoktatásban/ a pályázatok nyitot-
tak.

A tanárok az oktatásügy, az "Education Nationale" állami alkalmazottai, a bekerülést igen erőteljes szelekció előzi meg, már a tanulmányok megkezdésekor is. Garantált viszont az elhelyezkedés, de az álláshely maga nem. A kezdő oda megy többnyire, ahova központilag kihelyezik, és onnan pályázhat máshová, az oktatásügy által meghirdetett állásokra. Az esetek jelentős részében kedvező feltételek állnak rendelkezésre /minél előnytelenebb a hely maga, annál kedvezőbb feltételek; szolgáltatási lakás, stb./, a fizetés pedig jó, az értelmiségi munkaerő relatív felértékelődése - ami a dinamikus fejlődés alapfeltételei közé tartozik - valamennyi területen tapasztalható, de a közép- és felsőoktatásban különösen. /Egy kezdő tanársegéd fizetése az országos átlagnál 60-70 %kal magasabb./

Az egyetemi történešzképzésnek, a más humán területekre is vonatkozó egyetemi struktúra felel meg, amit a mellékelt ábra is mutat. /1. ábra/ Három ciklusra oszlik a képzés, melynek során az első ciklus egy éve általános képzést ad, a második év után alapfokú diplomát, ami a kezdeti orientációt igazolja, és abban alapfokú ismereteket. Ez az ún. DEUG. Ezzel a diplomával már meg lehet kísérelni az elhelyezkedést, persze nem történešzként. A második ciklus első éve a "licence", a második az ún. maitrise. Mindkettő külön diploma, noha általában megkövetelik a másodiknál, hogy az első valamilyen csatlakoztatható tudományágból meglegyen, mint ahogy hasonló a DEA /Diplomê d'Etudes Approfondres/ "elmélyült" tanulmányokat feltételező diplomájánál is. A maitrise feltételez egy alapszintű szakdolgozatot, a DEA egy komolyabb diplomamunkát, melyet bizottság előtt kell megvédeni. A DEA-val kezdődő harmadik ciklus 2-4 év alatt vezet el az állami doktorátushoz, amelynél körülbelül ugyanazok a követelmények, mint egy jó kis-doktorinál. Jellemzője tehát ennek a képzésnek a diplomák /és tanulmányok/ sokfélesége és lépcsőzetessége. Ez lehetővé teszi az alaporientáció rugalmas kiegészítését. /Így pl. egy középkor történetére orientált DEA-doktorátust izlés szerint kiegészíthet valaki egy művészettörténet és/vagy egy régészet maitrise-zel, egy latin vagy néprajz licence-szal, stb./ A fenti diplomák megszerezhetők azonos és különböző intézményekben, ez utóbbi megoldás eléggé kurrens.

A reális választás és orientáció meglehetősen széleskörű mozgási szabadságot feltételez térben és időben. /2. ábra/ Így az első két évben a minimális terhelés nem több, mint heti 18-20 óra /kivétel is van, a DEUG Történelem-Földrajz 26 óra; a történelem és földrajz oktatása még középfokon sem válik szét szigorúan!/. A későbbiekben az önállóság és a felelősség nő, 12-15 óra hetente, ezen belül is sok választási lehetőséggel, ez a maitrise-nél 2-5 órára csökkenhet. Ugyanakkor bizonyos, hogy a minimummal elhelyezkedni nem, vagy szerencsés esetben lehet. Annél is inkább, mert az ún. "Grandes Ecoles" diplomái általában nagyobb megbecsülésnek örvendenek /mivel feltételeik szigorúbbak/, mint az egyetemié, a gyakorlati életben, tehát a konkurencia miatt alaposan "rá kell tenni". Az egyetemi diplomákat túlságosan "hígnak" értékeli, tekintettel arra, hogy beérkezéskor nincs szelekció, ellentétben a "Grandes Ecoles"-l, ahol igen alapos szelekció van. Az ellenzék rendszeresen azzal vádolja a hatalmon lévő oktatási

kormányzatot ennél a kérdésnél, hogy a munkanélküliségre vonatkozó statisztikák könnyebb kozmetikázása érdekében tartják nyitva korlátlanul az egyetem kapuit /aki egyetemista, az nem számít munkanélkülinek/, bár az is egyértelmű, hogy az egyetemi évek még mindig a kevésbé rossz munkára váró időszaknak számítanak.

Az oktatási formákban nincs nagy változatosság. Az adott programtól függ a "cours magistraux"/előadások/ és a "travaux dirigés" aránya. Az előbbit főleg professzorok tartják. A fizetésükért kötelező heti óraszám megváltoztatása miatt - pártállásuktól függetlenül - óriási sztrájkok indultak 1983-ban, tiltakozva jövedelmük relatív 50 %-os csökkentése ellen. /Az történt ugyanis, hogy a heti 2 óra kötelező oktatást heti 3-ra emelték, külön fizetésemelés nélkül./ A tanársegédeknek heti 6 órát kell tartani, a külföldi lektoroknak 12-t. Az ezen felüli órákért plusz óradíj jár. Az alapoktatás mellett a specializálódás gyakran pluszórák szerveződésével jár együtt, tehát a szakképzés időnként formailag, dotációját tekintve, különválik az alapképzéstől.

- Milyen jellegűek a vizsgák?

- Elvileg a vizsgákért fizetni kell, minél nehezebb, tehát értékesebb diplomát célzó vizsgáról van szó, annál többet. Franciaországban trimeszterek vannak, a számonkérések módját és időpontját az adott egységek határozzák meg. Így van olyan studium, ahol "mémoire-t" kell írni, van egy vagy több CC /Controle Continu/, ami írásbeli vizsga, és műfajilag sokféle változatot mutat, a számítógépes javításra előkészített lyukkártyás válaszoktól, a klasszikus feleletig, vagy fogalmazványig. Az év végén általában írásbeli és szóbeli vizsga is van. Az évek múltával készített diplomától függően a vizsga egyre produktívabb lesz, míg ellenben az első három évben alapvetően reprodukív.

- Van valamilyen különbség az egyes egyetemek és diplomáik között? Milyen a Sorbonne és a vidéki egyetemek kapcsolata?

- A régi, hagyományos értelemben vett mamut-egyetemek szervezetileg már nem léteznek. Így a Sorbonne is a párizsi egyetemek /Paris I., Paris II., ... , Paris XIII./ gyűjtőneve, ugyanis az 1968-as események után fölszelelték a nagy hallgatókoncentrációt jelentő egyetemeket. Ily módon a vidék és a főváros közötti különbség a diplomákon kevésbé érződik. Vannak az ország területén mindenütt olyan U.E.R.-ek /Unités d'Enseignement et de Recherche/ amelyeknek nagy presztízse, tekintélye van. Pl.: kora-középkor: Poitiers; reneszánsz: Tours, St.-Etienne; késő-középkor: Dijon, Lyon, Toulouse stb. Az egyetemi

diplomákat nem elsősorban egymás között vetik össze, hanem - mint már említettem - az ún. "Grandes Ecoles"-ból származó diplomákkal. Így pl. manapság pozícióba jutni az adminisztrációban vagy a politikai életben szinte lehetetlen E.N.A. diploma nélkül /Ecole Nationale d'Administration/. A francia politikai élet vezéralakjai Chiractól Fabiusig az E.N.A. volt diákjai.

- Milyen tantárgyak kapcsolhatók a történelemhez?

- Helyektől és végzendő tanulmányoktól függően változhat, elvileg bármi, aminek elismerten köze lehet a történelemhez. Az intézmény által adott "minimumprogram" kiegészíthető és kiegészítendő mással. Ha valaki pl. egészen szokatlan dolgot választ alapszakjához /pl. magyart vagy magyar civilizációt/ szakvezetőjével megbeszéli, és annak beleegyezése esetén beszámítják a diploma eléréséhez szükséges óraszámba. Ha az illető ezzel nem ért egyet, a tanulmányok természetesen tovább folytathatók, csak nem számíthatók bele a diplomába.

- Milyen a végzetek elhelyezkedési lehetősége? Mekkora az érdeklődés a történelem iránt?

- Franciaországban a történelem iránti érdeklődés igen nagy, s ennek az ébrentartására sok eszköz áll rendelkezésre /kiadói tevékenység, tömegkommunikáció stb./

Az elhelyezkedés nem könnyű, és nyilvánvalóan a minél magasabb szintű, nyelvtudással kiegészített diplomák nyújtanak nagyobb lehetőséget. Könnyű viszont a tanulmányok során az orientációváltás a "piac igényeinek" megfelelően. Ez a rugalmasság kifejezett előnye az oktatási rendszernek.

- Az új kutatási eredmények hogyan épülnek be az oktatásba?

- Ennek van anyagi és van emberi feltétele. Az előbbi az új kutatási eredmények széleskörű megismerésének gátja lehet - könyvek, folyóiratok, konferenciák - , a második elsősorban különböző iskolákhoz kötődik. Újabban a sziporkázó történetírói tendenciák - többségük nem akart kevesebbet, mint egyesegyedül megváltani a történettudományt - elbizonytalanodásáról, a történetírás válságáról beszélnek. Az ilyen időszakok mindig az előző iskolák tevékenysége következtében tradicionálissá alakult koncepcióinak előtérbe kerüléséhez vezetnek. Mindenesetre a kutatásban, és ami igen fontos, már a középiskolai oktatásban, a különböző belső tendenciákkal /a végletesekkel is/ és a más tudományágakkal szembeni alapvető nyitottság a jellemző. Ez ugyanakkor, mondjuk a DEUG

vagy a Licence szintjén eredményezhet eklekticizmust, "zavarosságot" is.

- Milyenek a történelemszoktatás anyagi feltételei?

- Az anyagi feltételek változatosak. Jegyzetek nincsenek, csak könyvek, s ezek drágák. A könyvtárak szerény mennyiségben vásárolnak /még oktatási célokra is/ könyveket, szótárt, pl. 1 max. 2 példányban. Ellenben sokszorosítanak bármit, bármilyen mennyiségben. Az a tendencia, hogy minden speciális szolgáltatást, többé-kevésbé mértéktartó módon, de a hallgatókkal fizettetnek meg.

- Milyen a "nagy történészek" szerepe az oktatásban?

- Mint mindenhol, itt is, az oktatásban, a kutatásban, de még az elhelyezkedésben is döntő szerepük van. Az ismert történészek - hogy csak néhány nevet említsünk meg: Duby, Braudel, Chaunu, Le Goff /ez utóbbi a párizsi hungarológiai központ orientációs tanácsának történész tagja/, Mauro stb. - rengeteget szerepelnek. Gondolok itt a nyilatkozatokra, konferenciákra, tanulmányírára, könyvszerkesztésre, tv-filmsorozatokra. Volt olyan elképzelés is, hogy francia-magyar koprodukcióban film készül a Bouvines-i csatáról, Jancsó rendezésében, Duby szövegkönyvével. Ők és még sokan mások, több intézményben oktatnak, az alacsony óraszám pedig eleve sok lehetőséget nyújt a kutatásra. Ezen kívül az oktatók bizonyos rendszerességgel mozognak egyetemről egyetemre. /Már megszületett az átoktató, átjáró professzorok új neve is: turbo-prof. - akik az új turbo-vonaton közlekednek./

- Hogyan illeszkedik egymáshoz az egyetemes és a hazai /francia/ történelem az oktatásban?

- A középiskolák, illetve az egyetem között rendkívül nagy különbségek vannak, nem is a megfogalmazott célokban, hanem a megvalósításban. A középiskolai történelemoktatás alapvetően francia-központú, a számonkérés csak ezen a területen mozog, a többi régió a "futottak még" kategóriában szerepel, vagy még abban sem. Így az átlag francia történelmi műveltsége meglehetősen egyenetlen, és gyakran a tanulmányok befejezése után, középszerű történelmi rejtélyek többé-kevésbé izgalmas és pajzán elbeszéléseiből táplálkozik. Ugyanakkor az átlag úgymond "felső része" minden /jó és kevésbé jó/, bármilyen eszközzel feldolgozott történelmi témára vevő, a szó közvelein és átvitt értelmében egyaránt. Az egyetemről kezdve változás van, az oktatás szervezése nem elsősorban korszakonkénti, nem országonkénti,

hanem TEMATIKUS, vagy a háromnak a keveréke. Így szükségképpen régiók tanulmányozásával foglalkoznak. Kedvelt terep a Mediterráneum, az Atlanticum, a Nyugat /Occident/ tanulmányozása. Az oktatói-kutatói csoportosulások - több-kevesebb sikerrel - multidiscplináris megközelítésre törekednek, és a kutatott témakör sokoldalú megvitatására. Annyira dinamikusan változik a saját történelmükről kialakított képük /a francia történetírás állandóan mozgásban lévő területnek tűnik/, hogy néha a kevésbé kidolgozott eredményeket, feltételezéseket is széles körben ismertetik. Egyes területeken esetenként klisékkel dolgoznak, mint pl. Kelet-Európa vagy akár ezen belül Magyarország. E régiót tekintve a köz- és egyetemi könyvtárak Magyarországra vonatkozó anyaga a legszerényebb. Hazánkról a legrépszerűbbnek a "Histoire des Tziganes" című munka tűnt, amely minimum 12 kiadást megért a múlt század második felében. A könyvtárak relatíve sok képzőművészeti munkát tartanak, illetve a két világháború között a Népszövetséghez beadott kemény hangvételű, irredenta tiltakozó anyagot. A Vichy-kormány és az akkori magyar állam közötti szimpátia következtében ez az anyagmennyiség némileg felduzzadt és kiegészült értékesebb, a magyar történelemre vonatkozó alapirodalommal /oklevéltárak, antológiák/ és "újabbkeletű" fasizáló anyaggal. A II. világháború után a "feltöltés", ha lehet, még egyenetlenebb.

- Milyen a magyar történelem, civilizáció iránti érdeklődés?

- A Magyarországgal kapcsolatos kép kialakításához nyilván a helyben rendelkezésre álló többé-kevésbé szakosodott irodalom, ill. napjainkban inkább a különböző ún. MEDIA járulnak hozzá. Magyarország sajtója jó, de a miértek elemzése bonyolult és nem is ideartozó kérdés. Történelmünk tanulmányozásához rendelkezésre álló anyag meglehetősen "szellős", szélsőséges vagy egyoldalú. /Így pl. Kelet-Európa középkori története iránt érdeklődő francia hallgató, francia nyelven a legutóbbi időkig szinte kizárólag Nicolae Iorga kiváló román történész, időnként szükségképpen sajátos látásmódján keresztül tájékozódhat./

Ebben az is szerepet játszik, hogy a magyar történetírás hagyományosan többet publikál német vagy angol nyelven, mint franciául. A publikációk meglehetősen szétszórta. Sok minden történik azonban ami a koncepcióváltás irányába hat, illetve megteremti annak lehetőségét.

Létrejött egy intézményközi magyarságkutató központ, amit a francia fél hozott létre 1984-ben, és a kiemelkedő fontosságú CIEH /Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises/, melynek könyvtára is van. A Párizsi Magyar Intézet új épületbe és minőségileg más lehetősége közé került 1986 végén.

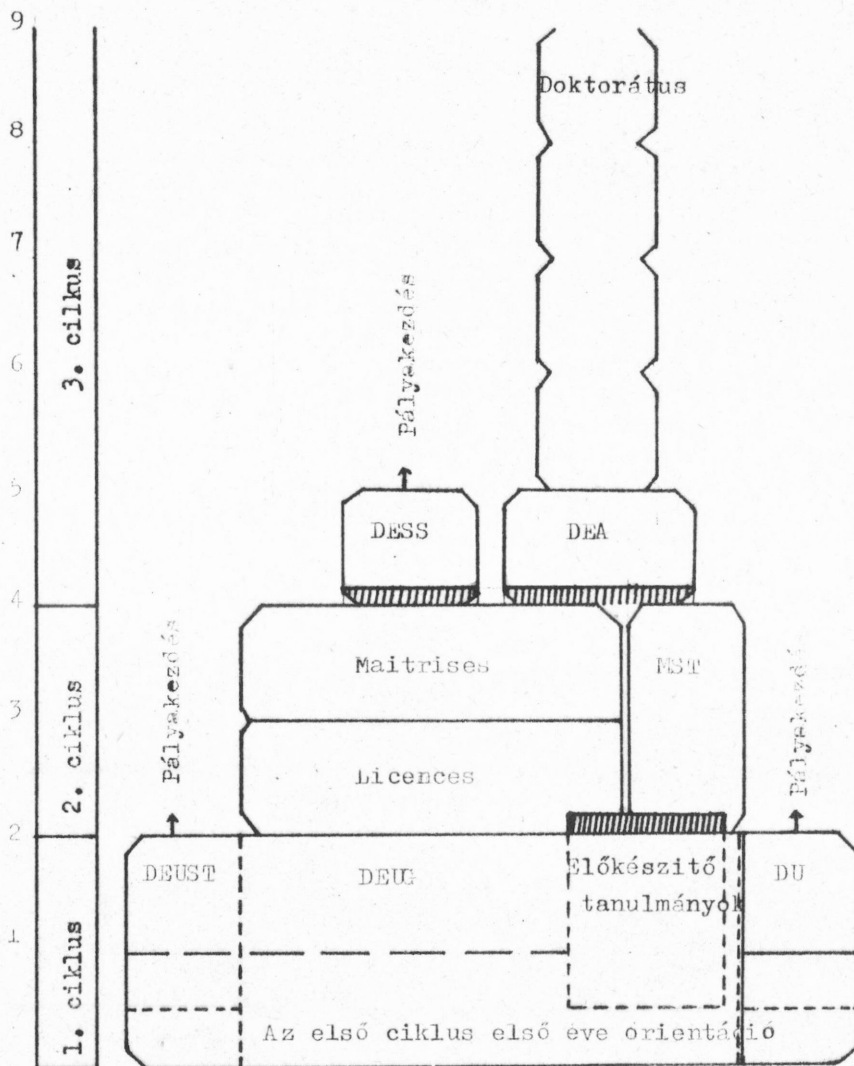
A francia állam, a Mitterand-látogatás óta 15 magyar szellemi termék franciaországi kiadásának finanszírozását vállalta fel, amelyek közül már néhány meg is jelent. Hogy ezeknek a változásoknak mennyi idő alatt lesz hatása, azt igen nehéz megítélni. Magyarország eddig a közvélemény számára a kalandozók "nyilaiban", a török harcokban, az Osztrák-Magyar Monarchiában /a sorrend nem véletlen/, a Rákóczi-szabadságharcban, 1848-ban, /a világháborúkban nem vesznek tudomást külön Magyarországról/, és 1956-ban jelent meg. Ezek azok a témakörök, amelyek egy-két, gyakran zárójeles mondat vagy lábjegyzet erejéig helyet kapnak a történelemkönyvekben. A magyarsággal kapcsolatos ismeretek így nem vagy csak alig képezik az iskolai oktatás részét. / Kivéve Strasbourgot, ahol az egyik középiskolában a magyar nyelv és magyar civilizáció választható - az osztály fele tanulja - tárgy. A magyar választható érettségi tárgy is, de intézményes oktatása máshol nem megoldott./

A felsőoktatásban lehetőségként megjelenik /a fentiek mellett Lyonban, Lille-ben, Strasbourghban, Nizzában - és újabban - Bordeaux-ban/, ahol az érdeklődés időnként meglehetősen nagy, és ennek külön előnye, hogy nemcsak a családi kötődések, hanem szakmai kérdések is motiválják.

- Köszönöm a beszélgetést.

GREKSZA ATTILA

A történelmi tanulmányok vázlata a francia egyetemeken
év

DEUG: Ált.Egyetemi Tanulmányok Diplomája

DEUST: Ált.Tudományos és Tech.-i Tanulmányok Diplomája

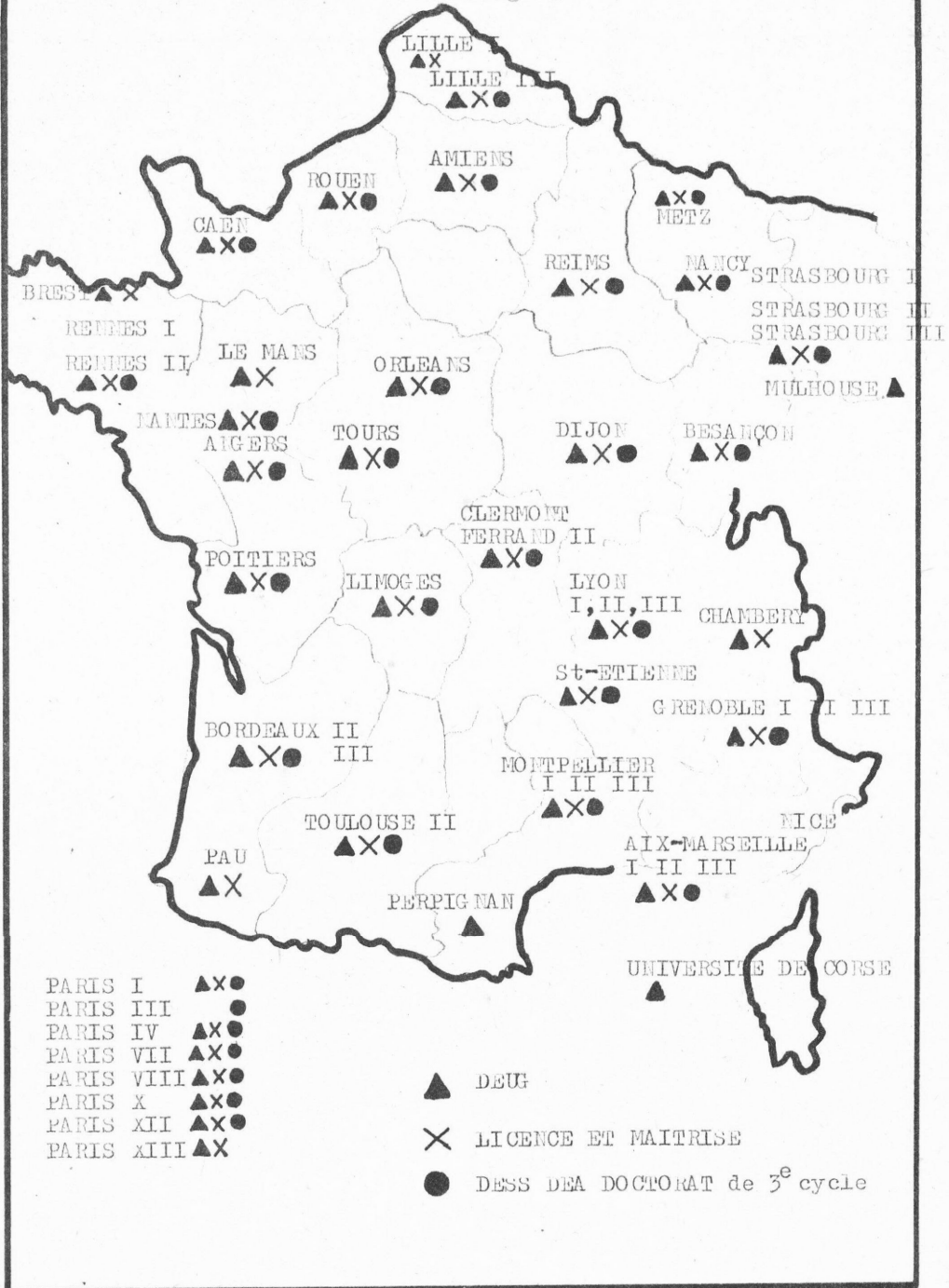
DU : Egyetemi Diploma

DESS: Legfelsőbb Speciális Tanulmányok Diplomája

DEA: Elmélyült Tanulmányok Diplomája

MST: Tudományos és Technikai "Maitrises"

A történelem felsőfokú oktatásának térbeli eloszlása Franciaországban

FEHÉR FOLTOK - ELTŰNŐBEN

1986. december 9-én az ELTE Bölcsészkarán "Bemutatik az ifjúság" címmel felolvasóestet tartottak a Magyar Történelmi Társulat és az ELTE BTK Középkori Magyar Történelem Tanszékének szervezésében.

7 egyetemi hallgató illetve pályakezdő történész - valamennyien ELTE - ismertette a szűkre szabott időn belül kutatási területét. Egy-egy fontosabb problémakörre bővebben is kitértek.

A témák igen változatosak voltak, hiszen a szfragiszti-kától a genealógiáig, a diplomáciatörténettől a heraldikáig sokmindenről szó esett.

A "bemutakozást" Körmendy Gabriella kezdte. Erzsébet királyné pecséthasználatáról /1438-1439/ beszélt. Ismertette az általa vizsgált 10 oklevélen található pecsétek jellemzőit. Beszélt a pecsétek anyagáról, behelyezésük módjáról a pecsétfeliratokról.

Az elhangzottak közül különös figyelmet érdemelt Harsányi László sok tekintetben úttörő munkája. Ő a XX. századi főpapi címerek tervezéséről és szimbolikájáról beszélt. Előljáróban röviden néhány címertani alapismeretet vázolt, majd diákon mutatta be a mai magyar egyházi vezetők címereit. E-közben értelmezte azok szimbólumait és jelmondatait. Néhány alkalommal hosszabban elidőzött egy-egy olyan címernél, amely valamilyen módon /szerkesztettség, szimbólumok, színösszetétel/ eltér az általános címeralkotási szabályoktól.

Három évszázaddal korábbi témához nyúlt Hiller István, aki a királyi Magyarország külkapcsolatait vizsgálva - egy konkrét példán, Csáky István lengyelországi követjárásán - illusztrálta a magyar diplomácia mechanizmusát. Összevetette a magyar követjárást az ugyanakkor Lengyelországban járó erdélyi deputáció tevékenységével. Az összehasonlításból jól kitűntek azok a tényezők, melyek ezt a mechanizmust a XVII. század közepére már nehézkessé, elavulttá tették.

Ezekben az években /XVII.sz.közepe/ élt az a Pálffy Pál, akiről S. Lauter Éva értekezett. A szerző hangsúlyozta, hogy Pálffy Pálnak és körének politikai tevékenysége mindaddig a kutatásokban méltatlanul háttérbe szorult. Jóval nagyobb hangsúlyt kaptak a kortársak Esterházy Miklós gr. nádor, Zrínyi Miklós, I. és II. Rákóczi György. Az előadó ismertette az 1649-es nádorválasztást megelőző politikai helyzetet, majd kitért az Esterházy - Pálffy-féle koncepció hasonlóságára és eltéréseire. Szólt arról a tervről, kísérletről, mely 1649 után a török kiűzésének előkészítésére irányult. Végül, összegzőképpen felvetette azt a lehetőséget, hogy talán kimutatható a folytonosság a "Pálffy-párt" politikai tevékenysége és a Wesselényi-féle főúri összeesküvés között.

A XVII. század viszonyainak még teljesebb megértéséhez jelentősen hozzájárulhat az az újonnan felfedezett napló - Rákóczi László naplója -, melyet Horn Ildikó ismertetett. Az 1653-58 közötti néhány évben íródott napló bőséges és hasznos információval szolgál a XVII. század derekának politikai, gazdasági viszonyaira. A napló egyik érdekességét néhány művészettörténeti vonatkozása jelenti. A napló értékét növeli, hogy ebből a korból ilyen jelentős forrás már jó ideje nem került elő. A bemutatás színvonalát nagyban emelte az előadó színes, szellemes stílusa, a bő idézetanyag. A napló - információink szerint - a közeljövőben nyomtatásban is megjelenik.

A XVIII. század elejének igen mozgalmas első évtizedét vizsgálta Kreutzer Andrea. Ő ezeknek a tettekben és eseményekben gazdag éveknek egy kevésbé látványos elemét vette vizsgálat alá. A cenzúráról beszélt Rákóczi államában. Meggyőzően vázolta azt a folyamatot, amely során a kuruc állam kialakította saját cenzúráját. A szerző helyesen világított rá arra a kapcsolatra, amely a politikai hatalom és a cenzúra között állt fenn. Szemléletesen mutatta be a cenzúra előretörését, megerősödését, azzal párhuzamosan, ahogyan a politikai ereje nőtt az új hatalmi rendszernek.

Időben közelebb áll hozzánk Ódor Imre kutatási területe. Baranya megye nemességének szerkezeti-minőségi átalakulását vizsgálta az 1710-1810 közötti időszakban. Bőséges levéltári

forrásanyag alapján mutatta be ezt a folyamatot.

A bemutatkozott fiatal kutatók valamennyien olyan témákat vázoltak fel, melyek a jelenlegi tudományos köztudat számára még bizonyos fokig fehér foltok vagy alig ismert területek. Így az itt elhangzottak a későbbiekben a szakmai munkában igen hasznosak lehetnek.

Gratulálunk az ELTE sikeres rendezvényéhez, mely remélhetőleg hagyományteremtő lesz: így állandó bemutatkozási lehetőséget tudna biztosítani a fiatal kutatóknak, amire jelenleg nagy szükség van.

PRIBELSZKI JÁNOS

EGYHÁZTÖRTÉNETI FELOLVASÓÜLÉS ÉS KIÁLLÍTÁS

Az AETAS diáklap szerkesztősége a folyóirat első számainak sikere után a lap folyamatos megjelentetésén túl előadássorozatok, kisebb konferenciák és kiállítások megszervezését is tervbe vette. Az új kezdeményezés célja, hogy a diákok kutatási kedvét ösztönözzük és bizonyos fokig orientáljuk. Olyan témaköröket kívánunk előtérbe helyezni, amelyek az egyetemi történelem oktatásban háttérbe szorulnak. Bízunk benne, hogy rendezvényeink látogatói közül az előadásokon hallottak nyomán többen kedvet kapnak TDK dolgozatok írására és lapunk munkatársai lesznek.

1986. október 21. és 27. között a Történettudományi Szakkönyvtárban egyháztörténeti kiállítást rendeztünk. Az első két napon későreneszánsz és barokk egyházi felszerelési tárgyakat, kegytárgyakat - ciboriumok, ereklyetartók, kelyhek, miseruhák, oltárkeresztek, gyertyatartók, liturgikus könyvek stb. - tekinthettek meg az érdeklődők. A tárlat átrendezését követően a magyar katolikus egyház történetének írásos forrásainak különböző típusaiból igyekeztünk áttekintést adni. A bemutatott anyag elsősorban a falusi plébániák XVI-XX. századi mindennapjairól adott ízelítőt.

A látogatóknak Sümegi József tartott tárlatvezetést. Az elhelyezett tárgyak bemutatásán túl, azok kialakulását, módosulásait és liturgiai szerepüket is ismertette. Számtalan művelődéstörténeti érdekességre hívta föl a látogatók figyelmét. A rendezvény sikerét bizonyítja a látogatók ezret meghaladó száma és az, hogy sokak kérésére meg kellett hosszabbítani a nyitvatartást.

A magyar történettudományban hosszú évtizedek óta háttérbe szorult a magyarországi egyházak történetének vizsgálata. Szerencsére az egyetemünkön dolgozó és azzal kapcsolatot tartó történészek közül néhányan kutatásaik során egyháztörténeti problémákat is feldolgoztak. Az AETAS szerkesztősége kihasználta az alkalmat, hogy meghívással, az egyháztörténeti kiállítással egyidőben, felolvasó ülést is rendezzen a témában. Az elhangzott előadások a középkori európai és magyar egyháztörténet egy-egy területét érintették. Több új, eddig nem publikált kutatási eredmény is elhangzott. Ebből a szempontból különösen kiemelkedik Kristó Gyula a főesperességek kialakulását vizsgáló referátuma.

Az AETAS meghívását elfogadva a felolvasóülésen megjelent és hozzászólásaival annak munkájában is részt vett Dr. Udvardy József szeged-csanádi püspök, a Magyar Püspöki Kar Történelmi Bizottságának vezetője.

A kiállítás és a felolvasóülés megrendezéséhez nyújtott segítségért köszönetet mondunk

a Szeged-csanádi Püspökségnek,
a Szeged-Felsőváros Plébánia Hivatalának,
a Móra Ferenc Múzeumnak,
a Csongrád Megyei Levéltárnak,
a JATE BTK Történettudományi Szakkönyvtára munkatársainak és az
előadást tartó történészeknek.

Az alábbiakban közöljük az elhangzott előadások rövid összefoglalását.

ALMÁSI TIBOR:

IX. GERGELY ÉS BÍBOROSAI

IX. Gergely /1227-1241/ pápaságának egyik legfontosabb mozzanata annak a bíborosi ellenzéknek a megjelenése, amely a pápai politika önálló - a lényeges döntéseknél kényszerűen figyelembe vett - tényezőjévé vált. Az opposíció kialakulásánál az a körülmény volt elsődlegesen meghatározó, hogy IX. Gergely elődje, III. Honorius /1216-1227/ komoly befolyást engedett bíborosainak a szentszéki politika alakításába. Pontifikátusa alatt az egyházi vezetés kezdett területi jelleget ölteni. Gergely pápa azonban nem kívánta e téren elődje hagyományait folytatni, hanem kísérletet tett a még III. Ince /1198-1216/ korára visszamenő, monarchisztikus vezetés újbóli érvényre juttatására. Ehhez vissza kellett szorítani az önállóbb, nem szigorúan /és nem közvetlenül/ pápai irányítású politikai szereplést vállaló bíborosokat. IX. Gergely elképzelései megvalósításában igen mérsékelt sikereket ért el. Nehezítette helyzetét, hogy nem pusztán a hatalomgyakorlás és a politikai döntéshozatal "technikája" vált az ellentétek forrásává, hanem mindez koncepcionális ellentételekkel is párosult. Míg III. Honorius és bíborostársai kerültek a császársághoz fűződő viszony túlzott kiélezését, s a Szentföld ügyének középpontba állításával némi engedékenység is tanúsítottak az itáliai hatalmi viszonyoknak a császár ja-

vára történt kisebb módosulásakor, ezzel szemben IX. Gergely - a kardinálisok gyakori, mérsékletre intő fellépései ellenére is - politikája tengelyébe az itáliai hatalmi viszonyok kérdését, a császárság pozícióinak megtörését állította. Császárellenes lombard származású püspökök bíborossá kreálásával igyekezett politikája szilárd bázisát kiépíteni a kollégiumon belül. Az itáliai helyzet többszöri végtelen kiélezése azonban minduntalan azzal járt, hogy az egyház felső vezetésében meghasonlás támadt, s az ellentétek látványos és tüntető bíborosi tiltakozásokhoz, olykor csaknem nyílt szakításhoz vezettek. Mindez erősen korlátozta IX. Gergely politikai mozgásterét, ugyanis ellenfele, II. Frigyes császár is felismerte a kúria belső nehézségeit, s maga is igyekezett a válságot tovább mélyíteni. Egyre többször fordult elő, hogy a császár mellett más uralkodók is közvetlenül egyes bíborosi csoportokhoz fordultak leveleikkel, ily módon remélve befolyást az egyház politikájának alakulására. Ez a tény jól jelzi, hogy itt többről van szó, mint a pápával egyet nem értő, mellőzött bíborosok sérelmi alapon való, alkalmi szervezkedéséről; valódi ellenzék jelentkezett, amely az érvényesülőől lényegesen eltérő politikai irányvonalat képviselt, ennek jegyében rendszeresen és következetesen fellépett a pápai politikával szemben, s önállóságát felismerték és számoltak vele terveikben a különböző udvarok.

A bíborosi ellenzék kialakulásának három fontos követelményét érdemes kiemelni. 1. A 13. sz. közepére egyre illuzórikusabbá vált az univerzalizmus pápai igénye, miután ekkorra egyre kevésbé lehet a pápaságot mint a politikai érdekek szempontjából alapvetően homogén alakulatot jellemezni. 2. A kúrián belül hamarosan több ellentétes érdekű csoport is feltűnt, s így a bíborosi ellenzék egyre inkább a külső befolyási törekvések elsődleges eszközévé vált, ami végeredményben aláásta a pápaság nagyhatalmi helyzetét a század végére. 3. IX. Gergely halála után észrevehetően komoly pozícióharcok kezdődnek a pápaság felső vezetésében, ami legjobban a pápaválasztások elhúzódásában ragadható meg. A 12. században 16 pápaválasztásra került sor. Ezek során egy évszázad alatt 39 napig nem volt betöltve Szent Péter trónszéke. A 13. században 17 választás esetében ez a szám 3449 nap, tehát csaknem 9,5 év. Ha csak a IX. Gergely utáni 60 évet vizsgáljuk, akkor még szembetűnőbb ez a tanulság, hiszen erre az időszakra esik 3446 nap.

KRISTÓ GYULA:

A FŐESPERESSÉGEK KIALAKULÁSÁNAK KRONOLÓGIÁJÁHOZ

A ma mérvadó megállapítások szerint a főesperességek legkorábbi rétegét azok képezik, amelyek megyeszékhelyeken keresztelőegyházakból jöttek létre oly módon, hogy a keresztelőegyház papja, aki kezdetben pasztorizációs tevékenységet folytatott, a XI. század második felében kiemelkedett a megye kerületének papjai közül, s igazgatási feladatok ellátását végezte a továbbiakban. Nyilvánvaló azonban, hogy a főesperességek egy másik csoportja, amelyek esetében ilyen keresztelőegyházi előzmény nem tételezhető fel, más módon és más időben jött létre. A forrásanyag lehetőséget nyújt arra, hogy a segesdi főesperesség kialakulásának időpontját meghatározhassuk. Önmagában az sokatmondó, hogy a segesdi és a somogyi főesperesség területe együttesen adja ki Somogy megye területét, a segesdi főesperesség határai tehát - a keleti határt leszámítva, ahol a somogyi főesperességgel érintkezett - Somogy megye határát is alkották egyúttal. 1232-ben IX. Gergely pápa azonos értelemben említi Somogy megyét és a somogyi főesperességet. Egy 1237. évi oklevél szerint Somogy megyében a somogyi ispán társa földek megítélésében még csak a somogyi főesperes volt, egy másik 1237. évi okmányban pedig a somogyi főesperes mint Somogy megye /parrochia/ főesperese fordul elő. Eszerint az 1230-as években még nem létezett Somogy megye területén a segesdi főesperesség. Összhangban van ezzel az a tény, hogy legkorábban 1240-ben akadunk segesdi főesperesre. Somogy megye felosztása két főesperességre, azaz a segesdi főesperesség létrejötte kapcsolatos azzal a szervezőmunkával, amely Segesd központtal az 1230-as évek második felében IV. Béla király öccse, Kálmán herceg részéről a bomlófélben lévő királyi gazdaságok helyreállításának célzatával folyt. A segesdi főesperesség kialakulásából adódó fontos tanulság, hogy olyan főesperességek, amelyek nem ispáni vár meletti keresztelőegyházból alakultak, s magukat nem a megye nevére nevezték, nem feltétlenül korai /XI-XII. századi/ eredetűek, hanem ellenkezőleg, egy részük éppen viszonylag kései /XIII-XIV. századi/ lehet.

ORBÁN IMRE:

ÁRPÁDHÁZI SZENT MARGITRÓL

Az előadás nem kívánta áttekinteni a kultusz egészét, az eddig kialakult kép pontosítása, kiegészítése volt a feladata.

I. IV. Béla király és felesége Mária királyné a tatárjárás viszonyosságai között született és az ország megszabadulásáért "áldozatul" szánt gyermeküket nyilvánvaló szakrális okból Antiochiai Szent Margit oltalmába ajánlották, s nevelését a számukra oly kedves domonkos apácákra bízták. Ezen nem csodálkozhatunk, hisz a rend és a királyi család kapcsolata kezdetben igen jónak mondható, ellentétek csak a házassági törekvésekkel kapcsolatban alakultak ki. Az udvar ugyanis szeretete volna Margitot a cseh uralkodóhoz nőül adni, és a rend, melynek törekvései Margit esetében jól mutattak az egyszerű tökéletes szerzetesi életre való serkentésen, az adatok fényében fölvethető a tudatos "szentté nevelés" gondolata, hallani sem akart IV. Béla az ország érdekeit kétség kívül szem előtt tartó tervéről.

II. A korabeli gondolkodás és vallási élet fontos dokumentuma az 1276-ban lefolytatott szentté avatási eljárás fennmaradt jegyzőkönyve. Ez hitelesen tudósít a tisztelet kezdeti formáiról, a csodákkal kapcsolatos népi és egyházi szokásokról. A későbbi korokból származó dokumentumok viszont arról tanúskodnak, hogy a középkori hitvilágban fokozatosan sajátos funkciói alakultak ki a mi Margitunknak is. Egyes helyeken a vártanúk közé sorolták, míg másutt a lázbetegek "speciális" patronájának tartották. A tisztelet legfontosabb sajátossága viszont, a szülők védőszentjeként való emlegetés. Ez utóbbi dolog Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Margit kultusza keveredésének tudható be. Az évszázadok során Margitunk tisztelete érintkezett más szentek kultuszával is, így Szent Ferencével és Magyarországi Boldog Ilonáéval.

III. Külföldön Margit hírének terjesztését érthető módon a domonkosok és a magyar királyi udvar egyes tagjai végezték. Alakja a rend jelentősebb tartományaiban volt a legjelentősebb, az itáliai és német területeken, valamint Angliában, Franciországban és Spanyolországban. Külön érdemes kiemelni a lengyelországi adatokat.

IV. A kezdeti lendület után a Margit-tisztelet különböző okok folytán

megtorpant, s csak a XVII-XVIII. században kapott új erőre, mikor a rend is több kísérletet tett a magyar rendtartomány visszaállítására. Ennek a folyamatnak ad lökést VII. Pius 1804-es rendelete és a XII. Pius által végzett 1944-es kanonizáció.

SZEGFÚ LÁSZLÓ:

A MAGYAR TÉRÍTÉS PROBLÉMÁI

A magyarság belső fejlődése következtében megteremtődtek a feudalizmusra való áttérés gazdasági és társadalmi alapjai, az államalapítás politikai feltételei. Kérdés: mennyire volt érett a helyzet a megváltozott körülmények által kikényszerített ideológiai változásra?

Őseink sztyeppei vándorlásuk idején találkozhattak ugyan a világvallások, köztük a kereszténység híveivel, térítőivel, de ezek a kapcsolatok mélyreható változást nem idéztek elő hitvilágukban. Nem zárkozhattak azonban el attól a hatástól, amely új szállásterületükön, a Kárpát-medencében érte őket a helyben talált és alávetett /korábban a szlávok nagy apostolai által térített/ avaroszláv népesség és a behurcolt hadifoglyok részéről.

A 10. század közepétől adatolható bizánci és a 970-es években kezdődő nyugati térítés háttérében egyházi, illetve hatalmi, politikai aspirációk húzódtak meg. Ezekkel szemben elevenítette fel Szent István az egykori - Szent Metód idejében keletkezett - önálló pannoniai érsekség hagyományát, s kért koronát a pápától. /E törekvések betetőzése Kálmán korában "az Istentől nyert korona" teóriájának kidolgozása is./

A nagyobb szabású 11. századi konkrét keresztény térítőmunka problémáit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vallási szinten az ősök kultuszától a teokráciáig eljutott magyarság rendelkezett olyan világképpel, mitikus mondai anyaggal, vallási fogalomkészlettel, amely lényegesen megkönnyítette a kereszténység tanainak megértetését és az "interpretatio Christiana" módszerének alkalmazását. Nyelvi szempontból komoly támaszt jelenthetett a térítőknél, hogy a 10. század folyamán bekerült szókincsünkbe a helyi őslakosságnak a keresztény vallás fogalomkörét felölelő /egymást kiegészítő török és szláv eredetű/ szókészlete.

Konklúzióként elmondhatjuk tehát, hogy a korabeli magyarság körében a társadalmi, gazdasági, politikai feltételek mellett megvoltak azok a szükséges és elegendő szellemi és nyelvi feltételek is, amelyek a ke-

reszténység viszonylag gyors elterjedését és uralkodó ideológiává válását elősegítették. Ezért érezhette úgy és írhatta le a mélyen vallásos és nagytudású térítőpüspök, Szent Gellért: "Amikor a pogányokat tanítom és azokat, akik Krisztust nem ismerik... Krisztust vetem nekik, és Krisztus előttem jár e magvetésben."

TIMÁR PÉTER:

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEKRŐL

Az egyházlátogatás /*canonica visitatio*/ intézménye a katolikus egyházban kialakult ellenőrzési forma. Már egy VI. századi zsinat intézkedett róla. Kötelezően előírta, hogy a püspököknek évenként egyszer meg kell látogatniuk egyházmegyéjük parochiáit, s ennek során ki kell kérdezniük a papokat, hogy miként szolgálja ki a keresztséget és a misét, s miként folynak a dolgok a gyülekezetben. A *canonica visitatio* rendjét a tridenti zsinat határozta meg újra.

Az első - másolatban - megmaradt magyarországi jegyzőkönyv az esztergomi káptalan 1397-es vizsgálását őrizte meg. A XVI. század végétől az egyházi látogatások nagyjából öt-tíz évenként történtek, s már gyakran utalnak vissza a korábbi jegyzőkönyvekben rögzített állapotokra. A reformáció térhódításával megjelennek a református és evangélikus hitközösségek egyházlátogatási jegyzőkönyvei is. Ezek lényegében megegyeznek a katolikus *canonica visitatio*kkal, de javarészt magyar nyelven íródtak.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek részletes leírást adnak a templomokról és felszerelésükről, az egyház jövedelmeiről, amelyeket a helyszínen tett tanúvallomásoknak a jegyzőkönyvbe foglalásával igyekeztek hitelesíteni. Tájékoztatnak a lelkész kötelességeiről, jövedelmeiről, a parochiális házról, az iskolákról, a harangozóról, a prédikátor magaviseletéről, a hívek véleményével alátámasztva. Az adatok jelentős része gazdasági jellegű. Apró részletességgel leírják a parochiák szántóföldjeit, kaszálóit és szőlőit számos helynévvel fűszerezve. A XVIII. század közepétől a jegyzőkönyvek egyre terjedelmesebbek, néha egy-egy plébánia leírása eléri a száz oldalt. Nemegyszer részletes leltárt adnak az egyház könyvtáráról, tartalmazzák a plébániákra vonatkozó legfontosabb iratokat is. Beszámolnak a pap és a patrónus megnevezésén kívül a hívek nemzetiségi és erkölcsi viszonyairól.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek számos egyház-, gazdaság- és

épitéstörténeti, történeti földrajzi, demográfiai vonatkozásban más-honnan be nem szerezhető adatokat nyújtanak, gyakran még a Mohács előtti korral foglalkozó kutatók számára is. A sokoldalúan felhasználható forrástípus összegyűjtése és a legfontosabb kiadása mind sürgesebb feladat.

ZOMBORI ISTVÁN:

AZ EGYHÁZI LOVAGRENDEK

Az előadás áttekintette az egyházi lovagrendek kialakulásának körülményeit. Részletesen tárgyalta a három legjelentősebb lovagrend, a johanniták, a templomosok és a német lovagrend középkori történetét, az egyházi és a feudális társadalomban betöltött szerepüket. A referátum kitért a johannitákra súlypontozva az említett három rend magyarországi letelepülésére is.

ÖSSZEÁLLÍTOTTA:

KOSZTA LÁSZLÓ

Ismertetések

"KUTYAFEJŰ TATÁROK" VAGY TENGRI KÜLDÖTTEI?

/Vásáry István: Az Arany Horda Kossuth Kiadó, 1986.

Szivárvány sorozat /

A Mongol Birodalom egyetemes történeti jelentősége abban áll, hogy a mongol volt az első nomád nép, amely egész Kínát meghódította; függésbe kényszerítette a fontos kulturális szerepet játszó Tibetet, valamint Koreát és Hátsó-India országait; elfoglalta a virágzó kultúrájú Turkesztánt, Perzsiát; az orosz fejedelemségeket több, mint két évszázadon át tartotta uralma alatt. A dél-orosz steppe volt a legnyugatibb terület, amelyen a mongolok tartósan megtelepedtek, de évtizedeken át rettegett földük Közép és Nyugat-Európa is. A Dzsingisz alapította birodalom azonban nem pusztán katonai és politikai szempontból változtatta meg Ázsia és Kelet-Európa képét: a "pax Mongolica" a kereskedelmi utak biztonságát jelentette ennek jótékony kulturális és technikai következményeivel együtt.

Európa és Magyarország szempontjából különösen a birodalom nyugati része fontos, melyet Batu és utódai birtokoltak. Dzsingisz halála előtt maga osztotta szét birodalmának részeit fiai között. A dél-szibériai részeket és a majdan meghódítandó nyugati területeket kapta Dzsocsi, a legidősebb fiú, ő azonban apja előtt néhány hónappal meghalt. Legidősebb fia helyett annak öccse, Batu irányította ezeket a birodalomrészeket. Ő rövidesen valóban meghódította Európa egy részét, tekintélye megnövekedett, később pedig meghatározó szerepet játszott a nagykán személyének kiválasztásában. Az ő támogatásával vették át a birodalom kormányzását a legkisebb Dzsingisz-fiúnak, Tolujnak az utódai az Ögödej-ágtól. Batu részbirodalma /ulusza/, az Arany Horda függetlenné vált: uralkodói már a nagy Mongol Birodalom szétesése előtt is sokszor döntöttek olyan ügyekben, melyeket a nagykán elé kellett volna vinniük.

Vásáry István könyve nemcsak azért fontos, mert az egyetemes történelemben jelentős szerepet játszó néppel ismert meg - nekünk más okból is tanulságos lehet. Egyrészt azért, mert az Arany Horda történetének bizonyos részei szorosan kapcsolódnak a magyar közép-

kor történetlméhez: a szerző, mint előszavában írja, olyan képet szeretne adni a támadókról, amely "mégiscsak reálisabb lesz a tudatunk mélyén ma is ott lapuló "kutyafejű" tatár torz alakjánál". Másrészt azért, mert alig négy évszázaddal korábban egy másik nomád nép tört Európára: a magyar. Természetesen nem alkothatunk sztereotípiát "a nomád" népről, ahogyan például a bizánci történetírók tették, de kellő körültekintéssel és óvatossággal helyenként párhuzamba állíthatjuk a honfoglaló és a honfoglalás előtti magyar és a 13. századi mongol társadalmat, akár kulturális, akár katonai szempontból.

A könyv első fejezete olyan kérdéseket tárgyal, melyek ismerete mindenképpen szükséges a Mongol Birodalom illetve az Arany Horda kialakulásának, történetének, bukásának megértéséhez. Az itt kifejtett gondolatok közhielmekeket oszlatnak el a nomadizmus kialakulásáról, a letelepült és nomád társadalmak viszonyáról, a nemzeti-ségi-törzsi társadalom mibenlétéről.

"Tartós, nomádok alapította birodalom csak földműves civilizációkkal létesített együttélés, szimbiózis esetén lehetséges" - írja a szerző a letelepült és nomád társadalmak kapcsolatát elemezve. Valamivel pontosabb lehet a kép a következőkkel kiegészítve: ha a nomádok földműves területeket vontak hatalmuk alá, és a hatalmat nagyobb nomád egységekkel akarták biztosítani, az adott területen hanyatlásnak indult a földművelő kultúra; ha viszont nem voltak jelen kellő létszámban, a helyi lakosság asszimilálta őket - ez történt az Észak-Kínát meghódító taggacsokkal, kitajokkal, mongolokkal, a Perzsiát meghódító szeldzsükökkel, a perzsiai mongolokkal. /Az asszimiláció jellemző volt ott is, ahol nem letelepült népekkel érintkeztek. Az Arany Horda mongol hódítói azért őrizhették meg sajátos nomád arculatukat, mert a terület leigázott népei túlnyomórészt hasonló életformájú és kultúrájú török népek voltak. /Egy nomád nép igazán hosszú ideig csak akkor tarthatta meg birodalmát, ha letelepült életmódra tért át. Ez történt például akkor, amikor 840-ben a kirgizek szétverték az ujjur birodalmat; a vesztesek egy része Turkesztán felé menekült, ott birodalmat alapított, föladata nomád életformáját, és csak nem négyszáz évig uralta a területet - éppen az előretörő mongoloknak hódoltak be.

A szerző föl hívja a figyelmünket arra, hogy a török és mongol elnevezésnek van a köznyelvben kevésbé ismert jelentése is: egy-egy nyelvcsaládot jelölnek. Itt esik szó arról is, honnan származik a

mongol-tatár kettős elnevezés, miért írta a nagykán udvarában járt Plano Carpini: " az általunk tatároknak nevezett mongolok". Noha az Arany Horda megalapítói és hosszú időn át uralkodói is dzsingiszi-dák voltak, vagyis a tulajdonképpeni mongol törzsből származtak, Vásáry István többnyire a tatár nevet használja e birodalom népeinek jelölésére, követve az európai hagyományt.

A tatár népnév kalandos utat járt be. Dzsingisz korában a tatár-nak nevezett nép bizonyosan a mongol nyelvcsaládhoz tartozó nyelven beszélt. /Az elnevezés viszont már jóval korábban, a 8. sz.-i keleti türk rovásírással feliratokon is felbukkan. / A kezdeti háborúskodások után behódoltak Dzsingisz mongoljainak és szövetségesként harcoltak mellettük. A középkori Európa a Mongol Birodalom népeinek összefoglaló elnevezéseként használta a tatár-t, és ez lett az Arany Horda népeinek önelnevezése is, hogy mutassák ezzel a hódítókhoz való azonosulásukat.

Később Európában - miután ez a földrész is közelebbi ismeretségbe került az oszmánokkal - a nem oszmán, de török nyelvű népeket nevezték így.

Az utóbbi néhány évtizedben megint változott a tatár jelentése. Nem olyan régen jelölhetett volga-vidéki, krími, szibériai török nyelvű népeket, amelyek nevüket az Arany Horda utódállamaiként alakult tatár kánságoktól kapták örökségül. Ma már többnyire a kazáni tatár nyelvjárásokat beszélő csoportokat értik tatár alatt; a szibériai tatár nyelvjárások is ezek közé tartoznak, irodalmi nyelvük azonos a volga-vidéki tatárokéval. A krími tatár pedig négy nagyobb nyelvjárás összefoglaló neve.

Ide kapcsolódik, hogy nem hajt a tatár típusú szólásaink az oszmán hódoltság korának emlékei, nem a tatárjáráséi: a Krími Kánság tatárjaira vonatkoznak.

Olvashatunk az Arany Horda történetének előzményeiről: Dzsingisz uralomra jutásáról és arról, hogyan teremtett világbirodalmat - megtoldva egy érdekes kultúrtörténeti összefoglalóval a János papkirály országáról szóló legendákról.

A következő négy fejezet az Arany Horda eseménytörténete, de hogy az összefüggések világosabbak legyenek, rövid összefoglalást kapunk azokról a népekről és területekről, amelyek az Arany Hordához

tartoztak, vagy valamilyen módon érintkeztek vele. / Például a kunokról, a volgai bolgárokról; a Krím szerepéről, az ilkánok birodalmáról, a hvárezmi szultánságról stb./

A 6-8. fejezetben találjuk mindazt, amivel évszámokon és történéseken kívül jellemezhetjük egy korszak történelmét: tárgyalja az államszervezet, ezen belül a joggyakorlat, a közigazgatás, a katonai szervezet kérdéseit; szó esik az Arany Horda gazdaságáról és kereskedelmi kapcsolatairól, városairól, kultúrájáról.

Az Arany Horda államalakulatáról szólva Vásáry állást foglal amellett, hogy "a nomád és feudalizmus fogalmak együttes használatát nem indokolják történelmi érvek", de meggyőző érveléssel elutasítja azt is, hogy a keleti despotizmus vagy az ázsiai termelési mód címkéjét erőltessük rá. Mint írja, a nomád állam alapja nem a földbirtok volt, a birodalmat nem akkor érezték erősebbnek, ha nagyobb volt a kiterjedése, hanem akkor, ha a meghódított népek száma és az állattállomány növekedett. A letelepült népekkel való együttélés hatásaképp a 14. században megjelent néhány feudalizmusra jellemző vonás is az Arany Hordában, és csak ekkor kezdett 'földterület' jelentést is fölvenni az ulusz, amely korábban csak a hódítás révén létrejött hatalmat jelentette.

Másik fő érve némiképpen megtévesztő lehet: "a földterület állandóan változott; egy nomád nép állam akár pár év alatt ezer kilométerekkel odébb "helyezhette át" saját területét." Ez azt a tévhitet erősítheti meg, hogy a nomadizmus azonos a legelőterület folytonos áthelyezésével, holott a szerző is igyekszik ezt a közhiúdelmet eloszlatni könyvének más helyein. Talán érdekesebb lenne ezt az érvet másodlagosként kezelni. Fontosabbnak tűnik az, hogy a legelőterületet újra meg újra fölloztották, így - a legelőváltás következtében - ugyanazt a földet használták az uralkodó és az alávetett törzsek; valamint az, hogy a föld birtoklását hármasság jellemezte. A földterület egésze az egész törzsszövetségé volt; részei mindig egy-egy nemzetség birtokában voltak, de csak meghatározott időre; a nemzetségek téli szállása, mely rendszerint kultikus helyé vált, viszonylag állandónak volt mondható.

Az Arany Horda gazdasági életéről szóló fejezetben részletes leírást kapunk a fővárosról, Szarajról. Ez a fejezet a nomád állattartást, a városokban folyó életet, a kézművesipart, az adórendszert, a kereskedelmet elemzi, de néprajzi érdekességeket is olvashatunk

arról, mit tekintettek a nők, mit a férfiak munkájának; a jurták szerkezetéről; étkezési, öltözködési szokásaikról.

A temetkezési szokásokat a szerző az Arany Horda népeinek vallási nézetei kapcsán említi. A vallást illetően a türelem volt a birodalom legfőbb jellegzetessége 1313-ig. Ekkor vette föl Özbek kán az iszlámot, államvallássá tette, a sámánokat és a buddhista hittérítőket elűzte, a kereszténységet és a judaizmust viszont - az iszlám szerint e két vallás szintén isteni kinyilatkoztatás alapján írott könyvekre épül - továbbra sem üldözték. /A mongolok eredetileg inkább csak a nesztorianizmust ismerték, az Arany Horda területén azonban katolikus missziók is működtek. A keleti kereszténységgel főként az orosz fejedelemségek leigázása után kerültek kapcsolatba./

Az említett vallási türelem a török és mongol népek régi monoteista vallásának egyik alapvonása volt. Tengri nevű istenük "nem féltékeny Isten, mint Jahve és Allah, hagyja, hogy mindenki úgy tisztelje őt, ahogyan kedve tartja" - írja a szerző. A könyv e része ráirányítja figyelmünket arra, hogy át kell formálnunk a nomád népek vallási nézeteiről kialakított képünket - és ez fontos lehet a magyarság régi vallásának megismerésében is - , hiszen a belső-ázsiai nomádok hitéről szólva sokkal gyakrabban hangzik el a "samánisztikus", mint a "monoteista" jelző. Nem minden alap nélkül persze, hiszen samánisztikus hitelemek nagy számban találhatók nomád népeknél. A Mongol Birodalomban járt követek sok "pogány babonát" jegyeztek le, a könyvben ezekről is olvashatunk.

Vásáry István szerint a két világkép viszonya egymáshoz a következő: "létezik egy felső lény, Isten, de a föld feletti és alatti rétegeket jó és rossz szellemek sokasága népesíti be. Az Egy-Isten távol van, vele imádság vagy szertartás révén nem lehet kapcsolatot teremteni, de szellemi világ lényeivel - sámánok közvetítésével - igen." Valóban: a mongol előkelők, maga a kán is, fontosabb cselekedeteik előtt mindig kikérték sámánjaik tanácsát, s ez a szerző véleménye mellett szól. Gyengébb viszont feltevését, hogy a birodalom más vallású papjainak, keresztényeknek, muszlimoknak, buddhistáknak egyaránt, kötelességük volt imádkozni az uralkodóért, tehát ők is "közvetíthettek" Tengri felé.

A két világkép viszonya másképp is elképzelhető Róna-Tas András tanulmánya alapján /Materialien zur alten Religion der Türken s.a./.

Ő a törökök és a mongolok hitét olyan szinkretikus belső-ázsiai vallásnak tartja, amely eredetét tekintve két fő összetevőre bontható. Az egyik, a samanizmus, különböző hitelemek összessége, s egy-egy területre és népre jellemző, hogy ezekből az elemekből mit és hogyan használ föl hitvilága /a samanizmus vallásnak még nem tekinthető/ kialakításához. Olyan népeknél élt, melyek szociális struktúrájának szervezettsége alacsony fokú volt. Az erdőövezet tipikus világképe, ahonnan a nomád népek "utánpótlásukat" kapták.

A másik komponens viszont a steppezóna jellemző vallása, olyan társadalmakban jött létre, amelyekben egyeduralkodó állt az alattvalók fölött. Ezt a vallást, mely a nomád társadalmak uralkodó rétegének hite volt, a francia vallástörténész, turkológus Jean-Paul Roux nevezte el tengrizmusnak /a tengri 'törökül'isten'-t jelent/.

A tengrizmus monoteista vallás, de istene nem ex-nihilo teremő; amennyire az ősi hitre vonatkozó szűköss emlékeanyagból kihámozható, a világot Tengri tulajdonképpen nem "teremtette", hanem "összerakta", "összeillesztette" - erről a magyar gyárt szó is tanúskodik, amely török jövevényszó nyelvünkben, és török megfelelőjét /yarat-/ használták a világ megalkotásának jelölésére.

A szerző külön fejezetet szentel az Arany Horda és az orosz fejedelemségek kapcsolatának az első mongol támadásoktól végigkövetve viszonyukat, elemelve a mongol uralom hatását.

A könyv ismeretterjesztő céllal íródott, valószínűleg ezért van az, hogy Vásáry István csak az általa elfogadott nézeteket ismerteti az erősen vitatott kérdések tárgyalásakor. A Mongolok titkos történetéről például azt olvashatjuk, hogy az 1240-es években keletkezett. E munkának van ugyan kolofónja, amelynek alapján valamelyik állatciklus patkányévére datálható, de a vélemények eltérnek azt illetően, hogy 1240-ről, 1252-ről vagy 1264-ről van-e szó; hogy az egész mű keletkezett-e akkor vagy csak főbb részei; hogy az eredetit írták-e abban az évben vagy csak a másolatot; stb. Még néhány példa: vitás kérdés az is, hogy a qun és a quman név valóban azonos töből származtatható-e, mint a szerző írja; és az is, hogy 1222-ben vagy 1223-ban volt-e a Kalka menti csata. / A könyv különböző helyeiben - nyilván sajtóhiba miatt - mindkét dátum szerepel. /

Bizonyára segíti a Szivárvány sorozat céljainak elérését az egyszerűsítés, olykor azonban félreértésekhez vezethet. Egyetlen péld-

da: pontosabb lenne középkipcsak-nak nevezni azoknak a nyelvjárá-
soknak /vagy nyelveknek/ az összességét, amelyekből a ma kipcsak-
nak nevezett török nyelvek többsége kialakult, és nem kun-nak,
mint /a szovjet kutatók gyakorlatát követve/ a szerző teszi, hiszen
a kun is csak egyike volt a középkipcsak nyelvjárásoknak /nyelvek-
nek/.

A könyv stílusa is hozzájárul, hogy élvezetes olvasmány legyen,
sőt olykor mintha túlzottan is "élénk" lenne a fogalmazás. A bibliog-
ráfiában sajnos csak az összefoglaló munkákat és a legfontosabb
forráskiadásokat találjuk. Mindamalatt a könyv rengeteg informáci-
ót nyújt, számos kérdést elemez részletesen, és idézetek, miniatú-
rák és régészeti leletek fényképei, rajzok, térképek, családfák te-
szik még szemléletesebbé.

SÁNDOR KLÁRA

HAVASSY PÉTER:

HEVES MEGYE KÖZÉPKORI TISZTSÉGVISELŐI

Studia Agriensia 6. Eger 1986. 88 p.

Havassy Péter munkája, a Heves megye középkori tisztségviselői, a *Studia Agriensia* 6. köteteként jelent meg, az egri Dobó István Vármúzeum gondozásában.

Könyvét hiánypótlásnak szánja a szerző, ugyanis a II. világháború után a Mohács előtti megye minden jelentősebb tisztségviselőjének kilétével foglalkozó tanulmány - a kiterjedt archontológiai kutatások ellenére - nem íródott Magyarországon. A szerző Heves megye 1526 előtti világi archontológiájáról teljességre törekvően igyekezett beszámolni. Ez bizonyos mértékig sikerült is, hiszen minden megyei tisztségviselőre - ispán, alispán, szolgabíró, esküdtek, várnagyok, országgyűlési követek - figyelmet fordított, nem elégedett meg csupán az ispán és az alispán kilétének tisztázásával. Mikor azonban az egyes tisztségviselők névsorára pillantunk, látjuk, hogy hiánysak az adatok. Ez egyrészt a forrásanyag elégtelen voltából, másrészt a meglévő feldolgozatlanságából adódik.

A könyv elején a szerző röviden áttekinti Heves megye kialakulását. Figyelmet érdemelnek Havassy saját kutatásai, melyek a megyén belüli egri völgyre, mint külön közigazgatási egységre vonatkoznak. A tanulmány további részében fejezetenként haladva tárgyalja a fent említett megyei tisztségviselőket. A rövid szöveges magyarázat után minden esetben archontológiai táblázat található, amelyben a méltóságok nevének, működésük időhatárainak feltüntetésén kívül, folyamatosan közli a rájuk vonatkozó adatokat.

A tisztség fontosságából és adatolhatóságából adódóan a legtöbbet az ispánokkal foglalkozik. Nem elégszik meg a nevek felsorolásával, hanem a geneológia segítségével tisztázni próbálja származásukat, továbbá kísérletet tesz vagyoni helyzetük, a megye birtoklás-történetében betöltött szerepük és iskolázottsági szintjük megállapítására. Megtudhatjuk, hogy a XIV. századi ispánok döntő többségét két őshonos nemzetség, az Aba nembeli Kompolti és a Rátót nembeli Fari adták, akik udvari méltóságot - Péter királynéi tárnokmestert leszámítva - nem

töltöttek be. Ellenben a XV. század első felében, főleg olyan személyeket találunk az ispáni székhelyen, akik ilyen címek birtokosai. Ez összefügg a Diósgyőr központú, 5-9 megyét magában foglaló territorium XV. század eleji kialakulásával, melynek élén olyan méltóságok álltak, mint Széchenyi Simon lovászmester, Garai Miklós nádor. A XV. század első felének ispánjai - egy-két kivételtől eltekintve - már nem voltak hevesi származásúak. A század utolsó harmadától egészen Mohácsig az ispáni tiszteket két magyar származású püspök, Nagylucsei Orbán és Bakócz Tamás kivételével zömében olasz püspöki kormányzók látták el.

Az ispánokról szóló szöveges ismertetőben a szerző nem hangsúlyozza megfelelően az adatok hiányát a felderített ispánok közti időszakban. Az az olvasó érzése, hogy a comesek egymást követik, holott az archontológiai táblázatokból kiderül, az ismert ispánok között 10-20 oly év is eltelik, amelyről semmi adat nincs. Egy helyütt például így ír: "... a Simont megyénk ispáni székében követő Gáji Horváth Gergely...", míg a táblázat tanúsága szerint a két méltóság működése között kerek 10 év telt el.

A többi tisztség esetében a kötet nem bocsátkozik ilyen részletekbe, így az általános fejlődés menetébe beillesztve, csupán a hevesi sajátosságokra fordít figyelmet.

Bár a szerző a bevezetőben írja, hogy a tisztségek hazai kialakulására, jellemzésére nem fordít különösebb figyelmet, a legalapvetőbb tudnivalókat - miként azt a szolgabírókról szóló részben meg is tette - összefoglalhatta volna, hiszen ezek nélkül szorosan a témához tartozó részek sem értelmezhetők mindig pontosan. Például az alispánoknál nincs szöveges utalás arra, hogy egyszerre hányan működtek. A táblázatokban egyes időszakokban egy, máskor két név szerepel. Így kevésbé érzékeljük az adatok teljességének, illetve hiányosságának mértékét.

A munka nem egyszerű adatismertetés, Havassy Péter a funkcionáriusok felsorolásán túl, igyekszik összefüggéseket feltárni a tisztségviselők egymáshoz való viszonyában. Vizsgálja a megyei méltóságok mobilitásának kérdését, az egyes családok súlyát a megye életében. A könyvet jól kiegészítő mellékletben táblázatot találunk Heves megye XIV-XV. századi eddig ismert nádor közgyűléseiről, és szerepelnek

benne a legfontosabb családok leszármazási táblázatai is. A kötetet 3 térkép és 34 fekete-fehér kép illusztrálja.

PESTI SÁNDOR

A. Studia Agriensia sorozatban eddig megjelent:

- Csiffáry Gergely: Egri Céhemlékek. 1982.
- Lénárt Andor: Az egri vár feltárásának története. 1982.
- Magyarországi végvárok a XVI-XVII. században. Szerk.: Bodó Sándor, Szabó Jolán. 1983.
- Sugár István: Bornemissza Gergely deák élete. 1984.
- Magyar és török végvárok /1663-1684/ Szerk.: Bodó Sándor, Szabó Jolán. 1985.

AZ ADMONTI LEVELEKRŐL

/Hödl, Günther - Classen, Peter /hrsg/: Die Admonter Briefsammlung nebst ergänzenden Briefen./MGH.Epp.2. Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, Bd. VI./, München, 1983.pp. 271./

"Minden történész előtt ismeretes saját tapasztalataiból, mily sok, bennünket érdeklő mozzanatról közöltek elszórtan megemlékezést a külföldi oklevéltárak, monográfiák, folyóiratok... Az adatok sok esetben nem számíthatnak különösebb figyelemre ... Arra mindenképpen érdemesek, hogy számontartsuk őket. A könyvismertetések szokták a figyelmet rájuk irányítani, azonban csak nagyon esetlegesen. ..."

- írta jó húsz évvel ezelőtt Mályusz Elemér. Ma ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy - a magyar forráskiadás helyzetéből következően - örülnünk kell abban az esetben, ha magyar vonatkozású levéltári források külföldi forráskiadványokban, vagy folyóiratokban első alkalommal, vagy újra napvilágot látnak.

Az osztrák kolostorok levél-, illetve könyvtárai nem egy esetben őriztek meg olyan levélgyűjteményeket /Briefsammlungen/, amelyek jelentékeny magyar vonatkozású anyagot foglalnak magukba. Ezekről sajnos mind a mai napig nem áll rendelkezésünkre rendszeres felmérés, pedig a magyar középkor kutatói ismerik és használják is őket./1/

IV. Adorján /Nicolaus Breakspear, 1154-1159./ pápa halálával a pápaság és a császárság konfliktusa új fordulatot vett. A konklávé nagyobb része Roland Bandinelli kancellárt választotta pápává, aki a III.Sándor nevet vette fel, míg a császárhoz hű itáliai és német püspökök Octavian Monticello bíborost emelték a pápai trónra, aki a IV. Viktor nevet választotta. IV. Viktor halála után III. Sándorral szemben még két ellenpápa /III. Paszkál, III. Kallixtus/ követte egymást, s mivel Frigyes császárral szemben a normann seregek nem tudtak segítséget nyújtani, III. Sándor pápa francia földre menekült. A konfliktus mind a tettek, mind pedig a szellemiek terén kiéleződött: Frigyes több ízben vezetett sereget Itáliába, s kancellárja, Rainald von Dassel /+1167/, kölni érsek a szellem fegyvereivel vette fel a harcot III.Sándor ellen. A konfliktus végül Frigyes csapatainak 1176. évi legnánói veresége után a velencei békével tért nyugvópontra. A velencei béke

mögött azonban sokkal több állt, mint magában a legnandói vereség, nevezetesen a középkori értelemben vett nemzetközi diplomácia, amelyben igen nagy szerepet vállalt Magyarország királya, II. Géza is. Ezen eseményeket tartja számon az egyháztörténet az 1159. évi skizma elnevezés alatt /korabeli kifejezéssel: "Orto in ecclesiaschismate"/. /2/

Ezen vészterhes időkben, az 1162. év utolsó negyedében I. Eberhard, salzburgi érsek /1147-1164/ Gottfried, admonti apátnak /1137-1165/ egy levélköteget nyújtott át, melynek tartalma szoros kapcsolatban volt az 1159. évi skizma óta eltelt eseményekkel. Az apát rövid időn belül átolvasta a gyűjteményt, s utasítást adott annak lemásolására. A másolat elkészültét valószínűleg személyesen ellenőrizte, irányítása mellett több szerzetes is munkálkodott a kéziraton. Ez a gyűjtemény a salzburgi érsek leveleivel és az Admontban talált anyaggal kiegészítve adja az Admonti levélgyűjteményt, a Codex Vindobonensis 629-et. /3/

Admont neve nem ismeretlen a magyar középkorkutatás előtt sem, elég ha a korai törvényeinket őrző Admonti kódexre, vagy a Csatári Bibliára utalunk. A tárgyalt levélgyűjtemény kódexére W. Wattenbach, a középkori kéziratok avatott ismerője hívta fel a figyelmet, kiadásának tervét Arndt disszertációja nyomán M. Tangl vetette fel, bár Jöngnagel 1612. évi kiadványában egyes darabjai napvilágot láttak. F. Martin tartományi levéltárnok elgondolása az volt, hogy a Monumenta Germaniae Historica Epistolae Selectae sorozatában adja ki, de terve a Tangl-lal való véleménykülönbség és a háborús idők mostoha körülményei miatt meghírsult. A kódexet közben többen tanulmányozták, így F. Gruber, W. Schmidt és J. Wichner. Ezek részlettanulmányai után első módszeres elemzését H. Zatschek készítette el 1929-ben. A háború után W. Holzmann vezetése alatt P.G. Fischbach vetette fel újra a kiadás tervét. Modern leírását G. Hödl végezte el. /4/

A gyűjtemény darabjai nincsenek szoros időrendbe állítva, minden levél hiteles és a feladó és a címzett közti utat valóban megtette. Az Admontban talált rész a monostor 12. századi aktuális kérdéseit tárgyalja, ezzel szemben az Eberhard érsektől kapott rész a birodalmi politika kérdéseire vet fényt, s III. Sándor pápának a szakadásban elfoglalt álláspontját képviseli. Az előbbi célja talán egy "precedens"-gyűjtemény összeállítása, vagyis egy, a monostor jogait biztosító gyűjtemény létrehozása volt, míg az utóbbié talán - a kiadók feltevézése szerint - történetírói alapanyag elkészítése. A gyűjtemény önmagában 87 darabot tartalmaz, közülük hármat nem lehet a levél kategóriába sorolni /ezek: Hesso Scholasticus jelentése

az 1119. évi rheimsi zsinatról, egy formularium-részlet, és egy, az 1160. évi páviai zsinaton elhangzott beszéd töredéke/. A többi a diplomatika legkülönbözőbb műfajait képviseli. A kódex provenienciája is jól ismert: Admontból Regensburgon keresztül került a bécsi Udvari Könyvtárba. A levélgyűjtemény forrásértéke I. Frigyes 2. itáliai hadjáratának időszakára nézve óriási.

A gyűjtemény három, magyar szempontból fontos levelet is tartalmaz. Ezen leveleknek eddig is létezett kiadása, ennek ellenére a szövegkritika szempontjából a Monumenta Hungariae Antiquissima megjelenéséig fontos hiányt pótol a jelen kiadás. Mindhárom darab történelmünknek oklevelekben meglehetősen szegény korszakából származik. Az első Lukács esztergomi érsek intézte Eberhard salzburgi érsekhez. Leveleiben biztosítja a német püspökök császársággal szembenálló csoportjának vezető egyéniségét, hogy ő Magyarországon mindent elkövet annak érdekében, hogy a magyar püspökök III. Sándor pápát fogadják el az Egyház fejének, s ezen ügynek az ország királyát, II. Gézát is megnyerte. Fejér az oklevelet nagyon esetleges kivonatban közölte, Gombos ellenben teljes terjedelmében. Szintén újra napvilágot látott II. Géza magyar király azon oklevele, melyet ő is Eberhard érsekhez intézett, s ebben barátságáról biztosítja az érseket, sőt segítséget ígér neki Frigyes császárral szemben. A harmadik levél pedig Eberhard érseknek a magyar király levelére adott válasza, melyben megköszöni és megerősíti a kettejük közötti barátságot. Hogy ezek a levelek milyen fontosak a magyar művelődéstörténet számára, misem bizonyítja jobban, mint hogy Mezey László mindhármat beválogatta az Árpád-, és Anjou-kori leveleket tartalmazó fordításkötetbe. /5/

A kötet rövid, lényegretörő bevezetés után közli az Admonti-levélgyűjteményt, majd a 148. oldaltól a Salzburgi-levélgyűjteményt, s ezt a 199. oldaltól III. Sándor pápa levelei követik. A szöveg közlésének módszere minden tekintetben kielégíti a modern szövegkritika követelményeit. Az előforduló antik és bibliai idézeteket marginális jegyzetek formájában jelzi a kiadás, a szövegkritikai apparátus a szöveg alatt, a magyarázó és történeti apparátus a lapalji jegyzetekben kapott helyet. A használhatóságot nagyban megkönnyítik a kötetet záró mutatók: egy initia-jegyzék /217-218.o./, oklevélkibocsájtók, és -nyerők jegyzéke /219-221.o./, névmutató /222-232.o./, szó- és tárgymutató /233-267.o./, a 269. oldaltól pedig a szövegekben előforduló antik és bibliai idézetek jegyzéke kapott helyet.

A szövegek recenziái olyan kötetet hoztak létre, amely méltán került a Monumenta Germaniae Historica nagyműtű sorozatába, értékes munkaeszközt nyújtván ezzel a magyar medievisták számára is.

J E G Y Z E T E K

1. Mályusz Elemér: A magyar medievisztika forráskérdései. /Medievisztika és Oklevélkiadás/ Levéltári Közlemények, 38. /1967/ 4-29. 8. o.; A levélgyűjteményekre újabban Auer, Leopold: Eine österreichische Briefsammlung aus der Zeit Friedrichs des Streitbaren, /MIOG. Bd. 77./ 1969 /pp.43-77./, amely regesztagyűjteményt is közöl, közre Nyugatmagyarországi vonatkozású oklevelek, amelyeknek csak egy részét adta ki a Burgenlandi okmánytár.
Arra, hogy a magyar kutatás ismeri ezeket ld. Makkai L.-Mezey L.: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI-XIV. század. /Nemzeti Könyvtár. Levelestár/, Budapest, 1960. p. 317. 124.sz. jegyzet.
2. Az eseményeket röviden magyarul ismerteti: Adriányi Gábor:
Az Egyháztörténet Kézikönyve, Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, IV. /, München, 1975.pp. 135-137., valamint Makkai-Mezey, id.hely.; A magyar király szerepéről újabb kutatásokat foglal össze népszerű formában: Makk F.: Magyarország a 12. században, Magyar História, Budapest, 1986.p.152.s köv.
A korabeli kifejezés II. Gézának a francia királyhoz intézett oklevélből származik, ld. Fejér Codex Diplomaticus II. 163.
3. Ismertetett mű Bevezetője p.9; Eberhard érsek és Gottfried apát személyére vö. Makkai-Mezey, id. hely s köv.
4. A bőséges és igen tanulságos irodalmat összefoglalja az ismertetett mű Bevezetője, és külön a szerző szerinti, külön a tematikus irodalomjegyzékben is.
5. A magyar levelek: ismertetett mű, 135-137.; Magyar fordítás: Makkai-Mezey, id.mű II. fejezet, 14-15. sz. A levelek datálását II. Gézának a pápaság dolgában elfoglalt álláspontváltoztatásai tette lehetővé, vö. Pauler, I.496.; Géza Oklevele: Szentpétery, Regesta Arpadianae. 96. sz.

SZOVÁK KORNÉL

A PÉLDAADÁS TUDATOSSÁGA I.^x

/Fábián Ernő: A tudatosság fokozatai, Kritérion Bukarest 1982./

A romániai magyar szellemi életben az egyetemes magyar eszmétörténet változásait karakteresebben lehet megragadni, mint Magyarországon. Ezt figyelhetjük meg a Bretter-iskola marxizmusához való viszonyulásához, az irodalom és irodalomtudomány esetében Szöcs Géza és Cs. Gyimesi Éva munkásságában, valamint a nyolcvanas évek elején a "liberalizmus óhajításával". Ez utóbbi szempontjából nagyon fontos: John Stuart Mill A szabadságról c. esszéjének megjelentetése Egyed Péter tartalmas bevezetőjével, Pászka Imre Struktúrák és közösségek c. munkájának történeti - formációelméleti elemzése az ázsiai és a keleti típusú társadalomfejlődésről, Molnár Gusztáv tanulmánya Ó, Anglia, ó Anglia címmel az angol polgári forradalomról. A háttérben meglévő szándékot jól jellemzi Molnár Gusztáv A fiatal Szabó Dezső c. tanulmányában. "A fiatal Szabó Dezső ideológiája ma pontosan azért válhatott oly fontossá számunkra, mert kritikai értelmezése hozzásegít az elfeledett csillag, a társadalmi különleműség és többszólamúság, az autonóm, nem pedig ideológiailag és hatalmilag totalizált társadalomfejlődés lehetőségének újrafelfedezéséhez."

Fábián Ernő munkássága is ehhez a vonulathoz tartozik. A kovásznai középiskolai tanár eddig Apáczai Csere Jánosról és Eötvös Józsefről írt kismonográfiát. 1980-ban pedig saját bevezetőjével adott közre válogatást Németh László pedagógiai írásaiból. A Korunkban a hetvenes években rendszeresen jelentek meg tanulmányai. Ezek között vannak kifejezetten szociológiai jellegű ismertetések a demográfiai változásokról, a vidéki értelmiségről, és nemzetiségszociológiai kutatásokról. Értékes tanulmányokat írt az értelmiségi/kisebbségi magatartás /első-sorban erdélyi/ lehetőségeiről, valamint a partikuláris és nemzeti értékek viszonyáról a nemzeti, nemzetiségi ideológiákban. Munkásságának fontos része a hagyományok újértelmezése /pl. a transzilvanizmus/, a romániai magyar kisebbség nemzetiségszociológiai vizsgálata és a nacionalizmus tartalmának elemzése.

x Az ismertetés második részét, amely Fábián Ernő A példaadás erkölcsse c. könyvéről szól, következő számunkban közöljük. /szerk./

A tudatosság fokozatai c. kötetben két tanulmány szerepel. A közösségi létezés és ideológiák címmel a közösségtudat alakváltozásait vizsgálja összefoglalva a nemzetfogalom történetét az európai középkortól, a választóvonalat jelentő nagy francia forradalomtól át Jászi Oszkárig. A kérdéskört a Romániában szokásos szemlélettől eltérően, jóval differenciáltabban mutatja be. Azzal a XIX. századi historicizmussal és nacionalizmussal polemizál, ami - mind a mai napig - a nemzeti jellem és tudatosság történelemfelettségét hirdeti.

A hűbéri társadalom szerkezetének /intézményeiben és szokásaiban nem lehet etnikai leszármazást keresni/ és világszemléletének /a király mint a nép védelmezője/ bemutatásával, a szokások /az uralkodónak a szokásokkal összhangban kell kormányoznia/ és a jog /ésszerűnek kell lennie és a közjót kell szolgálnia/ korabeli tiszteletének hangsúlyozásával magyarázza azt, "hogyan a középkori birodalmak és államok miért nem szorgalmazták különböző népek beolvasztását".

Az etnikai csoporttudatot /Szűcs Jenő nyomán/ elhatárolja az ideológus jellegű rendi "nemzeti" tudattól, és megkülönbözteti a modern nemzeti ideológiáktól. Az ezek közötti átmenetek kérdése nemcsak Fábiónál, hanem az egész szakirodalomban feltáratlan. Erre feltehetőleg a történeti-kulturális antropológia újabb kutatásai adhatnak majd kielégítő választ.

Újdonság Fábión tanulmányában, hogy a bizánci, balkáni, oroszországi fejlődést áttekintve az etnikai, nyelvi és vallási kontinuitást nem kizárólag a török politikájából adódó toleranciával, a görög-keleti egyház korai fordító tevékenységével magyarázza, hanem felhívja a figyelmet arra is, hogy bár a despotikus állam megakadályozta a kiváltságosok natióvá válását "de nem veszélyeztette a kiszolgáltatott, jogfosztott nép etnikai azonosságának a megőrzését." Ennek okát azonban nem tárja fel. Hajnal István a bizánci /típusú/ fejlődést mechanikus és üres racionalizmusként jellemzi, amelyben "felül a légüres térben működő mechanizmus, alul a szervetlen ösztönösség". Ahol a központi irányításnak a közvetítő/közép-/ rétegek hiányában nincs hatékony, maradandó formáló hatása a helyi közösségek mindennapi életére. Annnyiban azonban van, hogy az ott /"a mélyben"/ lévő formák, sajátosságok közvetítettség hiányában nem tudnak kibontakozni, hanem tartós vegetációba rekednek. Történeti tartalmával ez a problémakör a napjainkban előtérbe került "második társadalom" kérdéséhez kapcsolódik. Érdekes lenne néhány nemzetiség-történeti problémát, például a csángókéét ebből a szempontból is újragondolni.

Az európai középkor végén az abszolút monarchiák létrehozásáért folytatott harcokban a belső rendi ellenállás és a helyi partikularitások megszüntetésével együtt az etnikailag egységes államok létrehozására törekedtek. Ez a folyamat a nagy francia forradalomban folytatódott az általános akarat egyetemessé tételével, amelynek "minden partikularitás ellenére érvényesülni kell, mert benne valósul meg a szabadság". A forradalom ideológusai számára "a nemzet a politikai cselekvéshez és szuverenitáshoz jutott népet jelentette." Azonban "a honpolgár nem lehet független és önálló, ő csupán az egész része, csak az egész révén létezik." Ebből adódik, hogy "a francia nyelv terjesztésével nyelvileg is egységesíteni akarták az államot". A fentiekből helyesen vonja le a szerző, hogy csírájukban már ekkor is itt megjelennek azok az elgondolások, amelyeket majd a totális diktatúrák fejlesztenek tovább.

A jakobinus államideológia követője J.G.Fichte, akinél a nép az államban /ami nála az emberi kiteljesedés birodalma/ szervezi önmagát nemzetté. A társadalom szabályozását a jog veszi át, amit majd az erkölcsnek kell felváltania, egy olyan államfilozófia keretében, ahol a gazdasági és a magánszféra egyaránt a nemzeti céloknak rendelődik alá. Ebből adódik az, hogy Fichte és a francia forradalom ideológiája az államot azonosítva a nemzettel létrehozta az államnemzet fogalmát. Itt azonban a szerző nem tér ki a francia és a német fejlődés különbségeire. Arra, hogy a francia abszolút monarchia és a forradalom elvégezte azt az egységesítést ami a német fejlődésben csak a XIX. század második felében következett be. Így az egyik esetben az államnemzet-koncepció mint megvalósuló állam-ideológia jelentkezik, míg a német fejlődés szempontjából megvalósítandó program-ideológiaként.

Az államnemzet ideológiájával fordul szembe Herder, akinél "az egyén természetétől és nyelvi-kultúrális közösségétől meghatározott lény." A nemzetek, nemzetiségek a nép nyelvében és kultúrájában megteremtett értékek alapján léteznek. Így alakul ki a kultúrnemzet koncepció.

Mindkét nemzetkoncepció magában rejt az a veszélyt, hogy kellő társadalmi ellenőrzés /demokratikus intézményrendszer/ és humanizáltság /a humanizmus mint a fanatizmus ellentéte/ hiányában az állam, vagy nemzet válik a létezés és a fejlődés végső értelmévé az egyén méltóságának kárára. Fábíán majd kötetének második tanulmánya végén szól Bibó Ist-

ván nyomán/ a demokratikus /ahol a közösség birtokbavétele az ember felszabadulásával jár/ és antidemokratikus nacionalizmusról. Ez utóbbi adhat teret /többek között/ a virtuális nemzetképnek, a váglyelvű gondolkodásnak /és politikai transzformációjuknak/ a mi régióinkban is.

Jelentős és vizsgálatlan gond a kelet-európai eszmetörténetben a kultúr- és államnemzet koncepciók zavaros egymásmellettélése. Ehhez kapcsolódik Szabó Miklós kis- és nagynemzettudat közti különbségtevése is. A jelenség illusztrálására talán legjobb példa Erdély történeti megítélése. Magyarországon Trianon után a harmincas években alakult ki, elsősorban értelmiségi körökben, egyfajta kultúrnemzeti felfogás a határokon kívülre került magyarság létének és szellemi életének visszahatásaként. Ez a kultúrnemzeti koncepció került az utóbbi harminc évben fokozatosan előtérbe a magyar politikai közvéleményben, míg Romániában az államnemzeti felfogás a uralkodó. Más okokkal együtt ebből adódik az, hogy a magyar kisebbség helyzetével való magyarországi törődés a másik oldalon automatikusan az irredentizmus vádját váltja ki. Ide kapcsolódik a történeti múlt államnemzeti szemüvegén át való szemlélete is. Ennek kialakulásában a német történetírásnak - Meinecke elmélete - nagy szerepe volt. Nicolae Iorga és Szekfű Gyula egyaránt ilyen hatás alatt dolgozták ki koncepciójukat. /Mivel a román és a magyar történelem, illetve a két nemzeti tudat gyökerei Erdélyben /is/ találhatóak, egyik fél sem tudja igazán elfogadni, hogy a területhez a másik történeti tudata /is/ kötődik. Ezért a másik hagyományait tárgyilagosan nem ismerve a terület történeti múltjára kizárólagos jogokat vindikál magának. Magyarországon épp oly kevésbé foglalkoznak azzal, hogy a román intellektualizmus bölcsője Erdélyben ringott, s ha igen, akkor is túlnyomórészt a magyar hatásokkal, segítségével, toleranciával, mint Romániában az Erdélyi fejedelemség szerepével a magyar történelemben, s ha igen, itt is a román vonatkozásokat helyezik előtérbe. A térség eszeme- és politikatörténetét tárgyilagosan, egységesen csak a köznapok feltárása után, annak segítségével lehetne megírni. A nemzeti közösségek alapos ismerete segíthet az elfogultságok torzító hatásával szemben.

Fábián Marx és Engels nemzetről, nemzetiségről alkotott elképzeléseiről /Karsai László elemzése után/ kimutatja, hogy Hegel hatása alatt a nemzeti mozgalmakat "a munkásosztály forradalmi stratégiájának részeként elemezték." A nemzeti mozgalmakat így aszerint értékelték,

hogy azok mennyire segítik elő az európai forradalmi mozgalmakat. Így itt alakul ki az az elképzelés, hogy "a világforradalom a nemzeti sajátosságokkal együtt a nemzetek közötti ellentéteket is megszünteti."

Ez a világforradalom tisztító erejéről és a munkásosztály ill. a nagyüzem nemzetekfelettségéről kialakult nézetben gyökerezik.

Engelsszel ellentétben /aki az "önrendelkezés történelmi jogát a fejlettebb civilizációval rendelkező nemzetek kizárólagos tulajdonának tekintette" /Lenin az önrendelkezés híve. Szerinte "a különálláshoz való jogot a marxistáknak azért kell védelmezniük, mert az a gyakorlatban az uralkodó nemzet burzsoáziájának hatalmi pozícióit gyengíti." Ez azonban elsősorban taktikai jellegű, hiszen a világforradalomba vetett hitből adódóan számára "a marxisták a demokratikus centralizmus hívei, ellenfelei mindenfajta partikularitásnak, azt a meggyőződést vallják, hogy a nagy, területileg kiterjedt államok sikeresebben tudják megoldani a gazdasági haladás feladatait és kedvezőbb feltételeket biztosítani a proletariátus burzsoázia ellen vívott harcának." Bár Lenin nagyobb jelentőséget tulajdonít a nemzetiségi kérdésnek, mint Marx és Engels, de "ő is úgy gondolta, hogy a proletár világforradalommal létrejövő szocialista termelési viszonyok a nemzeti sajátosságokból adódó szükségleteket megszüntetik." /Ennek alapján érthetjük meg a Lengyelország és Ukrajna önrendelkezése kérdésében kialakított lenini álláspontot./

Fábián nem tekinti végső megoldásnak ezt a marxista választ. Ezért tanulmányát Otto Bauer, Eötvös József és Jászi Oszkár koncepciójának bemutatásával zárja, amelyek a "demokráciában" látják a kérdés megoldását. A történeti tapasztalatok alátámasztják Eötvös véleményét, aki szerint "a centralizált államokban nem valósulhat meg a nemzetiségek önálló fejlődése. Ahol minden jog forrása és birtokosa az állam, illuzió, meddő próbálkozás az önálló személyiségek autonóm akaratának érvényesítése. Ez utóbbi csak a polgári szabadságjogok biztosítása és az önkormányzás elvének tiszteletben tartása mellett lehetséges." Fábián szabadelvű parafrázisa szerint "a nemzetiségek számára a legrosszabb demokrácia is jobb a tekintélyelvű államok által teremtetten "legjobb" helyzetnél."

Fábián Ernő tanulmányának legnagyobb érdeme a magyar nyelvű szakirodalomban betöltött hiánypótló szerepe mellett a szabadelvű, demokratikus szemlélet újraalkalmazása e kérdéskörben.

A kötet második tanulmánya Azonosság és kultúra címmel a transzilvánizmussal, mint a két világháború közötti erdélyi magyar kisebbség sajátos azonosságuideológiájával foglalkozik. Megközelítésének újszerűsége a máig alaposan fel nem tárt eszmetörténeti jelenség-azonosság-ideológiaként betöltött szerepének kiemelésében van.

"A nemzet és nemzetiség olyan természetes közösség, mellyel az egyén anyanyelvén és kultúráján keresztül azonosul." Ez azonban nem jelenti automatikusan a nemzettel, mint politikai közösséggel való azonosulást is. Az azonosulás elsősorban az egyén szabad választásától függ.

"A nemzeti közösség így mindenekelőtt kultúrközösség, önmagára reflektáló létezés, amelyben tudatosodik a közösség létének értelme és értékessége, amelyben tudatosodnak a közösség fennmaradását biztosítani hivatott cselekvési alternatívák." Az ezzel való azonosulás a kultúrán keresztül történik, ami "a közösségelmélet szemszögéből nézve viselkedési és kognitív modellek organikus rendszere, amely a közösségi léte és a társadalmi mezőben kialakuló kapcsolatokat szabályozza." Így a társadalmi struktúra objektív viszonyrendszere kultúrális jelissé válik. "A kultúra közegében nevelődő személyiség elképzeléseit, vágyait kivetíti a szellemi szférába, s így járul hozzá azoknak a közös eszményeknek, céloknak, végső soron annak a közös magatartásnak a kialakításához, mely a nagy számok törvénye szerint a közösség megkülönböztető jellemzőjévé emelkedik." Itt a közösséget meghatározó "kultúrában tétéleződik a szabadság, az ember felszabadulása a körülmények kényszere alól". De ez a szabadság csak akkor valós, ha az individuum a közösségben meg is tudja valósítani azt. "Ha a közösség képes arra, hogy megfermentse /adott esetben: kiharcolja/ azokat a társadalmi körülményeket, amelyek az egyének önmegvalósítását biztosítják. Ha ez nem lehetséges, a közösség mint kollektív szubjektum elveszti léte értelmét."

A modern társadalomban a nemzeti kultúra, a nemzeti hagyomány a hagyományos közösségformák felbomlásával /ami régióként és a társadalom különböző szintjein nagyban eltér egymástól/ szinte egyedüli fogódzóként marad az egyén számára öazonossága megőrzése és önmaga értékeinek megvalósítása számára. Ezzel kapcsolatban azonban arról sem szabad megfeledkezni, hogy az egyén, mint makroközösséggel, legkönnyebben a nemzettel tud azonosulni - elsősorban érzelmileg - a szimbólumokon /pl. himnusz, a nemzeti színek/ és a hagyományain /viselkedés, gesztusok/ keresztül. Ezen keresztül a nemzeti érzést könnyen lehet politikai törekvések elfogadtatására felhasználni. Más tekintetben ez a sajátos azonosu-

lási lehetőség lehet az egyik eredője, az új típusú politikai mozgalmak megjelenése és a hagyományos értékek megerősödése mellett, a mai európai nemzeti reneszánsznak.

Elméleti bevezetőjét, Fábían, az azonosság-ideológia tartalmának meghatározásával zárja. A tudatosodás magasabb fokozatának tekinti "mert egységesíti a közösség intencionált célképzetét, rendszerezi az egész közösségre vonatkoztatott eszményeket, vágyakat, elképzeléseket, reményeket vagy félelmeket, a közösség érdekeinek megfelelően értékeli a történelmi múlt emlékeit és tapasztalatait. Így az egyén nem ösztönösen azonosul nemzetiségével, hanem a politikai közösség organikus tagjaként gondolkodik, határoz, cselekszik és választ." Ennek alapján különböztet meg nemzeti és nemzetiségi azonosságtudatot. Ez azonban ellentmondásban van az általa elfogadott herderi kultúr-nemzeti koncepcióval, ami szerint a nemzeti identitás nem államisághoz kötődik, tehát nem országhatárok függvénye. Ha a más helyzethől adódóan a nemzetiség /magyar/ mellett létezik egy másfajta azonosság /közösség/ tudata is /erdélyi magyar/, akkor helyesebb lenne helyzettudatról beszélni. Fábían tanulmányának az a legnagyobb gyengéje, hogy bár általánosságban és az egész transzilvanizmusról beszél, de az egészet az azonosságtudat és az azonosságideológia fogalomköre alá vonja. Tisztább lenne a kép ha az azonosságtudat mellett a transzilvanizmus helyzettudat és "hamis-tudat" jellegéről is szólna. Ezt valószínűleg azért nem tudta tanulmányában megvalósítani, mert a leegyszerűsítő Gaál Gábor-i kritikával szemben egyszerre vállalta fel az újraértelmezést, a bemutatást és az új szempontú elemzést.

A helyzettudat vizsgálata annál is indokoltabb, mert míg a kisebbségi helyzet elsősorban politikai jellegű, addig az azonosságtudat kulturális, etnikai tartalmú kategória. A fogalom és a történelmi valóság összemosásának következménye az is, hogy a szász-ság azonosság-ideológiáját a transzilvanizmus-hoz hasonlítva nem tesz különbséget abban, hogy a szász-német nemzetiség cselekvési stratégiáját /mint archaikus tudatot/ hosszú évszázadokon keresztül a hagyományok és a kultúra használata tudatosította. Nem pedig egy olyan irodalmi-értelmiségi csoport mint ami a huszas évektől a transzilvanizmust /mint ideológiát/ képviselte. A szerző pontatlanul fogalmaz akkor is, amikor az "erdélyi gondolatról, mint az új helyzetbe került erdélyi magyar nemzeti kisebbség önazonosságát tudatosító" ideológiáról ír. Ugyanis 1918 előtt a magyarság Erdélyben nem

volt nemzeti kisebbség. Azonosságtudata azonban volt. A transzilvanizmusnak - és ezt másutt hangsúlyozza a szerző - épp az volt a feladata, hogy az új helyzetben a kulturális értékeket megőrizze és megfelelő intézményrendszerrel és cselekvési stratégiát hozzon létre a beilleszkedés, az új körülmények közti hatékony tevékenység érdekében.

A helyzettudat transzilvanizmusra is érvényes tartalmát Benkő Samu a következőkben látja. "A történelem sorshelyzeteket hoz létre, s ezekben a tudatosság különböző szintjén magatartásformákat alakít ki az ember. A tehetség, a tudás és a meggyőződés kristályosodott erkölcsi normák egyénenként ugyan váltakozó erőterben szabják meg az életpályák irányát, s a véletlen is elég gyakran belejátszik azok alakulásába, de - ha tetszik, ha nem - megörökölt történelmi helyzet határozza körül a cselekvés lehetőségeit. Nem úgy, hogy az egyén szükségyszerűen megbékél, illetőleg megelégszik azzal, ami születéskor körülveszi, hanem úgy, hogy számol vele. Az értelmiségi tudatnak különösképpen az a rendelt hivatása, hogy az objektív szituáció megváltoztatására törekszik."

A transzilvanisták a változtatás lehetőségét a szellemiségben, a politika feletti kultúrán keresztül képelték el. Az "új" értékeket és eszményeket a múltba visszavetítve, feltárva kívánták érvényesíteni. A Fábíán által Tamás Árontól idézett erdélyi "örök önállóság" gondolata az új helyzet eredménye. Az új helyzet: az erdélyi magyarság elszakadása az anyanemzettől. Az erdélyi lélek és az erdélyi örök önállóság gondolata, a szükségből erényt és értéket téve elsősorban a magáramaradottság következménye. Az új helyzet, az azonosságtudat, a nyelvi-kulturális élet folytatásának elfogadtatása, megideologizálása érdekében. Ez szükségképpen egy olyan tudatállapottal jár, amelynek kialakításában hamis /nem valódi/ elemeket is felhasználnak. Ezt tükrözi az Erdélyi Fejedelemség történetének és önállóságának igazolás és példaként való előtérbe állítása. Ezzel az önállóság múltját és lehetőségét hangsúlyozza. Nem veszi figyelembe azt, hogy míg a fejedelemség önállósága a relatív függetlenség pozíciója fenntartásán alapult, addig az erdélyi magyar kisebbség önállósága az anyanemzettől való elszakítotttságon egy többségi nemzettől való függés viszonyrendszerén alakult ki.

Fábíán a transzilvanizmus lényegét nem abban látja, hogy létezik-e az "erdélyi lélek", hanem, hogy a transzilvanizmus "által tételezett

azonosságtudat milyen közösséggé akarta változtatni a nemzetiséget, mint a társadalom sui generis részét." Legfontosabb értékeinek a vallási türelmet, a szabadelvűség erdélyi hagyományait, a közös történelmi sors hangsúlyozását, a szülőföld szeretetét tartja. "Pluralizmusával, kritikai nemzetszemléletével, nyitottságával a nemzeti és nemzetiségi azonosság tudatosításának eszményi mását állította szembe a kizárólagosságot történelmi parancsként hirdető nacionalizmus valóságával. A torzításokkal szemben a valóságnak megfelelő és tökéletesíthető önazonosságtudat kialakítását tűzte ki célul." Mivel a transzilvanizmus képviselői ragaszkodtak a politikafeletti szellemiséghez, és mellőzték a társadalomtudományi módszereket és fogalmakat az irodalomban és az etikában találták meg a megfelelő kifejezési eszközt.

A tanulmány végén a szerző, miután a tiszta osztálytudatot nemlétezőnek, ideológiai fikciónak tekinti, elutasítja Gaál Gábor vulgár-marxista, szocreális értékelését a transzilvanistákról. Elutasítja az osztálytudat és a nemzetiségi azonosságtudat kizárólagossá emelését, mert "a nemzeti és nemzetiségi azonosságtudat csak a három szint, az önazonosság, a kiscsoporttudat és az osztálytudat szerves egymásba épülésével alakul ki." Fábián azt is világossá teszi miért nem lehetett a Gaál Gábor-i szemlélethez kapcsolódni: "Ebből a történetfilozófiából nem lehetett korszerű, valóságos helyzetnek megfelelő, vagy azt megközelítő nemzetiségszemléletet kidolgozni. Nem lehetett mindenekelőtt az azonosságtudatot a nemzetiségi létezés, valamint a román néppel és a többi nemzetiséggel való együttélés alapfeltételeként elismerni. E történetfilozófia ugyanakkor nem tudhatott kellőképpen felvértezni az ellen az egyneműsítő ideológia ellen, amely a partikularitások megszüntetésének célszerűségét fogadta el a történelem tervezésének vezérelvéül."

A tanulmány a transzilvanizmus hatástalansága, megvalósulatlansága okainak vizsgálatával zárul. Ezt az azonosságtudatok közép-kelet-európai torzulásaiban és az antidemokratikus nacionalizmus, a vágyelví gondolkodás előtérbe kerülésében látja. A jelenben ezzel szemben úgy véli, hogy az "előftételetekkel, a megtévesztő ideológiai tanításokkal szemben a gondolkodóknak elsősorban a konkrét célokra kell összpontosítaniuk, olyan demokratikus fejlődésre, mely az egyén szabadságát és a nyelvi, kulturális különbözőséghez való jogot természetes létadottságként ismeri el, s eszerint építi ki az együttélés politikai struktúráját. E demokratikus fejlődés egyik legfontosabb feltétele és mozgatóereje a

torzulásoktól, misztikától, tévtanoktól, egzisztenciális félelemtől kritikailag megtisztított és újraértékelt nemzeti és nemzetiségi azonosságtudat. "Egyet kell értenünk abban Fábiánnal, hogy a fentiek alapján kialakítandó új korszerű azonosság-ideológia mintái közül a transzilvanizmust nem szabad kifelejteni. Ebben segít bennünket ez a tanulmány.

BÁRDI NÁNDOR

Hírek-Röviden

Lapunk munkatársa, KCSZTA László ez év februárjában lemondott az "AETAS" főszerkesztői tisztéről. Indoklásul fokozott megterhelését hozta föl. A múlt évben TMB ösztöndíjat kapott bölcsészdoktori értekezésének elkészítéséhez. Ezenkívül résztvesz a Középkori Magyar Történeti Tanszék tudományos és oktatási munkájában. Szerkesztőségünknek továbbra is tagja marad.

A szerkesztőség GREKSZA Attilát /IV.évf. történelem - magyar/ választotta Kosza utódjául. Egyúttal PIKÓ Andrást /III.évf. történelem - K-Európa spec.képzés/ és PRIBELSZKI Jánost /III.évf. történelem - magyar/ beválasztotta az "AETAS" szerkesztőségébe.

Raffay Ernő a JATE BTK Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékének adjunktusa 1987 februárjában védte meg "Az erdélyi helyzet az 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom idején" című kandidátusi értekezését. A Bíráló Bizottság elnöke L.Nagy Zsuzsa /MTA TTI/, az opponensek Hajdu Tibor /MTA TTI/ és Polányi Imre /JPTE/ voltak. Raffay Ernő munkája a Magvető Könyvkiadó gondozásában a közeljövőben könyvalakban is megjelenik.

1987 februárjában védte meg Almási Tibor, a JATE BTK Történeti Segédtudományok Tanszéke tudományos segédmunkatársa a "Rogérius és egyházi felettesei" című bölcsészdoktori értekezését. A Bíráló Bizottság elnöke Dr.Szántó Imre egyetemi tanár volt. A védést követő színvonalas szakmai vitában felszólalt Karácsony Béla /JATE Központi Könyvtár igazgatója/, Kristó Gyula egyetemi tanár /JATE BTK/ és Szádeczky-Kardoss Samu egyetemi tanár /JATE BTK/

Mindkettőjüknek gratulálunk!

Múlt év novemberében jelent meg a debreceni HATÁR második száma. Az irodalmi, irodalompolitikai írások mellett tanulmány olvasható a magyarországi beszolgáltatási rendszer kialakulásáról és működési

mechanizmusáról /Virágh László/ és egy 1945-ös interjú Petru Grozával. A lapot "Hallgató irodalom - beszélő irodalom" c. cikk zárja, melyben a jelenlegi magyarországi egyetemi diákkiadványokról tudhatjuk meg a HATÁR szerkesztőinek véleményét /köztük a szegedi Harmadkorról és az AETAS-ról is/.

1987. szeptember 8-11. között Szegeden tartja VIII. kongresszusát az Európai Latinamerikanista Történészek Társasága /AHILA/.

A kongresszus témája: Egyház, vallás és társadalom Latin-Amerika történetében. A hét szekcióban 20 perces előadásokkal folyó munkában, amelyek kronológiailag 1492-től 1945-ig terjednek, 150 kutató mintegy 130 előadással jelezte részvételét. Az önköltséges rendezvényen résztvevők döntő többsége külföldi, a kongresszus hivatalos nyelve a spanyol és a portugál lesz. A házigazdát, a JATE Középkori Egyetemes Történeti és Latin-Amerika Története Tanszékét a Kongresszus megrendezésében a JATE, az Állami Egyházügyi Hivatal, a MTA Elnöksége, az MTA Világgazdasági Kutatóintézete és Szeged Megyei Város Tanácsa támogatja.

Dr. Csernus Sándor adjunktus /A JATE BTK Középkori Egyetemes Történelem és Latin-Amerika Története Tanszék/ visszatért Franciaországból, ahol 1981. novemberétől 1986. októberéig, mint magyar lektor tevékenykedett. Magyar nyelvet heti kettő, magyar civilizáció történetét heti egy órában oktatta a Lyon III. egyetemen. Ez évtől Nyugat-Európa V. - XV. századi történetéből tart előadásokat és szemináriumokat. Doktori disszertációját a Zsigmond kori Közép-Európa és Franciaország kapcsolatáról írta. Jelenleg a területiális fejedelemségek, ezen belül Burgundia történetével foglalkozik.

Februárban, híven a hagyományokhoz, a JATE külföldön járt régészszakos hallgatói diákköri előadásokban számoltak be az ásatásokról és az ott szerzett tapasztalataikról.

Cseh Júlia, Pál Gabriella, Pölös Andrea, Kertész Róbert nyáron két hétig a lódzi egyetem vendégeiként vettek részt egy középkori telep feltárásán. Ez cserekapcsolat, lengyel régészjelöltek is járnak ásatásokra Csongrád megyében.

Pávai Éva Görögországban volt három hétig. Diavetítéses előadásán a krétai kutatások eredményeit és Athenben, a Nemzeti Múzeumban ki-

állított leleteket mutatta be.

Cseh Júlia és Pál Gabriella 10 napig Ausztriában jártak az ősszel, a bécsi múzeumok kiállításairól hoztak diákat, és beszámoltak a Grazban és Salzburgban látottakról.

Isztl László az ELTE öt régészhallgatójával együtt vett részt egy hónapig Svájcban egy neolit kori cölöpfalu feltárásán, Neuchâtel mellett. Erről az ásatásról és Bern, Zürich, Neuchâtel, Thun múzeumaiban készült diából tartott előadást.

A Régész TDK '87-ben további hallgatóit küldi lengyelországi ásatásokra, két fő pedig Angliába kapott meghívást.

Március végén hagyta el a nyomdát a Harmadkor hatodik száma, melyben Danilo Kis Királyok és bolondok könyve című elbeszélése is olvasható Bojtár B. Endre fordításában. A számot Takács József szerkesztette.

A Középkori Egyetemes Történeti TDK újabb megbízást kapott a Világtörténet című folyóirat szerkesztőségétől. Skandinávia középkori történetével foglalkozó blokkba német, angol, francia, orosz nyelvű tanulmányok fordítása kerül. Megjelenése a Világtörténet 1988/I. számában várható.

A JATE Filozófia TDK-ja 1986 őszén négy előadásból álló sorozatot szervezett "Képek a középkori filozófia történetéből" címmel.

Az előadók az MTA Filozófiai Intézetének munkatársai voltak. Először GÁBOR György a keresztény bölcselet kialakulását és a benne fellelhető pogány hatásokat ismertette. VIDRÁNYI Katalin a görög egyházatyákról, majd ezt követően "Eriugenától Abelárdig" címmel TURGO-
NYI Zoltán tartott előadást. KLIMA Gyula "Logika és metafizika a nagyiskolasztikában" c. előadása zárta a sorozatot.

1987 tavaszán két előadásra kerül sor a TDK szervezésében. STEIGER Katalin az antik bölcselet kialakulásáról, CSEJTEI Dezső pedig a spanyol egzisztencializmusról fog beszélni.

Ez év márciusában az "AETAS" - előadássorozat keretében két budapesti történészt hívott meg szerkesztőségünk.

Március 12-én ROMSICS IGNÁC /a Hungarológiai Kutató Intézet igazgatóhelyettese/ vázolta föl Bethlen István politikai pályáját, majd 26-

án GERŐ ANDRÁS /az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének adjunktusa / "A dualizmus korának politikai magatartásformái" címmel tartott előadást.

ROMSICS - akinek a közeljövőben monográfiája jelenik meg Bethlen Istvánról - ismertetésének súlypontját a magyar politikus Trianont megelőző politikai tevékenységére /1901-től volt parlamenti képviselő/ és miniszterelnökségének korszakára helyezte.

Bethlen a századforduló utáni politikai struktúra jobboldalának reprezentánsa: elkötelezett agrárius / Károlyi Sándor híve/ és a magyar kormány nemzetiségi politikájának jobboldali bírálója. Az offenzív nacionalizmust hirdető, főleg erdélyi származású politikusok csoportjához - Bartha Mikós, Beksics Gusztáv, Rákosi Jenő - tartozott. Céljuk egy lehetséges válsághelyzetre való felkészülés volt, amit telepítési politikával és nemzetiségellenes választójogi rendszerrel kívántak megelőzni.

Bethlen politikai tehetségére, rugalmasságára mi sem jellemzőbb, hogy Trianon után - bár konzervatív ideológiájából mit sem engedett - belátva a nemzetközi helyzet pillanatnyi megváltoztathatatlanságát, gyakorlati politikájának alapjául a status quo-t fogadta el. Ennek érdekében kezdeti tárgyalásokat Romániával, elismerve Erdély elszakadását Magyarországtól. Cserében e tartomány teljes autonómiáját kérte. A román politikusok azonban csak a Renner-féle kulturális autonómiát ajánlották fel, így a kölcsönös megnemértés miatt megszakadt a párbeszéd. Belpolitikájának közismert tényei az SZDP-vel kötött paktum és a királypuccsok elleni fellépés, melyek hozzájárultak az ország bel- és külpolitikai stabilizálódásához.

A demokráciához való viszonya - politikai engedményei ellenére - mindvégig ellenző maradt. Ő vitte keresztül a kormányban a nyílt választás rendszerének újbóli bevezetését. Romsics szerint ennek a ténynek a retrográd szerepe relatív. Azokban a szomszédos államokban /Csehszlovákia kivételével/, ahol bevezették az általános és titkos választójogot előbb-utóbb a diktatúra valamelyik típusa váltotta fel az amúgy is gyenge polgári kormányzatot. Ellenben Magyarországon a Bethlen vezérletével kiépített konzervatív jellegű, de alkotmányos rendszer 1944-ig funkcionált.

Végezetül röviden vázolta a miniszterelnökség utáni pályaszakaszt, amikor Bethlen Gömbössel szemben a "liberális konzervativizmus" érté-

keit védte. A világháború alatt - amelyben Magyarország részvételét súlyos hibának tartotta - egy oldalon állt az antifasiszta demokratikus ellenzékkel. A demokratizálás szükségességét azonban továbbra sem ismerte el.

GERŐ ANDRÁS a dualizmus kor magyar pártjainak vezető garitúráját - a parlamenti képviselők - az őket befolyásoló szociális, politikai és mentális tényezőket vizsgálta.

A dualizmus szerkezeti ellentmondása, amely a stabilitás érdekében lehetetlenné tette a parlamenti pártok váltógazdaságát a kormányzásban, teremtette meg a választási korrupció nagyüzemi rendszerét Magyarországon. Ezzel azonban nem csak a kormánypárt élt, hanem az ellenzék is. Annál is inkább, mert parlamenti képviselőnek lenni jó üzletnek számított. A kétes eszközökkel elért karrier eltüntette a szembenálló pártok képviselői közt a "különneműséget". Azonos eszközök használata, azonos logikát szült mindkét oldalon. A magyar politikai elit tagjainak gondolkodásában az etikum és a politikai érdek elszakadt egymástól. Leépültek a reformkori politikusok erkölcsös, puritán hagyományai.

A rendszer már említett ellentmondása - megváltoztathatatlan - az ellenzéki pártok emberei előtt bezútkította a "bekerülés" lehetőségét. Az erre való vágyódás azonban mindenekelőtt állt. Ennek az akadálnak a leküzdésére kevés legális lehetőség állt rendelkezésre. Így alakult ki az ún. "személyi piac" rendszere: rokon szálak, népszerűség-hajhászó tettek figyelemfelkeltő botrányok. /Ez utóbbi módon került a Házba a kor több neves politikusa: pl. Ugron Gábor, Bartha Miklós/. A parlamenten belül pedig ugyanennél az oknál fogva alakult ki a harsozó, mindenkit túlkibáló, ultraradikális ellenzéki típusa. Így próbálták egyesek magukat fontos, a kormány által is figyelmet érdemlő személyiségnek eladni, akit netalán érdemes lecsendesíteni. Természetesen a juttatások, egyéni támogatások és engedmények eszközeivel. Másrészt kormányképességüket akarták bizonyítani. Ezek is okozói voltak a századforduló utáni egyre dühödtebb indulatoknak, parlamenti botrányoknak, eldurvult személyeskedéseknek.

Ez a kettősség - érdekegység, azonos módszerek, velük szemben a struktúra merevsége - alakította ki a magyar politikai elit kétlelkűségét: a baráti körben Kossuth-nótát éneklő 67-es, és a királyi fogadásra szóló meghívásért kilincselő függetlenségi politikus típusát.

A kétlelkűség mögött a rendszer alapvető társadalmi ellentmondása állt: a magyar politika intézői - szemben a reformkoriakkal - elszakadtak az őket megválasztó rétegektől és saját "törvényeik" szerint működtek. Pozíciójuk megerősítését, jutalmazásukat kizárólag felülről várhatták.

1987 márciusának végén a JATE negyvenkét történész hallgatója tanulmányi kirándulást tett a Felvidéken. A kirándulást a Történeész Tanszékcsoport támogatta, amit a résztvevők ezúton köszönnek meg.

Az 1986/3-as szám borítóját SZEGI A. Zoltán készítette. Szerkesztőségünk utólagos elnézését kéri, hogy ezt az említett számban nem közölte.

Munkatársaink

Almási Tibor	- 1959-ben született Szarvason. A JATE Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem-magyar szakos diplomát 1983-ban. Jelenleg a JATE BTK Történeti Segédtudományok Tanszékén tudományos segédmunkatárs.
Bárdi Nándor	- 1962-ben született Laskodon. A JATE Bölcsészettudományi Karának V. éves történelem-Kelet-Európa szakos hallgatója.
Gácsi Hedvig	- 1965-ben született Szarvason. A JATE Bölcsészettudományi Karának III. éves magyar-történelem-régi magyar irodalom spec. szakos hallgatója.
Greksza Attila	- 1963-ban született Gyulán. A JATE Bölcsészettudományi Karának IV. éves történelem-magyar szakos hallgatója.
Kosztai Ildikó	- 1963-ban született Szombathelyen. Jelenleg Budapesten él. Az MTI grafikusa.
Kosztai László	- 1962-ben született Szombathelyen. A JATE Bölcsészettudományi Karán 1986-ban szerzett történelem-latin spec. szakos diplomát. Jelenleg az MTA TMB ösztöndíjasa. 1987 februárjáig az "AETAS" főszerkesztője volt.

Mestra Ágota	- 1966-ban, Zebegényben született. Jelenleg a JATE Bölcsészettudományi Karának II. éves angol-történelem szakos hallgatója.
Pató Attila	- 1967-ben született Szatmárnémetiben. Orosházán érettségizett. Jelenleg a JATE Bölcsészettudományi Karának II. éves angol-történelem szakos hallgatója.
Pesti Sándor	- 1966-ban Budapesten született. A JATE TTK II. éves történelem-földrajz szakos hallgatója.
Pribelszki János	- 1965-ben született Orosházán. Jelenleg a JATE Bölcsészettudományi Karának III. éves történelem-magyar szakos hallgatója.
Sándor Klára	- 1965-ben született Salgótarjánban. Jelenleg a JATE Bölcsészettudományi Karának III. éves magyar-altajisztika szakos hallgatója.
Schulcz Péter	- 1961-ben született Balassagyarmaton. 1985-ben végzett a Budapesti Műszaki Egyetemen. Jelenleg építéssként dolgozik.
Szovák Kornél	- 1963-ban született Szombathelyen. Jelenleg az ELTE Bölcsészettudományi Karának V. éves történelem-latin szakos hallgatója.
Tóth Ágnes	- 1961-ben született Akasztón. Magyar-történelem szakos tanári diplomáját 1984-ben szerezte meg a JATE Bölcsészettudományi Karán. Jelenleg Kecskeméten a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban dolgozik.

AETAS JATE Bölcsészettudományi Kar
Tudományos Diákköri Tanácsának kiadványa
Felelős kiadó: Dr. Mikola Tibor
ISSN 0237-7934

F.k.: Dr. Mikola Tibor a BTK dékánja

Készült a JATE Sokszorosító Uzemében

Engedélyszám: 122/87 Méret: B/5.

Példányszám: 44o F.v.: Lengyel Gábor

„A nacionalizmus nem tudományos elmélet, az eszményeknek, reményeknek, kívánságoknak, aggályoknak, célképzeteknek, fogalmaknak olyan rendszeres vagy ösztönös egybekapcsolása, amely biztonságérzetet ad, és igazolja az egyének, csoportok magatartásformáit és cselekedeteit...

Az egyén és a közösség összetartozásának érzését és tudatát a nacionalizmus azzal torzítja el, hogy a partikuláris létezés emeli a történelmi fejlődés tengelyébe/.../Atörténelem mindenképpen az „illető nemzetért” van,...

A nacionalista szövegekben a nemzet a legjobb tulajdonságokkal rendelkezik, racionalitásával, fejlett valóságérzékével, mérsékletességével, türelmével, emberszeretetével, humorával, éleselmélyűségével a legfejlettebb civilizációk és kultúrák egyeneságú örököse. Az ősök tettei alapozzák meg az utódok jogait ...

A nacionalizmus az együttélés közösségi formáját ellentmondásmentesnek, teljes értékűnek vallja. A konfliktus csak a saját struktúrán kívüli lehetséges ...

Az ideológikus állam gondolkodás nélküli lojaltást vár az egyéntől, a politikai nemzethez tartozás feladatainak fenntartás nélküli teljesítését. A torzulás a diktatórikus államokban a legteljesebb /.../. A demokrácia/.../ellensúlyozni tudja a türelmetlenséget, pluralizmusa a választásokra és vélemény-cserékre is alkalmas. Az alternatívák humanizálják a cselekvést...

**/ FÁBIÁN ERNŐ: A PARTIKULARITÁS
IDEOLÓGIÁJA /**